

ZGODOVINA ZA VSE

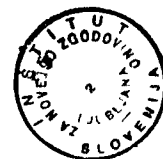
leto VII, 2000

VSE ZA ZGODOVINO št. 1

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

Zgodbe, ki jih piše življenje

Dragica Čeč

PRUSKI KRALJ FRIDERIK II. VELIKI IN NJEGOVI VRABCI

5

O zgodovini varstva živali

Boris Golec

**“LE TEGA JE URŽOH JOŽEF CESAR TA,
BOG DEJ, DE BI BIU SKOREJ EN DRUGI...”**

19

(Ne)znano slovensko pesništvo od smrti Marije Terezije do dunajskega kongresa

Gorazd Stariha

TRIJE TOLOVAJI

47

Tri zgodbe o ljudeh, ki so kradli pa so jih prijeli, o sojenju ter o pravnem redu

Irena Baraga / Kristijan Jeršin – Tomassini

BITKA PRI VISU 1866

59

Odmevi v takratnem časopisju pri nas

Mateja Čoh

“V IMENU SLOVENSKEGA NARODA: KRIVI!”

66

Dragica Čeč

Der preußische König Friedrich II., der Große, und seine Spatzen

5

Zur Geschichte des Tierschutzes

Boris Golec

“Daran ist schuld Joseph der Kaiser, gebe Gott, daß es bald einen anderen gibt...”

19

*(Un)bekannte slowenische Dichtung vom Tod Maria Theresias bis zum
Wiener Kongreß zwischen Panegyrikus und gesellschaftspolitischer Kritik*

Gorazd Stariha

Drei Ganoven

47

*Drei Geschichten von Leuten, die Diebstähle begangen und dabei gefaßt wurden,
sowie über die Prozesse und die Rechtsordnung*

Irena Baraga / Kristijan Jeršin – Tomassini

Die Schlacht bei Vis

59

Die Berichterstattung in der slowenischen Tagespresse

Mateja Čoh

“Im Namen des slowenischen Volkes: Schuldig!”

66

Zapisi in pričevanja

Karmen Berlot
KULTURA PITJA VINA 81

S knjižne police

Aleksander Žižek
STUDEN IN DIBIE - DOM IN SVET 86
(*Pascal Dibie, Etnologija spalnice...*)

Simon Zupan
O POŠTENIH PEKIH, GOLJUFIVIH MESARJIH IN ŠE ČEM 87
(*Aleksander Žižek, Rokodelci mojega mesta...*)

Dragica Čeč

PRUSKI KRALJ FRIDERIK II. VELIKI IN NJEGOVI VRABCI

O zgodovini varstva živali

Janez Bleiweis je v svojo živalsko propagando vključil tudi Friderika II. Velikega,¹ nekdanjega pruskega kralja in starega sovražnika habsburške monarhije. *Ta naj bi bil namreč prepričan, da so vrabci škodljivi, saj naj bi mu požrli poldrugi milijon "vagonov" žita.*² Razpisal je nagrado za vsakega ubitega vrabca. Ker je bilo nastavljanje ptičjih zank umetnost množic, je le-ta povezana z milim zvokom denarcev postala donosen posel. V zankah so se pridno lovili vrabci in seveda tudi druge ptice. Preden je kralj ugotovil, da vrabci niso nevarni, je bilo povsod vse živo kobilic in gosenic.³ Moral jih je za drage denarje drugje nakupiti in zopet naseliti na Pruskeni.

Človek je z živaljo tradicionalno povezan. Razmerje med človekom in živaljo je prastaro in temelji na razmerju daj - dam, kar zrcali tudi zgornja pripoved. Razmerje človeka z živaljo si zasluži pečat zgodovine dolgega trajanja. Ne samo, da je žival človeku služila za prehrano, vgrajeval jo je tudi v svojo mitologijo in verovanja, vpenjal jo je v pregovore in pravljice, slikal jo je na svoje

domove in jo vlival v votive. V ljudski kulturi živali človeka rešujejo lakote, ki je skoraj tako zahrbtna in brezoblična kot sam zlodej, ta neprestani preizkuševalec v ljudskem pripovedništvu. Živali so človeka zaščitile pred nepredvidljivo naravo, pa vendar so nekatere izmed njih predstavljale nevarnost njegovi eksistenci in ga navdajale z neobvladljivim strahom. Predstavljale so mu radost, ki jo lahko prinaša življenje, a mu hkrati vzbujale tudi najhujši stud. "Med vsemi živalmi, kolikor jih je ustvarila božja roka,"⁴ pa je največ naklonjenosti posvetil pticam, ki so se po mnenju Reinharda Johlerja človeku prostorsko in mentalno približale.⁵

Tradicija pa se je nešteto krat prepletla z državo. In habsburška monarhija 19. stoletja je bila trden birokratski sistem, ki je z razvejano množico uradov skrbel za to, da se je izpolnjevala volja presvitlega cesarja. Ta volja si je nadela ime zakon. Najdragocenejši člen vladarskega sistema pa je bila vojska.

Cesar je fiziokratično verjel, da je zemlja glavni vir bogastva. S podpiranjem kmetijskih družb

¹ Vladal je od 1740 do 1786 in se je z Avstrijo zapletel v vojne, v katerih je dobil Slezijo.

² Janez Bleiweis, *Miloserčnost do živali, Priloga kmetiskih in rokodelskih Novic* 1846, str. 35, (V nadaljevanju: Bleiweis, *Miloserčnost...*) in *Prijatelj živali*, letnik 1, 1933, št. 1, str. 19.

³ O podobnih primerjavalih glej Janus Tazbir, *Ljudi protiv zveri*, v: *Otium, časopis za povjest svakodnevnice*, 5-6 (1997-1998), Zagreb 1998, str. 60-67. Primerjaj zlasti str. 65.

⁴ Fran Erjavec, *Domače in tuje živali v podobah za mladino, faksimile* 1993, str. 283 (V nadaljevanju: Erjavec, *Domače...*)

⁵ Reinhard Johler, *Ubijanje ptica i ljubav prema njima, o etnografiji oprečnih strasti*, v: *Otium, časopis za povjest svakodnevnice*, 5-6 (1997-1998), str. 95-115, str. 95 (V nadaljevanju: Johler, *Ubijanje...*)

mu je uspelo malce izobraziti kmeta, tako da je učitelj lahko zatrdil, da vraže pojemajo. Hkrati pa se je zavedal dragocene prednosti, ki so mu jih prinašale tiste vraže, ki so bile po strogi vladarski ideologiji priznane za koristne. Včasih je v svojih apetitih zašel predaleč in ljudstvo je zahtevalo svoje - hotelo je dobiti nazaj vsaj delček tistega, kar je zaznamovalo toliko generacij.

Ko se je razbohotila romantika

Zgodovina, politika in narava so bile v času pomladi narodov in času narodnih programov neločljivo povezane. Pojavljati so se začela prva strokovna društva, ki so pod svojim okriljem združevala v sodobnem razmišljanju nezdržljiva področja. Prvo slovensko društvo, ki se je ukvarjalo z zbiranjem narodnega blaga in se posvečalo izoblikovanju narodne identitete, poimenovano Kranjsko muzejsko društvo, je v okviru svoje dejavnosti zbiralo tudi podatke o naravi (npr. prvi kustos Henrik Freyer).

Ljudje so se že od nekdaj srečevali s prepovedmi in dolžnostmi ob posameznih gospodarsko zanimivih kategorijah živali. Tako lov kot ribolov sta bila posebni pravici, ki ju je bila deležna le elita ali premožnejši posamezniki. In ta gosposka "navada" in prepovedani divji lov se je ohranil vse do konca monarhije.

K temu je pridal svoje še vsak cesar, ki je kravo potreboval "zdravega" kmeta in njegovo "trdno" kmetijstvo. Poudarjanje pomena domačih živali za kmeta segajo v čas fiziokratskih idej. Ta ideja, prenesena v prostor in čas, je na Kranjskem tesno povezana s Kranjsko kmetijsko družbo. Družba je združila izobražence tudi iz različnih kmetijstvu koristnih strok, med katerimi so bili veterinarji, naravoslovci in gozdarji. Pravi poklici so zaznamovali agrarne napore za napredek, ta svetovno-nazorski cilj meščanstva 19. stoletja. Na Kranjskem se je družba borila s pogozdovanjem krasa, napornim zalogajem za deželno blagajno in teoretike. Posebno pozornost in nego je dobivala tudi najbolj kulturna vrsta drevja - sadno drevje. Družba je morala prodreti do ustvarjalcev blagostanja, do preprostega ljudstva, ga izobraziti in ga osvoboditi starih in napredku škodljivih vraž. Pravi trenutek je napočil, ko se je na rodno grudo vrnil v veterinarski stroki podučen Janez Bleiweis in kot tajnik družbe začel leta 1843 izdajati Kmetijske in rokodelske novice. To je bil čas tik pred izbruhom revolucije. "V eni osebi so se združile različne

meščanske ideje 19. stoletja", pritrjuje Tominšek in nadaljuje, "Bleiweis je bil v središču vsega kulturnega pokreta, realnega in idejstvenega z delom ali odporom."⁶

Prvi koraki, s katerimi so preprečili nepotrebno naprezanje živali, hkrati pa tudi njihovo večjo produktivnost, so bile podkve. Najdbe le-teh na slovenskem prostoru arheologi datirajo v 13. stoletje. Podkovanje konj je tudi eden izmed motivov na gotski freski v Crngrobu. Kasneje je postala posebne skrbi deležna tudi "kultivirana žival" - živina. Med prosto živečimi živalmi so, če pustimo ob strani plemenito divjad in ribe, začeli varovati posamezne vrste ptic. Zanje je veljalo, da ščitijo kmetijstvo in da so zato pomembna kategorija gospodarstva. V tem času so bili posebne nege deležni tudi varuhi imetja - psi. Ker je bilo število ljudi, ki jih je ranila stekla žival, zlasti strašujoče, so iskali vse načine, kako bi preprečili, da bi se psi tako pogosto okužili s steklino. Prevladalo je mnenje, da lahko lepo ravnanje s psi zmanjša razširjenost stekline.

V duhu teh idej, s podporo kranjske kmetijske družbe in predvsem zaradi ugodnega spleta okoliščin, ko so se v isti deželi znašli sposobni in izučeni ljudje, ki so bili pripravljeni delati, in predvsem močne osebnosti, je prišlo do ustanovitve veterinarske in podkovske šole, združene z živalsko bolnico. Ustanovitev bolnice je bila tesno povezana s praktičnimi izkušnjami Janeza Bleiweisa in njegovega stanovskega kolega Simona Stupija. Verjela sta, da se lahko prepozna simptome bolne živali, če se jo opazuje. To sta Bleiweis in Stupi opisala v dveh knjigah⁷. Razvoj veterinarstva in podkovstva na Slovenskem (že od terezijanske veterinarske šole 1767 v Benetkah) pa je bil tesno povezan z vojaškimi potrebami in oskrbo v bojih krvavo potrebnih konj in vlečne živine.⁸ Živinska bolnišnica je bila ukinjena leta 1881, verjetno zaradi pomanjkanja primerno usposobljenih ljudi.

⁶ Bleiweisov zbornik, uredil Josip Tominšek, Ljubljana 1909, str. 2

⁷ Janez Bleiweis: *Nauk zdrave in bolne kopita podkovati*, Ljubljana 1850 in Simon Stupi, *Nauk spoznavanja in ozdravljenja rušanjih in notranjih bolezni konj, goved, ovac, koz, prašičev in psov*, Ljubljana 1852. Njuno delo je ostalo neprečezeno vse do konca Avstrije.

⁸ Več o tem glej: Janez Batič, *The Beginnings of the Horse-shoeing and of the veterinary system in Slovenia*, v: *Zbornik Veterinarske fakultete, Ljubljana 1996*, str. 19-30. Srdjan Bardek, *Prominent veterinary surgeons from Kranj in the first half and middle of 19th century*, v: *Zbornik Veterinarske fakultete, Ljubljana 1996*, str. 117-127.

“Ena lastovka še ne prinese pomladi,” so znali povedati preprosti ljudje, ki so hoteli in morali opazovati naravo. Največkrat so se ljudske modrosti prenašale prav prek pogovorov.

To so bili predhodni indici, ki so se kasneje vsrkali v znanost o živalih, ki jo zaokroži ime zoologija. Na Slovenskem, ki ni iskalo samo svoje identitete, ampak je izgrajevalo tudi svoj jezik, se je prikazal Fran Erjavec. Na veliko veselje kustosa Dragotina Dežmana je začel z Mravljo (1857) in nadaljeval z vajejskimi Žabami (1863). Prijetni pripovedovalec, pretkan z ljubeznivim humorjem,⁹ je mladini in vsej slovenski javnosti podaril zbirko Domače in tuje živali v podobah (1868-1873).¹⁰ V njih je prepletel slovensko ljudsko tradicijo in znanstvene dosežke vede, ki ga je zaznamovala za celo življenje.¹¹ Tiha vez, ki jo tke Erjavec, je romantična predstava o živali in njeni duši. Čeprav bi lahko prevedel kakšno od takratnih zooloških del, je Erjavec svoje delo napisal sam. V Nemčiji je namreč prav takrat izhajala razkošna Brehmova zbirka *Illustriertes Tierleben*, v Franciji pa je podobno delo pisal Buffon.

“Človeštvo se bo bolje razumelo med seboj, če se bo naučilo komunicirati z živalmi”, pa je menil Anton Regen, začetnik bioakustike, ko je leta 1905 njegovo znanstveno delo objavila dunajska akademija.

Milosrčnost do živali – ponovno rojstvo neke ideje

Ideje, ki sta jih v srednjem veku izrekla Tomaž Akvinski in Frančišek Asiški, je po stoletjih filozofskega realizma z geslom “*Cognito, ergo sum*,” znova začrtal Arthur Schopenhauer.¹² To je bil začetek izgradnje novega, modernega svetovnega nazora. Živali so zmožne vseh čustev od ljubezni do sovraštva ali jeze, seveda tudi bolečine; od človeka pa se bistveno razlikujejo po stopnji razuma,¹³ je bilo njegovo prezentiranje razmerja

človeka do živali, ki se na svojstven, posameznemu avtorju ustrezen način skriva tudi v vseh delih, ki so bila napisana v slovenščini.

Pester spekter različnih tradicionalnih in gospodarsko progresivnih idej je rodil novo gibanje, gibanje za zaščito živali. Idejne spodbude so dosegle slovensko govorečega bralca s knjigo barona Kniggeja *Napeljevanje k pobožnemu življenju in lepemu saderžanju* (1840),¹⁴ ki je že prinašalo poglavje o ravnanju človeka z “*neumno živino*”. O živini govorijo predvsem Mojzesove knjige. Prav biblijski citati predstavljajo metodo in element legitimacije te ideje. Z nizom epistemoloških, poljudnih knjig in nekakšnim bontonom za ljudstvo je nadaljeval tudi Slomšek v svojem Blažetu in Nežici v nedelskoj šoli. Tudi on se je dotaknil odnosa do živali. Poleg teh najširšim krogom namenjenih knjig so ideje o varstvu živali prišle tudi prek časopisne propagande obstoječih in institucionaliziranih gibanj v nemško govorečem prostoru. Skrbno ravnanje z živino je postajalo del splošne omike, del bontonu.¹⁵ Saj “*bolj ko si prizadevamo živalini njih pravico oti, ob enim srečo človeške družbe podpiramo. Manj bo neotesanosti, divjosti in neusmiljenosti med ljudmi, manj bo tatov in roparjev*.”¹⁶

Klančnik je bil sploh prvi pisec, ki ga je slovensko govoreči bralec poznal in ki je pisal o milosrčnosti do živali, čeprav je bilo njegovo delo napisano v nemščini (*Mildherzigkeit gegen Thiere*, 1843). Dokazi, ki so vzeti iz Sv. pisma, se pojavljajo v večini del 19. stoletja (Bleiweis, Erjavec, kratke zgodbe), ne glede na to, ali so pisci pripadali najbolj naprednemu krogu slovenske inteligence ali bolj konzervativnemu: “*Človeku je Bog dal um, da naj nad živalmi gospoduje, jih k delu v svoj živž obrača, ne pa de jih trpinči in muči*.”¹⁷

⁹ Erjavec, *Domače...*, str. 694.

¹⁰ *Knjige v zbirki so si sledile: Domače četveronožne živali 1868, Sesalci 1869, Ptice 1870, 1871, Golazen 1873. Serije ni zaključil, saj bi moral izdati še Ribe. Namesto tega je napisal knjigo o škodljivih živalih.*

¹¹ *Porzema tako Slomška kot Bleiweisa.*

¹² *Nemški filozof (1788-1860).*

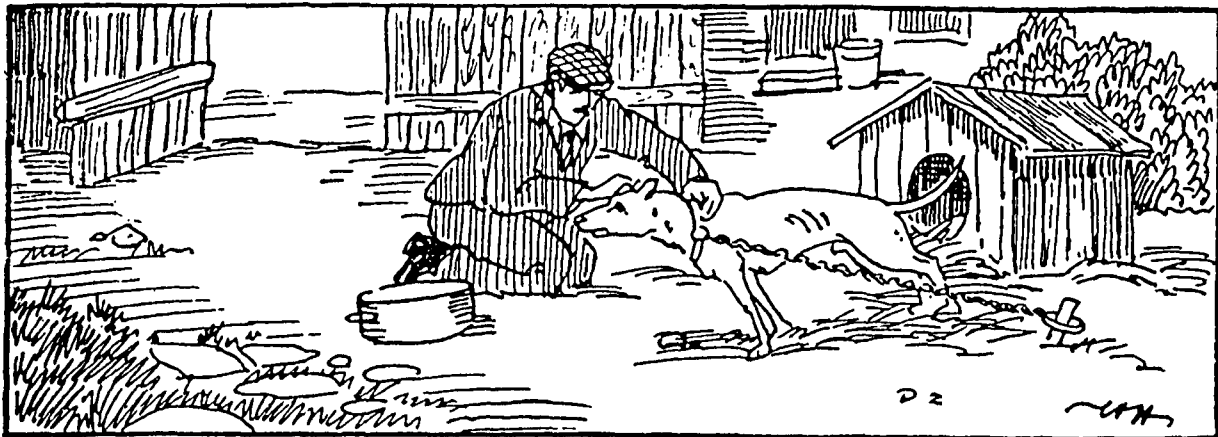
¹³ *Martin Madeleine, Entwicklung des Tierschutzes und seiner Organisationen in der Bundesrepublik Deutschland, der Deutsche demokratische Republik und dem Deutschsprachige Ausland, doktorska disertacija, Berlin 1989, str. 10. (V nadaljevanju Martin, Entwicklung...)*

¹⁴ *Baron Knigge, Napeljevanje k pobožnemu življenju in lepemu saderšanju, poslovenil Simon Klančnik, Ljubljana 1840.*

¹⁵ *Največ je o varstvu živali povedano v Valenčičevem bontonu (Jožef Valenčič, Vzgoja in omika ali izvir sreče, Ljubljana 1899). (V nadaljevanju: Valenčič, Vzgoja...)* Nekateri pisci bontonov se omejujejo zgolj na obstoječa zakonska določila, ki jih usklajujejo z jezikom svojega dela (npr. govorijo le o pravilnem ravnanju s psi).

¹⁶ *Bleiweis, Milosrčnost...*, str. 41.

¹⁷ *Kratke povesti za mladost, starše in učnike monakovskega društva za varstvo živali, Priloga novc 1845, str.1. Citat povzema idejo, ki jo je razvil Tomaž Akvinski*

„Pravičnemu se smili življenje njegove živine, serce hudobnega pa je neusmiljeno,”¹⁸ je sveto-pisemski stavek, ki je napovedal prvo prilogo Novic, ki je bila posvečena varstvu živali. Uredništvo jo je brezplačno dobilo od goriškega društva zoper mučenje živali. Besedilo grofa Saškega je bilo strnjeno v poučne basni o enaki kazni, kot je bilo prizadejano mučenje (v zgodbi je deček postal sirota prav tako kot ptice, ki jim je „otel” mater). Ideja se je v nemško govorečih deželah hitro ukoreninila in prva posledica je bila prepoved tradicionalnih oblik zabave s petelinjimi boji in zabave ob skubljenju gosi.

Premik od varstva živine in ptic k splošnemu varstvu živali, ki je v slovenski literaturi nastopila s to drobno knjižico basni, pomeni Bleiweisova knjiga o milosrčnosti do živali, iz katere so vse 19. stoletje črpali pisci o živalih. Za knjigo je od bavarskega vojvode Maksa dobil bronasto svetinjo.¹⁹ Tema o varovanju živali, ki si je dve leti (1846, 1847) zaslužila posebno rubriko, je tudi pozneje ostajala pogosta v Bleiweisovih Novicah.²⁰

„Radi bi Slovence napeljali k tisti lepi čednosti, ki je splošna med Slovenci, namreč k usmiljenju do živince, kot jo sami zovejo,”²¹ so bile uvodne Bleiweisove besede.

Ker v tem času še ni bilo odmevnejšega dela o živalskem svetu, je bilo tudi to sestavni del knjige. Živali je razdelil v dva razreda, tako da so bile

živali najbližje mentaliteti in predstavam ljudstva, in sicer v živali petega stvaritvenega dne in živali šestega stvaritvenega dne. Pri vseh živalih je Bleiweis poudarjal njihovo koristnost²² in se je izogibal delitvi na koristne in škodljive živali, kar je potem počel Erjavec. Pri živalih, ki se jih je ljudstvo balo, je slikal njihovo mesto v naravnem ravnovesju.²³ Hkrati pa so te živali dokazovale panteonsko moč Boga. Rad se je ustavil tudi pri živini, ki jo je sam zdravil. Predvsem so ga motili biki zvezani v vprego za rogove, ker si tako uboge živali niso mogle odgnati hudih obadov.²⁴

Pred prvimi društvi je stala težka naloga, saj so morali predvsem začeti napeljevati k lepemu ravnanju z živalmi, saj je „posvetni prid in korist kmetov izhajal iz pametnega in lepega ravnanja z živaljo”. Na novo miselnost pa so vplivala tudi strokovna dognanja, da naj bi bilo meso pred zakolom trpinčenih živali nevarno človekovemu zdravju in življenju,²⁵ kajti „svinje kri, ki so jo zvezano vozili, otrpne, meso začerni in se ostrupi.”²⁶

Žival trpinčiti, je v tem tako pomenilo, pustiti jo stradati, v nesnagi poginiti in jo preveč obremenjevati. To je hkrati pomenilo **grešiti**. Mučitelj živali so označili za lopova, Turka, morilca in delomrzneža, skratka za človeka, ki se odmika omiki in kulturi in približuje divjaku. „Kajti tisti, ki javno mučijo živino, so srčnosurovi ljudje, ki imajo divje veselje vsled tujega trpljenja in muke.”²⁷ Le redko so menili, da je bilo mučenje živali posledica neznanja, ker žival ne zna izraziti

¹⁸ Novice, 18. 12. 1845.

¹⁹ Bleiweisov zbornik, 1909, str. 53 in 323.

²⁰ Njegova prizadevanja za varstvo živali, ki so se nadaljevala tudi po letu 1847, dokazuje časna diploma, ki jo je Bleiweisu podelilo društvo proti trpinčenju živali iz Trsta. Diploma nosi letnico 1859 in je bila Bleiweisu podeljena kot zaslužnemu udu te družbe (v: Bleiweis in njegov čas, Gorenjski muzej, Kranj 1996, str. 30).

²¹ Bleiweis, Milosrčnost..., str. 1. To so misli, ki jih je izrekel že Francišek Asiški (Martin, Entwicklung..., str. 3).

²² Kit, ki je zelo velik, naj bi dajal obilo lrvane in masti.

²³ Po avtorjevi razlagi so preprečevale, da se niso namnožili škodljivci (npr. kače) ali da se ni zrak sprdil in okužil.

²⁴ Novice, 18. 3. 1845.

²⁵ Bleiweis, Milosrčnost..., str. 61.

²⁶ Bleiweis, Milosrčnost..., str. 50.

²⁷ Valenčič, Vzgoja..., str. 91.

svojih občutkov. Bolj verjetna se jim je zdela že antična razlaga, da prihaja mučenje iz zaničevanja živali oziroma iz "surovih in zarobljenih ljudi."²⁸ Tem so dodali tudi bolj oprijemljive primere, torej tiste, ki so bili bližje praksi. Mučenje živali je posledica bahanja in napuha, lakomnosti in nepremišljenosti (človek se je zavedel posledic šele ko je bilo dejanje že storjeno). S temi razlagami pa so posegali že v medsebojna razmerja med ljudmi.

Nastajati so začela prva društva zoper mučenje živali. To je bil že začetek modernega pogleda na živali, kljub temu, da je bil legitimiran s tradicionalno kulturo in mentaliteto. Bil je v interakciji z njo. Bleiweisove graje so bile deležne grde navade pastirjev na paši, ki so se igrali s preganjanjem mačk. Ubogim živalcam so vezali orehe na repe, pa tudi ptičja gnezda niso bila varna pred njimi. Ptice so slepili, da so jim lepše pele. Predvsem pa se je avtor jezil nad človeško površnostjo in požrešnostjo, češ da so ljudje puščali prepoteno živino na mrazu pred gostil-

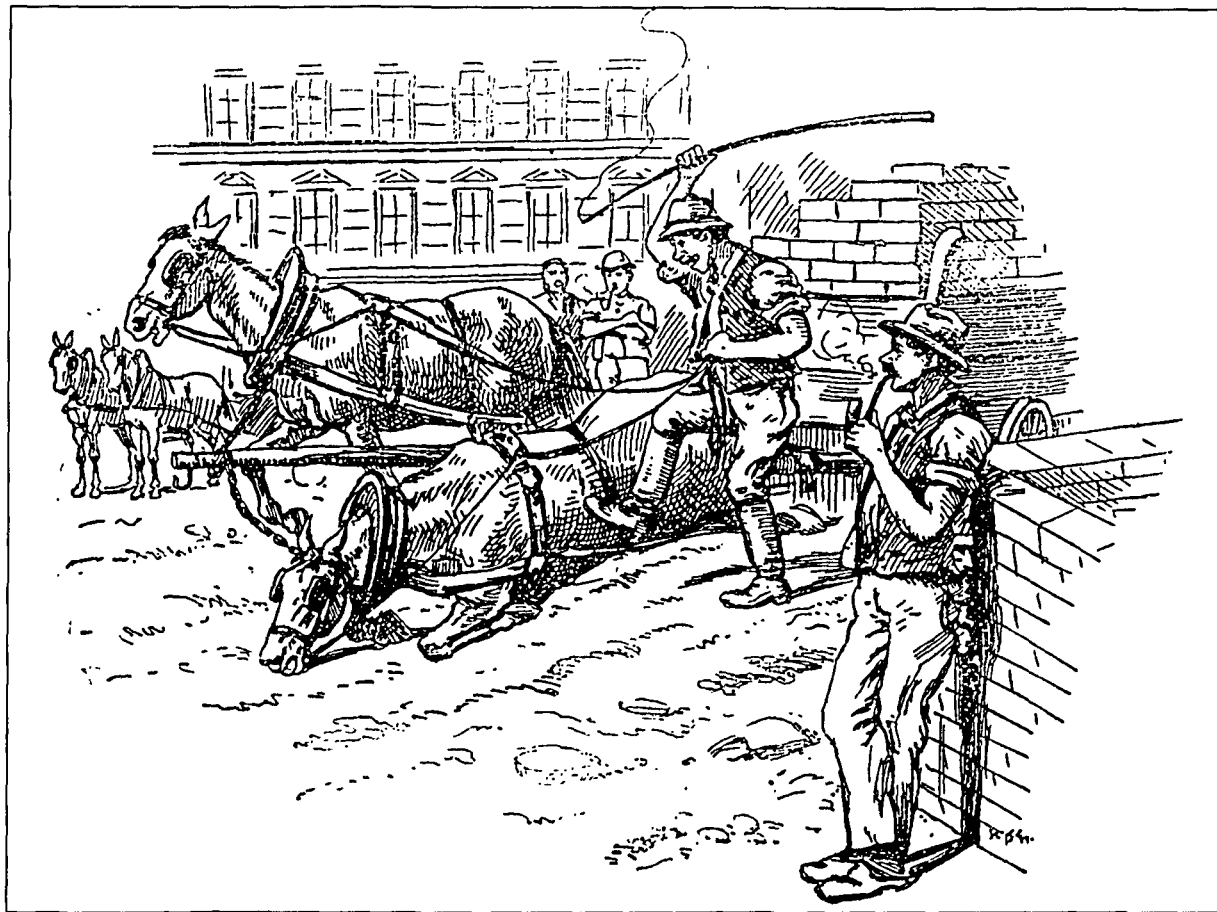
nami, da so uporabljali bolno živino in da so naglali preveliko breme tovarni živini in psom.

Kritika izobraženca je bila posebej ostra zato, ker je tako lastnik živino hitro izgubil, s tem pa si je uničil tudi lastno imetje. Jezil se je tudi nad hlapci, ki so prodajali krmo, s katero bi morali nakrmiti živino svojega gospodarja. Živino, ki so jo kupili za zakol, so zvezano za noge vozili na neprimernih vozovih, da so deli živine viseli čezenj. Priganjali so jo tako, da so jo popolnoma prestrašili. Čeprav v knjigi ni posebej poudarjeno, so ljubitelji živali zelo skrbeli tudi za ptice.²⁹ Te so se gospodarjem bolj smilile kot služabniki, "ki jih podijo naokrog v najslabšem vremenu, obžalujejo pa ubogega urabca, če more v dežju okrog letati brez dežnika in suknje."³⁰

²⁹ V Novicah so bili pogosti članki o ljubljanskih tolovajih, ki so nastavljali pticam limanice (Novice, 23. 11. 1846), pol stoletja kasneje pa se pojavljajo članki celo o pticah, ki so v hudi zimi poginile zaradi mraza in pomanjkanja hrane (Slovenski Narod, 28. 1. 1910).

³⁰ Rolanda Fugger Germačnik, Pri poljubu se ne sme cmokati in sliniti, "marveč tenkoglasno vase cikniti, da se malo sliši, pa dosti čuti", v To in ono o meščanstvu v provinci, Celje 1995, str. 37; povzema po Ivanu Veselu, Olikani Slovenec, Ljubljana 1868.

²⁸ Bleiweis, Miloserčnost, str. 56

Pri naštevanju prekrškov pa so večkrat bolj kot slabo ravnanje z živino kritizirane slabe navade ljudstva. Napada so deležni zlasti konjederci zaradi grobosti in neobčutljivosti in mesarji zaradi nesterilnega ubijanja.

Bleiweis se je dotaknil tudi ravnanja meščanske elite z živalmi. Kritiziral je "preučitelje nature", ki natikajo metulje na nezastrupljene igle, kuharice, ki ne dajo kuhati polžev, rakov in rib v vrelo vodo, ki rib ne ubijejo, preden jim očistijo luske in ki režejo krake živim žabam.³¹ Poleg tega pa je bila meščanska navada kupovati otrokom živali, ki so se jih ti kmalu naveličali. Marsikatera gospa je bolj skrbela za pudlja (ki je sicer koristil slepim) kot za svojega moža in mož je imel rajši konja kot vse ostale člane družine. Meščanski otroci so imeli tudi ptice v kletkah in zlate ribice v akvarijih, ki niso bile več tiste koristne živali, ki jih v okviru svojih zmožnosti goji Valenčičev omikan človek.³²

Hkrati z napredkom teh novodobnih nazorov se je začel tudi odpor proti njim, saj je bil to še vedno čas, ko je bila revščina na podeželju, pa tudi v industrijskih mestih velika, in so mnogi večji del leta stradali. "Taki miloserčniki naj bi se raje za uboge ljudi potegnili!"³³ je bil pogost očitke, ki so ga zagovorniki novih idej opravičevali z dejstvom, da ne povzdigujejo živali nad človeka. Čeprav gotovo niso bili navdušeni nad "pesjimi strici", kakor je Slomšek poimenoval tiste, ki so preveč pozornosti namenjali psom.

To so bile filozofske podlage gibanju, ki jih je sprejelo in legitimiralo ter v daljšem časovnem obdobju izoblikovalo skupaj z državo v zakone.

Ideja se institucionalizira

To je bil že čas novih problemov in predvsem novega odzivanja na gospodarsko politiko države, ki se je zrcalila skozi zakone. Glavni delikt je predstavljala delitev na koristne in škodljive živali, ki so si jo različne interesne skupine razlagale vsaka po svoje. Velik projekt pogozdovanja, nad katerim so bdeli gozdarji, je imel drugačne interese glede obvarovanja živali kot elitni krog lovcev, ki so svoje družbene vezi tkali prav na številnih jagah.

Leta 1870 je Kranjska kmetijska družba izdala knjižico Vilijema Schleicherja *Živali kmetijstvu in gozdarstvu koristne s posebnim ozirom na zatiranje škodljivega mrčesa*. Vedno večja zaščita je bila v tem času namenjena divjim živalim, kar odraža tudi ta knjiga. Avtor je nastopil predvsem proti gospodarjem starega kova in "babjevernemu ljudstvu",³⁴ ščitil je netopirje, krte, ježe, sove in ptice. Zelo je bil proti udomačenju divjih živali, ki so v ujetništvu slejkoprej poginile. To pa očitno ni motilo učitelja pri Svetem križu,³⁵ ki je prek oglasa prodajal živo lisico, ki je slišala na ime "Zvitka".

V tej knjigi je tudi prvič nekdo odkrito nastopil proti lovcem, ki "streljajo le zato, da jim pred nosom poka."³⁶ Nad lovci, ki nosijo ustreljeno živino napol živo s seboj in domov, se jezi tudi Valenčič.³⁷

Vsa svetovnonazorska prizadevanja niso odmevala le v strokovni in poučni literaturi, ampak tudi v zakonih, kjer so se združili tradicija ljudske kulture, interes države in prizadevanja pripadnikov neke ideje. Čeprav so prvi zakoni (brez lovskih zakonov) promovirali gospodarske koristi, je v njih opazen vpliv novih znanstvenih dosežkov in prizadevanja posameznikov in organizacij proti mučenju živali.

Prvi zakon o varstvu ptic iz leta 1870 je prepovedoval prodajanje gospodarstvu najbolj koristnih ptic. Novela zakona, ki je odražala spremembe v času, pa je dodajala tudi podrobna navodila o tem, kako ravnati z zaseženimi jajci, pticami in pripomočki, da so se živali ohranile žive tudi tisti čas, ko je zakonsko mogoč rok pritožbe. Tiho pa je pričal tudi o problemih, ki so jih imeli zaščitniki živali s splošno mentaliteto ljudstva, in kazal na ovire, na katere so naleteli pri svojem delu. Kazal je, kako so svoj postranski zaslužek mnogi našli v prodajanju ptičjih "specialitet" (npr. golobjih jajc). Ali pa je kazal, kako oblasti niso mogle prepričati kmeta, da mu jate ptic ne uničujejo pridelka. To je lahko tudi zgodba o kmetih, ki so jih še vedno motila prazna gnezda pod streho hiše ali hleva (te so lahko pozimi odstranili).³⁸

³⁴ Vilijem Schleicher, *Živali kmetijstvu in gozdarstvu koristne s posebnim ozirom na zatiranje škodljivega mrčesa*, Ljubljana 1870, str. 15. (V nadaljevanju: Schleicher, *Živali kmetijstvu...*)

³⁵ *Slovenski narod*, 28. 11. 1908.

³⁶ Schleicher, *Živali kmetijstvu...*, str. 17.

³⁷ Valenčič, *Vzgoja...*, str. 92.

³⁸ *Landesgesetzblatt*, 5. 9. 1910, št. 23, str. 72. (V nadaljevanju: LGB.)

³¹ Bleiweis, *Miloserčnost...*, str. 51-52.

³² Valenčič, *Vzgoja...*, str. 92.

³³ Bleiweis, *Miloserčnost...*, str. 63.

Državna svojeglavost do znanosti je, povezana z ljudsko praznovernostjo, podpisala smrtno obsodbo sokolu selcu, orlom, krokarjem in sovam uharicam, torej pticam, ki so bile na vrhu prehranjevalne verige.³⁹ Te so lahko lovili vsi, ki so imeli lovno pravico tudi od februarja do avgusta oziroma septembra, ko se večine ptic prav zaradi razmnoževanja ni smelo loviti.

Prvi zakon o varstvu domačih živali je Kranjska dobila leta 1904. Deželnega predsednika, barona Heina in njegove svetovalce je vodila želja, *“da se odurne mnogokratno, pohujšljivo trpinčenje živali pri vprežnih vozovih, pri uporabi psov za vožnjo in pri prevažanju klalne živine in perutnine.”*⁴⁰ Zakon, ki je imel svojega predhodnika v cesarskem patentu z dne 15. 2. 1855,⁴¹ je bil posnetek večine Bleiweisovih zahtev, skupaj s praviimi podkvami za konje v zimskem času.

Društvo se bode ustanovilo

*“Človek sme žival priganjati k delu, za katero ima dosti moči, ali ne sme je preoblagati s pretežkim delom, ne sme je neusmiljeno nabijati ali pretepati. Bog dopušča človeku ubiti ali zaklati živino, ki mu je potrebna za živež, za obleko in druge stvari.”*⁴² Trpinčenje živali, ki seveda ni bilo lastno vsem njihovim lastnikom, je gotovo slabo vplivalo na želodec uglajene mestne gospodične, ki se je peljala po deželi v nič kaj udobni kočiji.

In prav takšni občutki so lahko vodili stuttgartskega župnika, ki je po zgledu svojih evangeličanskih bratov leta 1837 ustanovil prvo nemško društvo za varstvo živali. Pet let kasneje je zaščita živali doživela pravo eksplozijo na Bavarskem. Tamkajšnje društvo je z učinkovito propagando zbralo že 3000 članov...⁴³

Čeprav je sklepati, da je bilo dunajsko društvo med prvimi društvi, ki so se ukvarjala z varstvom živali, pa prvi vzgib v naše dežele ni prišel iz prestolnega mesta, saj po poročanju Novic, to leta 1845 še ni obstajalo.⁴⁴ Starosta slovenskega giba-

nja za zaščito živali, goriški učitelj Valentin Stanig, je podporo 30 gld po cesarski pošti poslal v “narbolj imenitno družbo”⁴⁵ v Monakovo in dvorni svetovalec dr. Pernel ga je takoj založil z društvenimi publikacijami. Goričan, trdno prepričan v novo vero, je izkoristil svoja poznanstva in prav hitro prevedel drobno knjižico v slovenščino, jo natisnil in še v letu 1845 je bila pridana glasilu kmetijske družbe, ki ji je tudi sam pripadal. Ker je bila v predmarčni dobi procedura za ustanavljanje društev precej zapletena, je duhovni oče gibanja svojega podpornika dobil v goriški nadškofiji. Ta je na cesarja naslovila uradno prošnjo in bila leta 1845 tudi potrjena kot družba zoper mučenje živalij. Prvi navdušenci, cela množica 400 ljudi, je kmalu pristopila k družbi, člani pa naj bi prihajali iz vseh slovenskih dežel.⁴⁶

Prodiranje novega svetovnega nazora, ki ga odraža zastopanost privržencev ideje v društvu, je bilo silno hitro, če gre verjeti podatkom o članstvu. To se je v slabem letu podvojilo, kar je mogoče tudi odraz enega izmed društvenih pravil, ki članom nalaga dolžnost, “nagovarjati” prijatelje za društvo. Glavni cilj pa je bil gotovo povečati število ljudi, ki bodo sposobni plačati 0,5 gld za razširjanje poučnih publikacij in ki ne bodo mučili živali. Tako so našli ljudi, ki so bili zgled drugim, še posebej neizkušenemu in nepismenemu prebivalstvu. Tudi uredništvo Novic je tej družbi skrbno zbiralo člane.⁴⁷ Njeno delovanje se je začelo z velikim poletom, a je bilo zavrtlo s smrtjo duhovnega očeta Valentina Staniga leta 1847.⁴⁸

Novo kranjsko podružnico graškega društva je leta 1874 vodila misel, da *“morajo z združenimi močmi čuvati živali.”*⁴⁹ Statut, ki je bil podoben tistim iz srede 19. stoletja, se je dopolnjeval s poudarkom, da ne bodo razlikovali med nespametnimi, lahkomišljenimi ali zlobnimi mučitelji.

glasilo Thierfreund, ki ga je izdajalo do leta 1888 (Prijatelj živali, št. 1, 1933, str. 6).

⁴⁵ Društvo je obstajalo že od leta 1841 (v slovenskih deželah so o njem vedeli verjetno od leta 1842). Verjetno je imelo največ članstva med tourstnimi družbami na Nemškem, čeprav je številka 3600 članov, ki naj bi jih društvo z bavarskimi podružnicami imelo, pretirano (Bleiweis, Miloserčnost..., str. 64). Leta 1845 je bilo podobno društvo ustanovljeno tudi v Budimpešti (Novice, 12. 10. 1845), nekaj časa pa je moralo delovati tudi društvo v Lienzu (Novice, 21. 3. 1847).

⁴⁶ Novice, 17. 12. 1845.

⁴⁷ Novice, 5. 4. 1847.

⁴⁸ Verjetno na podlagi Bleiweisa navaja tudi avtor gesla “Društvo” v Enciklopediji Slovenije številko 800 članov.

⁴⁹ Narodni muzej, društvena pravila 1874.

³⁹ V Narodni galeriji hranijo v zbirki Mojstrovine tujih avtorjev tudi olje ubitega sokola selca, ki je nastalo v drugi polovici 19. stoletja v Trstu.

⁴⁰ LGB, 17. 8. 1904, št. 10, str. 38-42.

⁴¹ Arhiv republike Slovenije, Kranjsko društvo za varstvo živali, izkaznice. (Dalje: AS, Kranjsko...)

⁴² Erjavec, Domače..., str. 13.

⁴³ Martin, Entwicklung..., str. 6.

⁴⁴ Društvo za varstvo živali na Dunaju (Wiener Thierschutzverein) je kmalu po ustanovitvi začelo izdajati svoje

Leta 1899 je bilo v Ljubljani ustanovljeno društvo za varstvo živali, ki je imelo v svojem "name-nu vse živali varovati pred trpinčenjem in nekoristnim pobijanjem, domače živali pred nepotrebnim mučenjem pri klanju, potem bolne živali pred prevelikim naporom in pred pridržanjem neogibnih okoliščin ter pospeševati lepo ravnanje z živalmi".⁵⁰ Podobni društvi sta obstajali tudi v Celju⁵¹ in Mariboru.⁵² Čeprav je bilo novo društvo naravnano k varstvu živali in ne več samo proti mučenju, je bilo na idejni ravni v petdesetih letih le malo razlike. Glavna razlika je bila v povečani skrbi novega društva za ptice pevke.

Društvo je bilo predvsem krožek elite, ki je imela v svojem kulturnem vzorcu tudi udejstvo-vanje v "obče koristnih društvih". Njihova gmot-na neodvisnost jih je navajala na karitativno, hu-mano dejavnost, ki je označevala tudi dejavnost društva s sedežem v grofu Magheriju⁵³ priljubljenem hotelu Stadt Wien (imenovanem tudi Pri Maliču). Vstop v člansko sobo, za katero so plačevali 50 kron, je bil mogoč le s člansko izkazni-co, na kateri je bilo v enem izmed deželnih jezi-kov napisano besedilo prvega zakona zoper trpinčenje živali in ki sta jo krasila konj in pes, ti-pični meščanski živali. To početje je postajalo pristočasni ritual meščanstva.⁵⁴

Sejna soba, ki se je kasneje preselila v hotel Llyod, pa je bila daleč od ljudi, ki jim je bila namenjena. Epistemološka funkcija društva je bila še vedno najpomembnejša tema, s katero so se ukvarjali društveniki. Med najširšimi sloji prebi-valstva je bilo najti največ divjakov, mučiteljev ži-vali. To so jim vsako leto znova potrjevala poro-čila z magistrata, ki so poročala o kaznih zoper mučitelje živali.⁵⁵ Seveda so si družbo med kaz-novanimi delali "sirovi in zarobljeni ljudje" hlap-ci in dekletke ter mesarski hlapci.⁵⁶ Tem so se pri-

družili nekateri sinovi in celo hči posestnika, če-prav "so ženske sploh boljšega srca".⁵⁷ Da olajša-nje mošnjička ni vedno prizadelo oškodovanca priča prevoznik iz Rožne doline, ki je bil zaradi svoje trmoglavosti javno zasramovan v časopi-su. Podobne graje, le da v Bleiweisovih črnih bukvalh, je bila deležna že tolsta gospa, ki je svo-je kopune morila tako, da so med počasnim umiranjem dobivali gurmanske značilnosti faza-nov. Ljubiteljica teh, redko prikazujočih se ptic, je patentirala posebno mešanico vročega vina in začimb, ki jih je vlivala v žive živali.⁵⁸ Malo manj hude krvi so bili deležni hlapci na Dunaj-ski cesti, ki so vsi po vrsti ostajali brez težko pri-garanih denarcev ali pa so svoje odsedeli v ječi, tja do treh dni. Verjetno so se njihovi vozovi ugreznili na poti iz skladišča na južni železnici, saj je bilo (čisto poročevalsko): "*Na tej poti pogo-sto videti, kako pijani hlapci neusmiljeno prete-pajo živino. Tako so 22. t. m. od 4. uri popoldne pretepli nekega konja, da je od slabosti padel in še ležečega so grozovito pretepali.*"⁵⁹ Pravo pre-senečenje pa so morali doživeti tisti, ki so po opravih prišli v Ljubljano s svojo živinco, jo "obdelovali" na običajen način, a zaradi tega staknili kazen mestnega policijskega nadzorni-ka.

Valilnice, ki jih že leta 1870 za škorce priporo-ča Schleicher,⁶⁰ je društvo nenehoma izpopol-njevalo po *najsodobnejših metodah*. Varovanje ptic je bila v monarhiji tako pomembna gospo-darska kategorija, da so po novem društvenem zakonu iz leta 1867, ustanavljali društva, ki so se ukvarjala samo z varstvom ptic. Z valilnicami in krmilnimi mizami so na kar 300 koncih opremili Ljubljano. Do rekvizitov in hrane je bilo upravi-čenih vseh 309 članov društva, ki so večkrat na svoje stroške postavljali valilnice, kot svetel pri-mer pa je društvo hvalilo zlasti ljubljanskega ho-telirja Kendo.⁶¹ Ugodili so tudi marsikateri proš-nji ljubiteljev ptic, ki so bili ponavadi kakšen učitelj, oče majhnih otrok ali lastnik posestva na de-želi, kjer so bili ptiči koristni gostje pri zatiranju škodljivcev. Mentaliteto ljudstva⁶² dobro pona-

⁵⁰ AS, Kranjsko..., statut društva.

⁵¹ Prijatelj živali, št. 2, Ljubljana 1933, str. 15.

⁵² AS, Kranjsko..., Blagajniška knjiga

⁵³ Mojca Ferle, O družabnem življenju Ljubljancev v obdobju 1848-1918, v: Homo sum, Ivani Hribar in nje-gova Ljubljana, Zbornik ob razstavi Mestnega muzeja, Ljubljana 1997, str. 165-179, str. 172. Grof Magheri je bil vladni svetovalec in predsednik društva v letih 1902-1914.

⁵⁴ AS, Kranjsko..., članske izkaznice in blagajniška knjiga.

⁵⁵ V dveh letih so zaradi mučenja živali oglobili 73 ljudi. Zahvala, da je bilo zaradi prekrškov zakonov zoper varstvo ptic oglobljenih le 11 ljudi, pa gre verjetno tudi šoli. (AS, Kranjsko..., seznam kaznovanih)

⁵⁶ In kaj so počeli? V novičnih črnih bukvalh so mesarski hlapci nemirnega bika umirili npr. tako, da so mu po-

polnoma neprizadeti z "velikim nožem" in še vedno ži-vemu iztaknili obe očesi (Novice, 17. 5. 1846).

⁵⁷ Bleiweis, Miloserčnost..., str. 56.

⁵⁸ Novice, 6. 1. 1847.

⁵⁹ Slovenski narod, 24. 1. 1910.

⁶⁰ Schleicher, Živali kmetijstvu..., str. 25.

⁶¹ AS, Kranjsko..., zapisnik občnega zbora.

⁶² O boju proti ptičarjem in in o delitvi na tiste, ki niso jedli ptic, od tistih, ki so to počeli, prek Montesquiejeve delitve po 46. vzporedniku glej: Jöhler, Ubijanje..., str. 106-111.

Živinorejci, ljubitelji živali!

Popolen uspeh in donos živinoreje dosežete, ako je Vaša živina, govedo, konji, svinje, ovce, perutnina prosta kožnih zajedavcev, grinj, moljev, uši i. t. d.

To dosežete edino z

Garkonovim milom B.

proti živalskim kožnim zajedavcem.

Uporaba je enostavna, žival ne trpi kakor pri drugih mazilih, uspeh zajamčen.

Vsakemu komadu priloženo navodilo.

Dobi se pri:

Tvornici kemikalij Garkon v Celju;
drogeriji Sanitas v Celju in Ljubljani.
Kmet. družbi v Ljubljani, tvrdki Videnšek v Mariboru in v lekarni v Zalcu.

zarja tudi trojni ponatis "Erjavčeve uspešnice" Ptiči.⁶³

Konflikt pa je nastal, ko so se začeli križati interesi tistih, ki so velikokrat svojo naklonjenost do ptic pevk pridobili s pogledom na svojo zemljo, in tistih, ki le-te niso imeli, torej nižjimi sloji. Ti so videli v pticah zlato jamo in kdaj pa kdaj tudi hrano. Zato je društvo posebej poudarilo, da hoče "zabraniti, da se ptice selilke, kar se vsako leto zgodi, trumoma ne ulove in pomore,"⁶⁴ čeprav se s tem "v južnih zemljah tako neusmiljeno pečajo".⁶⁵ To delo so lahko izvrševali brez večjih težav kot predstavniki elite v odnosu do najnižjih slojev v urbanih naseljih. V duhu Montesquiejeve delitve na civilizirani sever in barbarski jug po 46° vzporedniku, ki se je odražal tudi v kulturi konzumiranja ptic,⁶⁶ je že J. Bleiweis govoril o utrujenih pticah selivkah, ki se spustijo na barje, kjer pa po strašni smrti na limanicah končajo pod Trančo kot trgovsko blago "fantalinov", ki komaj hlače nosijo.⁶⁷

⁶³ Erjavce, Domače..., str. 695.

⁶⁴ As, Kranjsko..., društvena pravila.

⁶⁵ Schleicher, Živali kmetijstvu..., str. 13.

⁶⁶ O razlikah piše Johler, Ubijanje...; glej še posebej uvod.

⁶⁷ Novice, 6. 2. 1856

Fr. Sevcik, Ljubljana

Židovska ulica 8

Telefon št. 33-78

Velika izbira vseh vrst oprem za pse.

Em - Ge

pištrole za dresuro
psov. Največja izbira lovskih pušk.
pištol, municije in vseh lovskih potrebščin. Najnižje cene. Zahtevajte cenike.

KOLEDAR

ZA LETO 1907

kranjskega društva za varstvo
živali v Ljubljani.

V LJUBLJANI 1907.

TISK J. BLASNIKA NASLEDNIKOV.

Društvenikom, podkrepjenim z dolgo tradicijo opozarjanja na problem pobijanja ptic, je bilo najhuje pri srcu, ko so morali gledati, seveda s času primernim pretiravanjem, kako so na ljubljanski tržnici branjevke prodajale cibe⁶⁸ in brinovke, znane ljubljanske specialitete.⁶⁹ Ptice so povečini, tudi zunaj lovne sezone, končale v zankah trnovskih in krakovskih "delomrznežev". Te je z nasveti, orodjem in zgledi podpiral ptičar Lovro Breznik, "posestnik ptičje klavnice" (ki pa po mnenju magistrata ni kršila zakonov). Vendar pa je društvu bolj kot njegovo lastništvo šlo v nos dejstvo, da je bil imenovan aktivni in potem upokojeni stražniški vodja,⁷⁰ vodja tistega urada torej, ki je preganjal in naznanjal tiste, ki so se pregrešili zoper zakon iz leta 1870 in 1904. Pobijanje ptičev je bil dobičkonosen posel, s katerim se je v Ljubljani v začetku stoletja ukvarjalo do 10 trgovcev (hkrati lovcev) s pticami, ki so po včasih malce nevoščljivih ljudskih govoricah pobili do 6000 koristnih ptičev, ki so jih na "civiliziranem severu" Ljubljane⁷¹ – v Tivoliju tako vestno krmili. Dobiček od prodaje je bil toliko večji, ker so z njimi zalagali še trge v Gradcu, v Trstu in na Dunaju. Da je v vsakem ljudskem traču najti kanček resnice, je potrdil dogodek, ki se je zgodil leto kasneje. Mestni tržni stražniki so namreč na ljubljanski tržnici v času, ko se tički ženijo, zaplenili 95 mrtvih ptičev, zalotili pa so tudi lovce in iz mnogih malih vrečic izpustili ptice pevke.⁷²

Društvo, ki se je zavzemalo obvarovati živali "pred nekoristnim ubijanjem"⁷³, je postrani gledalo na konjederca, posebej mestnega, ki ga je imelo neprestano pred očmi. Ta pa je po pogodbi z magistratom dvakrat tedensko polovil po mestu vse klataške pse brez nagobčnikov in pas-

jih značk,⁷⁴ v času stekline pa je bilo njegovo početje še bolj pogosto.⁷⁵ Magistratu in vladi so pošiljali številne predloge, kako obvarovati ljudi in živali pred steklino, hkrati pa preprečiti nekoristno in pretirano pobijanje. Proti pasjemu kontumacu⁷⁶ so imeli marsikaj pripomniti tudi člani društva, ki niso prihajali iz Ljubljane. Na Notranjskem so izobraženci prebrali, da so posledice kontumaca "samozavestne lisice", ki si v Slavini v sredi vasi predrzno upajo napasti kurji rod.⁷⁷ Lastnik psa pač ni hotel imeti zaprtega v konjederčevi karanteni skupaj s potepuški psi, za katere niso pazili, da niso bili "preveč pripekkljaji sončnem ali na prehudem mrazi", da niso jedli "vroča jedila, dišavske stvari, nedopečen kruh in gnilo meso".⁷⁸ Konjederec je imel tudi pooblastilo, da je psa v treh dneh ubil.

Biti nemčur je pomenilo sodelovati z Nemci in občevati v njihovem jeziku. Društvo pa je bilo v času najhujših delitev na črne in bele dvojezično. V ideji za obči napredek in za varstvo živali so presegli tudi strogo delitev na liberalce in klerikalce. V Llyodu so za mizo sedeli liberalni veljaki Tavčar, Triller in Hribar poleg ljudskega Šušteršiča. Seveda vsi v družbi svojih dam, ki so bile odbornice⁷⁹ (gospa Trillerjeva in Tavčarjeva), in z vrhom Kranjske kmetijske družbe, visokega meščanstva in novodobnega plemstva, deželnih uradnikov, šolskih nadzornikov in živinozdravnikov. V svoji orientiranosti k prominentnim osebam so pritegnili tudi kulturno elito,⁸⁰ med katero je spadal Anton Aškerc. Eno leto pa je bil včlanjen tudi župan Ivan Hribar, čeprav je bilo društvo do ljubljanskega magistrata precej ostro. Kritiziralo je predvsem njegovo policijsko in

⁶⁸ Za cibe so prodajali mrtve samičke ptic pevke, samčke pa so v kletkah prodajali kot pevke po "celem svetu" (Slovenski narod, 15. 1. 1910).

⁶⁹ V meščanskih kuharicah, že od Valentina Vodnika naprej (Kuharske bukve, Ljubljana 1799), razen golobov ni najti pretirano veliko ptičjih specialitet. Predmeščanska plemiška elita pa naj si ne bi predstavljala svojih jedilnikov brez šopa jerebic, kljunačev, drozgov ter škranjčkov in grmuše na vrhu te pisane piramide. Tako je ob obisku na vitpavskem gradu 1726/27 Goldoni opisal običajno pojedino. (Vladimir Šlibar, "Človek je, kar je." Prispevek k zgodovini meščanske prehrane v 19. stoletju. V: To in ono o meščanstvu v provinci, Celje 1995, str. 20).

⁷⁰ AS, Kranjsko..., dopisi 1908, 1909.

⁷¹ Tu se pokaže, kako sporne so v praksi ostro zarisane meje, ki se jih poslužuje Johler (Johler, Ubijanje..., str. 106-110).

⁷² AS, Kranjsko..., dopisi 1910.

⁷³ AS, Kranjsko..., društvena pravila.

⁷⁴ Zato je bil v Ljubljani že 1850 izdan odlok o pasjem davku, ki ga je moral vsako leto plačati lastnik psa. Njegovo plačilo je dokazovala značka, ki je psa varovala pred konjedercem. Če lastnik ni plačal davka (ki je bil pol manjši, če je bil pes hišni čuvaj ali lovski pes), je bil ta še višji, ko ga je odkupil nazaj od konjederca (Anton Globočnik, Nauk slovenskim županom, Ljubljana 1880, str. 60 (V nadaljevanju: Globočnik, Nauk...)).

⁷⁵ Judita Šega, Zdravstvene in higijenske razmere v Ljubljani, Ljubljana 1995, str. 106

⁷⁶ Kontumac je bilo preganjanje vseh psov (ki niso ustrezali predpisom) v času epidemije stekline. Ukazano je bilo, da morajo psi ostati znotraj dvorišč. Le sobnim psom je bilo v Mostah, Zgornji in Spodnji Šiški in na Viču dovoljeno sprehajanje ob svojih gospodarjih na vrvtci in z nagobčniki (Slovenec, 21. 5. 1909).

⁷⁷ Notranjec, 11. 7. 1908.

⁷⁸ Globočnik, Nauk..., str. 60.

⁷⁹ Po statutu društva je bila tretjina vseh članov vse od 1899 vsako leto določena z žrebom.

⁸⁰ Skladatelj Joseph Wagner je bil npr. član društva za zaščito živali v Stuttgartu (Martin, Entwicklung..., str. 5).

kazensko dejavnost in doseglo pravico, da daje mnenje pri dovolilnicah, ki jih je magistrat izdajal ptičarjem, in da je obveščeno o vseh, ki so jih kaznovali po določenih zakonov iz leta 1870 in 1904.

Predsednik je bil v letih 1902-1914 grof Magheri (vladni svetovalec), tajnik pa gozdarski nadzornik Vaclav Groll. Med društveniki je obstajal tihi konsenz in tako je v društvu najti tudi predsednika Društva za varstvo lova Ivana Tavčarja,⁸¹ bolj znanega kot politika in ljubljanskega župana. Podporna člana sta bili Kranjska kmetijska družba in Društvo za varstvo lova.⁸² V društvu je bilo včlanjenih kar precej žensk, a še vedno mnogokrat skupaj s svojim možmi. Svojo emancipacijo pa so dokazovale s polovico mest v društvenem odboru, ki je poleg štirih mestnih gospodov vodil društvo.⁸³

Njihove brošure je izdajala slovenska tiskarna (J. Blasnika nasledniki). Edina društvena publikacija, ki je preživela pasti časa, je društveni koledar iz leta 1907,⁸⁴ drobna brošurica, ki je napisana v slovenščini. V svojem osnovnem vodilu, zavarovati živali, se društvo ni oziralo na jezikovno ali politično pripadnost časopisja,⁸⁵ ki je izhajalo bodisi v Ljubljani ali pa v Laibachu. Če se pri politični orientiranosti društvo ni oziralo po "običajih" dežele, pa se je teh precej vestno držalo pri izbiri ponudnikov storitvenih dejavnosti in trgovcev, ki so društvo zalagali "s ptičjimi mizami", krmo in barvo.

*"Sam gospodar more le malo, cele soseske več, največ pa bi mogle cele dežele v zvezi ena z drugo, ali pa dežele celega sveta"*⁸⁶, pravi V. Schleicher ob varstvu koristnih živali.⁸⁷ Posebej po letu 1910, ko je vseavstrijska zveza proti vivisekciji (v Gradcu) vložila v državni zbor zakon, ki bi "to najslabšo izmed vseh znanstvenih metod" prepovedal, se je začelo društvo bolj povezovati z drugimi. Veliko je k temu pripomogla že precej stara zavest, da se lahko novosti dosežejo le s povezovanjem s tistimi, ki imajo podobne interese in stremjenja. Dr. Robida, eden izmed društve-

nikov in navdušen zaščitnik živali, je tako celo predlagal, da naj se dunajskemu društvu pošlje pobudo za organiziranje konference vseh sorodnih društev, na kateri bi se razpravljalo o kaznih za prekrške, ki so nastali pri prevažanju živali po železnici. Tretji zvezni dan društev za varstvo živali so res organizirali in je potekal 15. oktobra 1911 v Karlsbadu. Veliko težje kot proti vivisekciji pa se je bilo boriti proti pobijanju ptic v znanstvene namene, za učne pripomočke v šolah. Ti so bili še eden izmed dobičkonosnih poslov za trgovce in slaba tolažba za varstvenike, ki so tako politično dosegli le kakšno dovolilnico in pečeno ptičko manj.

Če se ocenjuje delovanje nekega društva po številu tistih, ki so bili "obče" znani, ali pa tistih, ki so bili pripravljeni plačati 5 kron, kolikor je znašala letna članarina, potem je bilo društvo uspešno in tudi precej razvejano po deželi Kranjski. Zaradi zagretilih posameznikov je bilo dejavno tudi v izvrševanju svojih statutnih postavk, pa tudi svoje člane je vzgajilo v prave zaščitnike živali. Tega ne dokazujejo le inserati v največjih časopisih. Tudi člani, ki so živeli na deželi, so aktivno sodelovali s svojimi članki v lokalnem časopisju, ki je bilo epistemološko naravnano (kot primer navajam Notranjca). Zgledov, kako pisati, so imeli dovolj in vsaj zdi se, da so poznali tudi Bleiweisova dela.

Začetek 20. stoletja je bil tudi čas mednarodnega povezovanja med istovrstnimi društvi in čas, ko se je v Nemčiji rojevala nova etika. Ta je prizadevanja za varstvo živali povezala s prizadevanji za večje pravice žensk, za pacifizem, boj proti alkoholizmu, prizadevanja za varovanje narave, za spolno moralo, za šolsko reformo in za zemljiško reformo v eno celoto, ki bi počasi začlenjala spreminjati splošno ljudsko omiko. Povezavo teh, po svoji naravi tako različnih prizadevanj, pa je najti tudi v stremljenju po prepovedi lova na konjih. Ta je škodoval moralnemu razvoju človeštva, še posebej, ker se je z njim ukvarjala elita, ki je bila vzor večini ostalih ljudi.⁸⁸

Grdobe grde paglave, masti ste vredne leskove!

Najtežje pa je bilo za varstvo ptic in različnih plazilcev zagreti mladino, ki si je marsikdaj z lovom ptic krajšala čas. Štirideseta leta so bila čas prvih poučnih knjig za mladino in učitelje v slo-

⁸¹ Ročni kažipot po Ljubljani in kranjskih mestih za navadno leto 1907, Gorica 1906, str. 82.

⁸² AS, Kranjsko..., Blagajniška knjiga 1.

⁸³ AS, Kranjsko..., zapisnik občnega zbora 1910

⁸⁴ Koledar društva za varstvo živali za leto 1907, Ljubljana 1906.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Schleicher, Živali kmetijstvu..., str. 13.

⁸⁷ Na Nemškem so zveze društev za varstvo živali obstajale že od sedemdesetih let 19. stoletja (Marin, Entwiclung., str. 7).

⁸⁸ AS, Kranjsko., tiskovina-Etische Rundschau 1912.

venščini. Te so imele tudi nekaj poglavij, namenjenih živalim, predvsem pticam. Po Slomškovi knjigi (izdani leta 1842) je verjetno predaval tudi kaplan v bližini Ljubljane, o katerem poročajo Novice. Le-ta naj bi *“srca otročičev s tako vnemo navdal”*, da so le-ti vse prekrške prijavili svojemu “učitelju”. Seveda je bilo tem najlažje kričati čez nepriljubljene tujce - Lahe, graditelje južne železnice, ki so počeli tukajšnjemu ljudstvu neznano opravilo, ki jih je navdajalo z gnusom. Lahki so lovili mačke, jih “devali iz kože” in jedli.⁸⁹

Navdušenje so poskušali pri otrocih pridobiti s poučnimi basnimi. Le-te je vodila ideja, da vsakega enkrat doleti božja kazen, povrne se ti tisto, kar si sam drugim prizadejal. Slomšek nameni fantu, ki je pobil ptičjo mater, usodo sirote, ki si išče strehe nad glavo in hrane.⁹⁰ Z motom “kar Anžik se navadi, se Anže ne odvadi”, so začeli propagirati različna rekla in pesmice, ki so našle prostor v berilih in otroških glavah, saj so se jih po preverjeni učni metodi morali učiti na pamet: *“Poslušaj me, učitelj ti, kaj se mi pri vas godi. Otroci tvoji me črte, povsod love, povsod pode. Zalezli so moj ptičji rod, iz gnezda vrgli ga za plot, mladiči tam pomrli so, oči svetle zaprli so.”* To so verzi iz pesmi Stoji učilna zidana, ki je ponarodela. Preprosta melodija in besedilo sta postala koristen pripomoček učiteljem, še posebej v zgodnji pomladi, ko so bili o škodljivosti pobiranja jajc in pokončevanju koristnih ptic zakonsko dolžni opominjati.⁹¹

Izvrševanje zakona, torej kaznovanje tistih, ki so določila prekršili, je bilo odvisno od nazor-ske usmeritve tistega, ki je nad izvrševanjem zakonov bdel - policijskega nadzornika. Ta bi lahko razdiranje gnezd, nagačene ptice oziroma prodajo jajc mirno spregledal, ker pač ne bi upošteval deželne postave. Včasih je k njegove-mu upoštevanju predpisov prispevala tudi denarna nagrada, ki jo je prejel za storjeno dejanje od društva za varstvo živali. Ta je bila že skoraj njegova, če je v poročilu dodal tudi, da je zalotil ptičarja s polnimi vrečami ptičev, ki jih je nemudoma izpustil. Društvo pa je poskrbelo tudi za vzgojo policijskih stražnikov.⁹²

*“Pred grdim ravnanjem izlepa in ako je treba na pomoč poklicati pristojne ude,”*⁹³ je bila ena

izmed nalog članov društva za varstvo živali. Posebej dr. Robida je bil tisti, ki se je te določbe natančno držal. Trije dečki, pravi paglavci, so bili deležni domačega kaznovanja in ovadbe šolskim oblastem. Razdiranje ptičjih gnezd in pobijanje ptičev pa je poleg domačega izpraševanja hlač zahtevalo tudi nekaj denarcev. Večja sreč-neža sta bila tista dečka, ki ju je lovski čuvaj le strogo posvaril.

Zaključek

Že zaradi vraževernosti in mitov je bil kmečki odnos do živali v 19. stoletju naklonjen enim in sovražen drugim. Prebivalstvo, ki je živelo v naprednejših sredinah, se je tem mitom v dobri meri odreklo, a naklonjenost do nekaterih živali je ostala. Nad vsem pa je kot preudarna mati ždela monarhija, ki je hotela postati še večja in še boljša do njej zvestih podanikov. Med naravo in ljudsko modrost so se vrinili vedeži, ki so se začeli imenovati znanstveniki. Država je njihove dosežke pridno uporabljala za povzdigo lastnih interesov in ciljev. Vse to se skriva tudi v zgodbi o Frideriku II. Velikem, ki je neprestano polnila živalim naklonjeno literaturo.

Oblikovanje nove svetovnonazorske ideje, povezane s tradicionalnimi vrednotami religije, je bilo skupek impulzov, ki so jih proizvedli državni interesi z zakoni (poleg zakonov, ki so bili namenjeni varstvu živali, je pomemben tudi zakon, ki odpravlja javne usmrtitve) in instituti (Kranjska kmetijska družba in institut konjederca), znanost (zoologija, veterina, naravoslovje), tradicija in filozofija. Ideja je kmalu dobila institucionalno obliko, poimenovano društvo. Ta so se najprej borila proti mučenju živali in nato za varstvo živali. Varstvo živali je po tedanjih ideologijah postalo del splošne ljudske omike, sami pa so menili tudi, da opravljajo humanitarno dejavnost.

Za vzdrževanje določene stopnje ljudske omike so skrbeli pisci najrazličnejših priročnikov o lepem vedenju. Vsi po vrsti so se dotaknili odnosa do živali, saj je lepo ravnanje z njimi zahtevala že Biblija (Stara zaveza in predvsem Knjiga psalmov). Njihove ideje se ponavljajo in modificirajo le v toliko, da dodajo lastne opazke k pretirano grdemu ravnanju z živaljo, ki žali “človeško dostojanstvo”.

⁸⁹ Novice, 21. 3. 1847.

⁹⁰ Slomšek, Blaže in Nežica v nedeljskeji šoli, faksimile natisa iz leta 1856, str. 165.

⁹¹ LGB, 20. 6. 1910.

⁹² AS, Kranjsko..., dopisi 1908, 1909.

⁹³ AS, Kranjsko..., društvena pravila.

Še dlje so odšli veterinarji in nastajati so začeli prvi epistemološki priročniki, ki jih je s pridom "razširjala" institucionalizirana oblika ideje - to so društva, ki so se od leta 1837 širila po nemško govorečih deželah z učinkovito propagando preko dnevnega časopisja, ki je zajemal vedno širšo publiko. Tu gre poleg razmerja človeka do narave tudi za razmerje med ljudmi samimi.

Slovensko govoreči prostor se je z novo idejo hitro srečal in tudi hitro institucionalno povezal. Kranjsko društvo za varstvo živali pa je ostalo dvojezično tudi v času najhujših delitev na Nemčurje in Slovence. Največja skrb društva je bila posvečena poučevanju mladine. Društvo je skrbno ždelo nad kaznovanjem trpinčenja živali in se vključevalo v boje proti vivisekciji in v boje proti drugim perečim problemom (npr. transport živine). Posebna skrb pa je bila namenjena pticam, ki so s pomočjo društva dobivale hrano na ptičje mize in našle svoj domek v ptičjih valilnicah. Dobro sredstvo v naporih za milosrčnost do živali so bile denarne nagrade, ki jih je društvo delilo tistim, ki so se v varovanju živali najbolj izkazali. Kljub vsej skrbi pa niso (tudi zaradi občutka ogroženosti) grajali pobijanja ptic na vrhu prehranjevalne verige in tu se krog okoli zgodbe o Frideriku II. Velikem sklene.

Zusammenfassung

Der preußische König Friedrich II.,
der Große, und seine Spatzen

Zur Geschichte des Tierschutzes

Schon aufgrund des Aberglaubens und verschiedener Mythen war die bäuerliche Einstellung zu Tieren im 19. Jahrhundert einigen Tieren geneigt, anderen wiederum feindlich gesinnt. Die in einer fortschrittlicheren Umgebung lebende Bevölkerung entsagte großteils den Mythen, doch die Vorliebe für verschiedene Tiere blieb bestehen. Über all dem thronte wie eine umsichtige Mutter die Monarchie, die einerseits immer größer, andererseits zu ihren treuen Untertanen auch immer besser werden wollte. Zwischen die Natur und die Volksweisheit drängten sich Wissende, die sich Wissenschaftler zu nennen begannen. Der Staat nützte ihre Erkenntnisse fleißig zur Verwirklichung eigener Interessen und Ziele. Alles Gesagte findet sich auch in der Geschichte über Friedrich II., den Großen, die immer wieder die den Tieren wohlwollende Literatur füllte.

Die Bildung einer neuen, mit traditionellen religiösen Werten verbundenen weltanschaulichen Idee war das Resultat eines Bündels von Impulsen, die ausgingen von staatlichen Interessen und Gesetzen (neben Gesetzen zum Tierschutz war auch das Gesetz über die Abschaffung öffentlicher Hinrichtungen wichtig) sowie von Instituten (wie die Krainische Landwirtschaftsgesellschaft und das Schinder-Institut), des weiteren von der Wissenschaft (Zoologie, Veterinärmedizin, Naturwissenschaft), der Tradition und der Philosophie. Die Idee bekam bald eine institutionalisierte Form, die sich Verein nannte. Diese Vereine kämpften zunächst gegen die Tierquälerei und dann für den Tierschutz. Der Tierschutz wurde gemäß den damaligen Ideologen - die überzeugt waren, eine humanitäre Tätigkeit auszuüben - zu einem Teil der allgemeinen Volksbildung.

Für die Aufrechterhaltung einer gewissen Stufe der Volksbildung sorgten die Verfasser verschiedener Benimmbücher. Alle behandelten auch das Verhalten gegenüber Tieren, verlangte doch schon die Bibel (das Alte Testament, insbesondere aber das Buch der Psalmen), daß man Tiere gut behandelt. Ihre Ideen wiederholten sich und wurden nur insofern modifiziert, als eigene Anmerkungen über das übertrieben gute Verhalten gegenüber Tieren hinzugefügt wurden, das die "Menschenwürde" verletzen würde.

Noch weiter gingen Veterinäre und es entstanden die ersten epistemologischen Handbücher, die erfolgreich von der institutionalisierten Idee verbreitet wurde, das heißt von den Vereinen, die sich seit dem Jahr 1837 in den deutschsprachigen Ländern auszubreiten begannen, vor allem infolge der wirkungsvollen Zeitungspropaganda, die ein immer breiteres Publikum erfaßte. Neben dem Verhältnis der Menschen zur Natur ging es auch um die Beziehungen der Menschen zueinander.

Die slowenischsprachigen Gebiete kamen rasch in Kontakt mit der neuen Idee und verbanden sich bald auch institutionell. Der Krainer Tierschutzverein blieb sogar in Zeiten der schlimmsten Spaltung auf Slowenen und Deutschtümler zweisprachig. Die größte Aufmerksamkeit des Vereins galt der Unterrichtung der Jugend. Aufmerksam wachte der Verein über die Bestrafung von Tierquälereien und schloß sich dem Kampf gegen die Vivisektion und andere brennende Probleme (zum Beispiel Viehtransporte) an. Seine besondere Sorge galt auch

den Vögeln, die durch den Verein Verpflegung und Unterkunft in Nistkästen fanden. Ein wirksames Mittel in den Bemühungen um Wohltätigkeit gegenüber Tieren waren Geldpreise, die vom Verein an jene vergeben wurden, die sich im Tierschutz besonders ausgezeichnet hatten.

Trotz aller Bemühungen aber wurde - auch aufgrund eines Gefühls der Bedrohung - das Töten von Vögeln an der Spitze der Nahrungskette nicht getadelt, womit sich der Kreis zur Geschichte über Friedrich II., den Großen, schließt.

Boris Golec

“LE TEGA JE URŽOH JOŽEF CESAR TA, BOG DEJ, DE BI BIU SKOREJ EN DRUGI...”

*(Ne)znano slovensko pesništvo od smrti Marije
Terezije do dunajskega kongresa*

Družbenokritične verzifikacije, četudi brez posebnega protidržavnega ali protirežimskega predznaka, posebej pa take, ki jih uradna literarna kritika iztekajočega se stoletja ne bi opredelila kot zveličavne pesmi upora in napredka, ampak prejkone kot plod nazadnjaških pogledov, resnično niso tista pesniška zvrst, s katero bi se v preteklosti posebej izdatno polnili (legalni) slovenski tiski. Ob svojem času, kar nenazadnje velja za sleherno dobo, je vsaka naravnost izstreljena puščica že pri strelcu samoumevno vzbudila dovolj pomislekov glede posledic takšnega početja. Pikre, satirične, zabavljive in kljubovalne rime tako največkrat niso šle k stavcu, temveč v najboljšem primeru iz enega prepisa v drugega. Ostajale so na ravni rokopisne, spričo omejene naklade nagli pozabi in izginotju podvržene “kripto-poezije”. Slednji so okoliščine že tako precej manj naklonjene kot pesnitvam, ki so mogle in smele zagledati luč sveta tudi v tiskani obliki. Tembolj so uničenju podvrženi rokopisi brez nujno potrebnega cenzorskega ali avtorjevega blagoslova glede primernosti za tuje oči.

Verzifikacija kritičnih vsebin, zlasti če ni na umetniški višini, more vrhu vsega tudi pri ciljnim bralstvu sprožiti odklonilen, celo prav nasproten učinek od pričakovanega. V človeški in oblastnikovi naravi je namreč, da uho raje prisluhne pohvali, čeprav prisiljeni, kot kakršni koli graji, pri čemer mu še posebej nista pogodu golo tarnanje in kritiziranje. Bolje se godi hvalni-

cam, ki, četudi skoraj neizogibno vsaj v podtonu naperjene zoper nekoga ali nekaj, običajno slavijo “persono grato” oziroma tisto, kar je po merilih oblasti (še) primerno opevati s pohvalnimi besedami; kar po pravilu pa utonejo v pozabo, brž ko izgubijo na aktualnosti.

Starejše slovenske rime, ki so se, nabrane iz raznih logov, znašle v zbirki Zgodovinski zapiski v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu,¹ bi mogli v vsebinskem pogledu uvrstiti v razmeroma širok spekter pesniških zvrsti - od slavlne državniške poezije do jedkih in satiričnih družbenokritičnih verzifikacij. Pri skupaj vsaj ducatu zbranih pesmi različnih avtorjev, nastalih v razponu od poznobaročne do predmarčne dobe, gre poleg tega za opazne razlike v umetniški in estetski ravni. Sodbo o tem prepuščamo literarnim zgodovinarjem, pred katerimi bo tudi naloga umestitve priobčenih besedil v okvir sodobnega slovenskega pesniškega ustvarjanja. Na tem mestu želimo zgolj opozoriti na neznana oziroma ma-

¹ NŠAL, ŠAL/Zgodovinski zapiski, fasc. 10, Stara slovenska pesniška in prozna besedila od 17. do 19. stoletja. - Videti je, da je večino besedil nabral France Pokorni, škofijski arhivar v obdobju 1911-1940. Zbirko Zgodovinski zapiski je uredila s. Mateja Gorišek nekako med letoma 1971 in 1978, pri čemer je zagrešila grob spodrseljaj, ker ni upoštevala niti provenienčnega principa niti ni zabeležila, iz katerih fondov in zbirk je dokumente združila v skupni fascikel. - Po informaciji dr. Franceta M. Dolmarja, vodje Nadškofijskega arhiva v letih 1978-1987, v Ljubljant 10. 12. 1999.

lo znana pesniška besedila svetnega značaja in posebej na njihovo vsebino, čeravno bi prav tako kazalo nameniti besedo ali dve nabožnim verzifikacijam, primerom uradne slovenščine iz 17. in 18. stoletja ter drugim, povečini mlajšim pesniškim in proznim besedilom iz zbirke Zgodovinski zapiski, med katerimi je tudi nekaj redkih tiskov.² Omeniti velja predvsem na Prešernov rokopis Nebeške procesije, spotakljive satire iz leta 1845, ki se je v rokopisni obliki brez avtorjevega imena širila po Ljubljani in zaradi katere je imel pesnik baje celo težave s policijo.³

Zgornjemu naslovu in časovnemu razponu ustreza šest pesniških besedil, nastalih v razburkanem času od smrti Marije Terezije do dunajskega kongresa, ko sta slovenske dežele temeljito zaznamovala zlasti razsvetljeni absolutizem in francoska vojaško-politična sila, ki je na bajonetih prinesla že močno prekvašene pridobitve meščanske revolucije. Poleg prve značilnosti, obravnavanja sodobnih dogodkov in razmer, povezuje verzifikacije še druga, za večino skupna lastnost. Razen pri najmlajši, t. j. tiskanem slavlilnem letaku v čast papeža Pija VII., gre namreč za rokopisna besedila, kar niti malo ne preseneča. Med njimi namreč vsaj štiri ne bi bila pogodu cenzuri, od tega še zlasti ne dve starejši, pri čemer bi si avtor enega od njiju nedvomno nakopal nemajhne težave zaradi neposredne kritike cesarjeve osebe in njegove politike. Ni torej čudno, da ni podpisan noben pisec, da je datum nastanka zabeležen pri eni sami pesmi in da je najbolj spotakljiva med njimi ohranjena v sicer datiranjem, vendar desetletje mlajšem prepisu. Veči-

na obravnavanih pesniških poskusov torej v svojem času ne bi bila deležna priznanj in pohval. Spričo povedanega bi jih mogli označiti za rokopisno "kripto-poezijo" prigodniškega oziroma satiričnega značaja. Od takšne oznake odstopata panegirik ob smrti Marije Terezije in tiskana pesnitev v čast vrnitve Pija VII. iz francoskega ujetništva v Rim, hvalnici, ki hkrati zaznamujeta kronološki začetek in konec nastajanja izbranih besedil.

Pesnitve objavljamo v izvorni obliki in transliteraciji v moderni slovenski črkopis, pri čemer karseda ohranjamo izvorni zapis glasov ter razrešujemo nekatere manj znane izraze. Kolikor vemo in smo mogli ugotoviti, sta bili doslej objavljeni samo dve od obravnavanih pesnitev, obe prvič že pred dobrim stoletjem v literarni reviji. Poslej sta se njuna naslova sicer pojavljala v pregledih slovenske književnosti in doživela objavo v drugi različici, medtem ko ju je zgodovinska stroka, kot se zdi, povsem prezrla, čemur gotovo ni v prvi vrsti botrovala njuna neprikrito "protirazsvetljenska" vsebina. Spričo anonimnosti vseh obravnavanih pesmi se srečujemo z nemajhno težavo ugotavljanja avtorstva ali vsaj približnega kraja nastanka, kar še dodatno otežuje dejstvo, da v arhivski zbirki ni zabeležena provenienca gradiva. Nekatera besedila je bilo s pomočjo objavljenih podatkov o najdbi in iz vsebine drugih verzifikacij kljub temu mogoče hipotetično locirati na določeno območje.

Nastanek dveh verzifikacij, med njimi najstarejše - pesmi ob smrti Marije Terezije -, bi lahko s pridržki postavili v Vodice nad Ljubljano, saj je v istem pesniškem zvezčiču tudi pesnitev z naslovom *Od vodiške fare*. Slednja, čeprav ne v celoti, je skupaj z verzifikacijo *Pesem Od reuneh zhafsou Sedaineht Leit* zapisana še v eni knjižici, tako da lahko govorimo o dveh vodiških pesmaricah. Seveda pa sta mogli pesnitvi o Mariji Tereziji in o "revnih časih" priromati v obe pesmarici iz starejših predlog, nesporno nastalih v osrednjem slovenskem prostoru. Vsebinska zgodnejše pesmarice, knjižice malega formata z odtrganimi platnicami in brez prvih listov, je denimo izpod peresa različnih zapisovalcev oziroma prepisovalcev nastajala kakšni dve desetletji,⁴ našla

² Kaže, da doslej nista bila znana tiska neznanih avtorjev: "Franzu I. Titu vojimu livaleshna Emona" in "Franzu I na himu vitlimu Ze arju ozhetu iblanskimu in Karolini na hi vitli Ze arizi o petimu prirodu v Ilirijo". Prva pesem je nastala nedolgo po ljubljanskem kongresu 1821, druga pa leta 1830. Poglejmo ju v Simoničevi Slovenski bibliografiji, v kateri sicer najdemo dve sorodni pesnitvi Mihe Kastelca ob obisku cesarskega para in v čast cesarju iz leta 1829 (Dr. Franc Simonič, Slovenska bibliografija, 1. del: Knjige (1550-1900), Ljubljana 1903-1905, str. 374). Mlajša, objavljena istega leta v časniku *Illirisches Blatt*, je uvrščena tudi v antologijo slovenskega slavlilnega pesništva (Marjan Dolgan, Slovenska muza pred prestolom. Antologija slovenske slavlilne državniške poezije, Ljubljana 1989, str. 45-46).

³ Prim. spremno besedo A. Slodnjaka v: *Poezije Doktorja Francéta Prešerna*, Ljubljana 1952, str. 288. - Rokopis v Nadškofjskem arhivu Ljubljana je od objavljene verzije krajši za eno kitico, namesto začetne letnice "Osemnajst sto in petero leto gre čez trideset" pa nosi letnico nastanka (po Kidriču) "petero leto gre čez štirideset". Posebnost je tudi pesnikov lastnoročni podpis, medtem ko se rokopisu pozna, da je nekatere dele namesto pesnika pisala druga roka.

⁴ Uvaja jo žalostinka ob smrti Marije Terezije, aktualizirani popravki v pesmi o sv. Frančišku Ksaveriju kažejo na čas Ilirskih provinc, nakar sledi še več svetnih in nabožnih pesnitev.

⁵ ARS, Zbirka rokopisov, 82 r, rokopis s pesmimi iz prve tretjine 19. stol., fol. 10-11.

Cesar Jožef II. (Pokrajinski muzej Celje)

pa se je tudi starejša različica pesmi o "revnih časih", zapisana v Železnikih.⁵ Glede identifikacije piscev ni na voljo ničesar oprijemljivega; tudi primerjava sodobnih rokopisov duhovnikov v matičnih knjigah vodiške župnije z rokopisi v pesmarici namreč ni dala nikakršnih rezultatov.⁶

Starejšo vodiško pesmarico uvaja elegija ob smrti vladarice: *Pefsem na Smert Marie Theresie Rimske zessarize*, spešnjena nedolgo po cesari-

Pefsem na Smert Marie Theresie Rimske zessarize

1.

Sdei se jokei Nemska Dushella
Sdei pokri ta zherni Shlar.
Sdei fi ti nekei Sgubila
nadobifh nasai nigdar.
Jokei Dunej sa tojem osidjam
ena Mat na parah Leshi
je Theresia is jimenam
tamkei Slatku v Bogu spy.

⁶ NŠAL, ŽA Vodice, R 1770-1784, R 1784-1797, R 1798-1834.

čini smrti (29. novembra 1780). Vsebinsko je pesem povezana z dvema hvalnicama v čast umrli cesarici, Devovo in Vodnikovo, objavljenima v prvem slovenskem pesniškem almanahu *Pisanice od lepeh umetnost za leto 1781*,⁷ po katerem se je mogel zgledovati tudi neznani avtor naše pesnitve.

Tako Dev kot Vodnik sta v primerjavi z našim Anonimom bistveno bolj pesniška, lirična in metaforična, medtem ko se Anonim zadovolji z alegoričnim opisom cesaričine smrti, pogreba, odhoda njene duše v večnost in pokojničinih zaslug na karitativnem in cerkvenem področju. Vsebinska plat verzifikacije v anonimnem piscu slejkoprej odkriva svetnega ali redovnega duhovnika, ki mu sicer dokaj dobro teče prestopna rima, upesnjena v sedmih osmerovrstičnih kiticah. Opaziti je tudi nekatere značilnosti dolensko-notranjskega govora, denimo pri besedah *slatku, koku, zvezda, kulk, svejt*. V primerjavi s prvakoma slovenskega svetnega pesništva je tu precej ubornejši besedni zaklad, v katerem ne manjka adaptiranih germanizmov, vzeti iz ljudske rabe. Med stičnimi točkami s pesnitvama v *Pisanicah* gre izpostaviti naslavljanje pokojne cesarice z osebnim imenom. Devov "Mile pogovor" govori na treh mestih o *Tereziji* in na treh o *Rezi*, Vodnikovo "Krajnske modrine žalovanje" pa uporablja poleg teh dveh oblik še pridevniški *Terezni* in *Rezno*. S še nekoliko bolj poudarjeno ljudskimi imeni: *Terezja, Treza* in *Reza* imenuje cesarico Anonim, čigar muza poje manj izbranemu občinstvu.

Pesem na smert Marije Terezije rimske cesarice

1.

Zdej se jokej, nemška dužela,
zdej pokrij ta černi žlar*,
zdej si ti nekej zgubila,
na dobiš nazaj nikdár.
Jokej Dunej, za tojem ozidjam
ena mat na parah leži,
je Terezja iz jimenam,
tamkej slatku v Bogu spi.

/* tančica/⁸

⁷ A. F. Dev, Mile pogovor med Dunavo, inu Savo pod Welem gradam od smerte Marie Teresije svitle Zesarize itdr. (*Pisanice od lepeh umetnost 1781, faksimile Ljubljana 1977 (Monumenta litterarum slovenicarum 14)*, str. 80-88); V. Vodnik, Krajnske modrine shalovanje nad smertjo Marie Teresije premudre zesarize itdr. (*istotam*, str. 91-97).

⁸ Iz nem. Schleier.

2.

Josheph tamkei more gledat
 koku Mati omedli
 Sdei she on nio vidi vmirat
 oh! koku on ostermy
 Ktera mu je pomagala
 de on Sdei na thron Sedi
 ktera mu je Shivleina dala
 ta Sapira Sdei ozhy

3.

Kai jest videm, kai Sagledam
 kda nek tamkei v´ Zhernem gre
 Ah! ti shalost sa pogrebam
 Joseph je in tozhi Souse:
 tez´ o Purgar obshalvati
 kyr Mater v´ Semlo nefso
 per tem grobu je jokati
 Sdei jo vezh nasai nabo

4.

Fronz ji miga v´ Syon
 kyr fe ta Sveisda Svetli
 Semkei k´ meni pridi, prav´ on
 kyr fe Brumnost vefseli
 tam bo Sdei Theresia Shvela
 ta österraicharsko zír
 Bo na glavi Krono jimela
 Bo Kralvala v´ eno myr

5.

Govorite vi vdove
 Kai je strila Tresa vam
 govorite vboge reve
 Ko kulk fte nefhli pomozh tam
 Spetali, Klostri, Boshie veshe
 Ktere tu in tam stoje
 Kar fo dobil gnad od Rese
 /kar?/ vednu vfsakatermu je.

6.

Nafha Proshna ni Samogla
 derfhat Treso vezh nasai
 Smert nagre od tega vogla
 od Smert Teresia ni vezh frei
 Bog jo ozhe kfebi vfeti
 deb ji Dav da firstov Lohn
 od Trupla Dusho Lozhiti
 de pred pride pred nega Thron.

2.

Jožef tamkej more gledat,
 koku mati omedli,
 zdej že on njo vidi umirat,
 oh! kokú on ostermi.
 Ktera mu je pomagála,
 de on zdej na tron sedi,
 ktera mu je živléjna dala,
 ta zapira zdej oči.

3.

Kaj jest videm, kaj zagledam,
 kda nek tamkej v černem gre,
 ah! ti žalost za pogrebam
 Jožef je in toči souze:
 tec´, o, purgar, obžalvati,
 kir mater v zemlo nesó,
 per tem grobu je jokáti,
 zdej je več nazaj na bo.

4.

Fronc jim miga v´ Sion,
 kir se ta zvezda svetlí:
 "Semkej k meni pridi," prav´ on.
 "kir se brumnost* veseli."
 Tam bo zdej Terezja žvela,
 ta esterajharsko cir*,
 bo na glavi krono jimela,
 bo kralvala venomir.

/* pobožnost/⁹/* okras Avstrije/¹⁰

5.

Govorite, vi vdove,
 kaj je strila Treza vam,
 govorite, vboge reve,
 ko kulk ste nešli pomoč tam.
 Špetali, kloštri, božje veže,
 ktere tu in tam stoje,
 kar so dobil gnad* od Reze,
 vednu vsakatermu je.

/* milost/¹¹

6.

Naša prošna ni zamogla
 deržat Trezo več nazaj,
 smert na gre od tega vogla,
 od smert Terezja ni več fraj*,
 Bog jo oče k sebi vzeti,
 deb ji dau ta firštov lon*,
 od trupla dušo ločiti,
 de pred pride pred nega tron.

/* prosta/

/* knežje (vladarsko) plačilo/¹²⁹ Iz nem. Frommheit.¹⁰ Iz nem. Zier, Zierde.¹¹ Iz nem. Gnade.¹² Iz nem. Fürsten-Lohn.

7.

Dergazh b'jemou od tebe peti
 Ah ty Svetla vaivodna
 Tojo Shlachtnust Semkei Steti
 Ktero tebi Zev Sveit da
 Al kyr je she v'meni gmira
 v'shalost spreobrazha Dan.
 Nei j en drug Leto pogmira
 jest pa gredem sdei na Stran.

Nadaljnja pesniška besedila v starejši vodiški pesmarici so nabožne vsebine in nosijo pečat drugih rok. O natančnem času njihovega nastanka je moč zgolj ugibati, saj je kronološko opredeljivejša edinole *Peifsem od Svetiga Franc: Xaveria*, ki v deveti kitici omenja vojskovanje s Francozi. Nastala je očitno med ali kmalu po drugi francoski zasedbi naših krajev leta 1805, ko je "Francoz ... spet (!) z vojsko se k nam pervlekou" in "žuga, da bo z močjo vse k sebi potegnou". Ob času tega zapisa "mladenče v žoud lové", vsi ljudje pa tožijo nad davčno obremenitvijo. Gre za edino kitico posvetne narave in z omembo sodobnih dogodkov, kar je isti pisec nekaj let pozneje še aktualiziral s popravkom, ki se očitno nanaša na čas francoske zasedbe med letoma 1809 in 1813. Francoz je namreč "dužele, kralestva na nič postavov", "mladenče pomori/l/", vse ljudi pa sam obremenil z davki: "obaša vse ludi čez silo od daukov". S takšno kritiko zasedbene oblasti kajpak ni bilo moč nastopiti v javnosti. Če je bila prvotna različica verzifikacije sprejemljiva v brambovskih časih prvega

Peifsem Od reuneh zhafsou Sedaineh Leit

1.

O ti Shalost prevelika
 Ti fe namorefh isretzht
 zel od nobenga zhloveka
 kyr fi velika prevezh.

vfsake Sorte te nadluge
 Sledniga sdei stiskajo
 kam fe zhmo diat srote vwoge
 zhe Skorei najenajo.

2.

Zaite nekdei prerokvane
 od Stareh, Sdei jimamo
 peimo, fo diali, pred v'Jame
 preden jeh dozhakamo:
 Kar se bo hudga godilu
 zhevlam napervošimo

7.

Dergač b'jemou od tebe peti,
 ah, ti svetla vajvodna,
 tojo žlahtnust semkej šteti,
 ktero tebi cev svejt da
 Al kir je še v meni gmira*, /* gmir: od gmerati = trajati/
 v žalost spreobrača dan,
 nej j' en drug le-to pogmira*, /* dovršno od: gmerati/
 jest pa gredem zdej na stran.

desetletja 19. stoletja, je spremenjeno besedilo v dobi Ilirskih provinc ostalo v piščevem predalu kot skrivno nabožno-posvetno branje, kolikor ni sploh nastalo šele po letu 1813.

Pozneje kot Frančiškovo pesem je druga roka v vodiško pesmarico zapisala obsežnejšo žalostinko nad tegobnimi časi, 15-kitično *Peifsem Od reuneh zhafsou Sedaineh Leit*, ki je po nastanku bržčas nekoliko starejša od pesmi o sv. Frančišku in ni bila napisana neposredno v pesmarico; na začetku drugega dela prve kitice namreč naletimo na pomotoma zapisano in prečrtano besedo "cajte", le-ta pa nato uvaja drugo kitico in priča, da gre za prepis iz starejše predloge. Nekateri jezikovne poteze kažejo na pisca z dolensko-notranjskim narečjem, npr.: *lejt, lejta, svejt, kdur tu sliši, pomuč, muč, nadluge, bulš, povej*. Naslednja verzifikacija v pesmarici, *Od vodishke Farre*, ki jo je zelo verjetno pisala ista roka, pa denimo zveni veliko bolj gorenjsko, saj je na Gorenjskem tudi nastala.

Pesem od reuneh časov sedajneh lejt

1.

O, ti žalost prevelika,
 ti se na moreš izrečt,
 cel od nobenga človeka,
 kir si velika preveč.

Vsake sorte te nadluge
 sledniga zdej stiskajo,
 kam se čmo djat srote vboge,
 če skorej na jenajo.

2.

Cajte* nekdej prerokvane
 od stareh zdej jimamo,
 pejmo, so djali, pred v'jame,
 preden jeh dočakamo:
 Kar se bo hudga godilu,
 čevlam na pervošimo,

/* časi/

zhe fe Bog nabode všmilov
Gorje Rodu našhimu.

3.

Sveit fe Mozhnu prebražhuj
S´ vero navarnu Stoji,
Zerkov fe sabstoin bojuje
však verje, kar fe mu Sdy.

Foufh navuki, Kezarije
fe fejejo sdei poufod
Andochti fo Sdei norzhije
Bogu slushnost všem na pot.

4.

Ludja fo fe tok Spazhili
de jem je she mal´ verjet´,
na to Shlehtnu obernili
tok´ Gospoda Koker Kmet,

Zhlouk Zhloveku nasavupa
Sofsed je Sofsedu vouk
Tovarsha Tovarsh obrupa
pravizhen je malkter Zhlouk.

5.

Kyr be eden Kumei shivov
fe jeh nagnede deset
al´ keb´ eden Shrezho vidov
per drugmu mu v´jide Spred

Pifhe kfe Svali s´lepine
vei vezh, ket Stara Kokušh
tok otroz´ nifo droftine
bulsh´ ket en poredni moſh.

6.

Al peite v´ te Sodne Hifhe
koku fe Srotam godi
Reuni Kmet pravize jifhe
nameft te Ferwaifs dobi

Nei pride Kdur Kamer ozhe
Svei shaloſtne zaitenge
tud´ nam ni prebit´ mogozhe
všake Sorte Straffenge.

če se Bog na bode všmilov,
gorje rodu našimu.

3.

Svejt se močnu prebračuje,
z vero navarnu stoji,
cerkov se zabstojn bojuje,
vsak verje, kar se mu zdi.

Fouš navuki, kecarije,* /*napačni nauki, krivoverstva/¹³
se sejejo zdej pousod,
andohti* so zdej norčije, /*pobožnosti/¹⁴
Bogu služnost všem na pot.

4.

Ludjá so se tok spačili,
de jem je že mal verjet,
na to žlehtnu* obernili, /*hudobno/¹⁵
tok gospoda, koker kmet.

Člouk človeku na zavupa,
sosed je sosedu vouk,
tovarš tovarša obrupa,
pravičen je malkter člouk.

5.

Kir be eden komej živov,
se jeh nagnede deset,
al´ ke b´ eden šrečo vidov,
per drugmu mu v´jide spred.

Piše, k´ se zvali z lepine,
vej več ket stara kokuš,
tok otroc niso droftine,
bulš ket en poredni mož.

6.

Al, pejte v te sodne hiše,
koku se srotam godi,
reuni kmet pravice jiše, /*ukor/¹⁶
namest te fervájs* dobi.

Nej pride kdur, kamer oče,
zvej žalostne cajtenge*, /*novice/¹⁷
tud nam ni prebit mogoče
vsake sorte štrafenge*. /*kazni/¹⁸

¹³ Fouš, iz nem. falsch; kecarija iz nem. Ketzerai = krivo-
verstvo, razkolništvo.

¹⁴ Iz nem. Andacht = pobožnost.

¹⁵ Iz nem. schlecht = slab.

¹⁶ Iz nem. Verweis = svarilo, ukor.

¹⁷ Iz nem. Zeitung = novica.

¹⁸ Iz nem. Strafe = kazni, pokora.

¹⁹ Iz nem. ohne Maß.

7.

Hude Leita, nu Dragina
Lakota Ludy mory
vsame fufha, tozha, Syma,
Semla vezh tok ´ narody:

Sdei tosh ´ eden, Sdei ta drugi
de fe mu hudu gody
vend ´ nobeden v ´ Soi nadlugi
Trofhta pomuzh nadoby

8.

Sholoftni fo vpsi Stanovi
Kmet, Gospoda, Purgarji
Nune, Mnihi, nu Duhovni
tud Soudatam dobru ny

Kai zhem raitat, Sei Saftopi
Kter Sa foje shule vey
nameft mene nei ven stopi
Soje reve ven povei

9.

En ´ je kar me ner bel pezhe
nu ozhy S ´ Sousam Kali,
Kdur tu flifhi, tok trepezhe
inu ga Serze boli:

Bref mafe nam Silo dela
ta voiska Franzofouska
to skufha nafha Dushela
nemshka, nu Skor pov Sveita

10.

Slo Sleparjo ti Franzosi
vfse is Shvinsko frajostio
varni nifo tud nadloshni
pred nieh grosovitnoftio:

Zerkve boshie So Saterli
pregnali fo Mafhnike
Boga, vero fo Savergli
moriyo kerfhenike.

11.

Gosposke inu Zefsarja
Shugajo, nu niega Thron
tud ´ Satret ´, ket Poglavarja
Zerkve, inu rimski Stov:

vfakmu niega premoshenje
vfamejo po Sili prezh
Dekelcam, Shenam poshtenje
nobenga myru ni vezh.

7.

Hude lejta, nu dragina,
lakota ludi mori,
vzame suša, toča, zima,
zemla več tok na rodi.

Zdej tož eden, zdej ta drugi,
de se mu hudú godi,
vend ´ nobeden v soj nadlugi
trošta pomuč na dobi.

8.

Žolostni so vsi stanovi,
kmet, gospoda, purgarji,
nune, mnihi, nu duhovni,
tud soudatam dobru ni.

Kaj čem rajtat*, sej zastopi,
kter za soje žule vej,
namest mene ven nej stopi,
soje reve ven povej.

/* meniti, računati/

9.

En je, kar me nerbel peče,
nu oči s souzam kali,
kdur tu sliši, tok trepeče
inu ga serce boli:

Brez mase* nam silo dela
ta vojska francozouska,
to skuša naša dužela
nemška, nu skor pou svejta.

/* brez primere/¹⁹

10.

Zlo sleparjo, ti Francozi,
vse iz žvinsko frájostjo*,
varni niso tud nadložni
pred njih grozovitnostjo:

/* svoboda, svobodnjaštvo/

Cerkve božje so zaterli,
pregnali so mašnike,
Boga, vero so zaverгли,
moriye keršenike.

11.

Gosposke inu cesarja
žugajo, nu njega tron
tud zatret ket poglavarja
Cerkve inu rimski stov:

Vsakmu njega premoženje
vzamejo po sili preč,
dekelcam, ženam poštenje,
nobenga miru ni več.

12.

Kulku Synov je pobrala
Starfham voiska is naruzh
Kulk ´ millionov She Koftala
daukov nifino Smagat kofs:

Kai taushent she nafheh Ludy
pod Semlo mertveh leshy?
Kai drugeh po Sveitu tudi
Sdei Sato reunu Shivy?

13.

Ozha, Mati Sta Sredila
S ´ teshavo foiga Synu
Sabla, Pufha ga je vbila
al ´ ni to dost ´ shalostnu?

Bogvafs obvarei o starfhi
rezhe Syn, K jemle Slavo,
nasamerte kei Tovarshi
mene vezh nasai nabo:

14.

Mati Syna objokuje
milu /prečrtano: Sdichy/ Sdichuje v ´ Nebu
Seftra bratza obshaluje
Brat moli bratzu roko:

Kdu bo mene, Jamra Mati
na mojo Staroft rediv
ozha prav ´ men ni obstati
jeft grem v ´ Zherno Semlo shiv

15.

Svetli Zefsar Franz ta drugi
ozha foish podloshnikov
Se voiskuje v ´ ti nadlugi
S ´ Oroshiam, S ´ molitovjo:

Boshia muzh je Shnym, nu S ´ nami
Franzose tare, mory
de nam Bog ftoji na Strani
Profhnia, nu Pokura Stry

“Pesem od reuneh časov sedajneh lejt” je v končni verziji vsekakor nastala pred letom 1806, ko je “svetli cesar, Franc ta drugi” dokončno odložil naslov Franc II. in ostal le avstrijski cesar Franc I. Najzgodnejši čas nastanka so zadnja leta 18. stoletja, glede na omenjanje številnih človeških žrtev in gmotnih stroškov za vojskovanje s Francozi pa bi jo mogli prej postaviti v začetek 19. stoletja, saj francosko nasilje “skuša naša dužela nemška, nu skor pou svejta”.

12.

Kulku sinov je pobrala
staršam vojska iz naruč,
kulk miljonov že koštala,
daukov nismo zmagat moč.

Kaj taužent že našeh ludi
pod zemlo mertveh leži?
Kaj drugeh po svejtu tudi
zdej zato reunu živi?

13.

Oča, mati sta zredila,
s ´ težavo sojga sinú,
sabla, puša ga je vbila,
al ´ ni to dost žalostnu?

Bog vas obvarej, o starši,
reče sin, k jemle slavo,
na zamerte kej, tovarši,
mene več nazaj na bo:

14.

Mati sina objokuje,
milu zdičuje v nebú,
sestra bratca obžaluje,
brat moli bratcu rokó.

Kdu bo mene, jamra mati,
na mojo starost rediv,
oča prav, men ni obstati,
jest grem v černo zemlo živ.

15.

Svetli cesar, Franc ta drugi,
oča sojih podložnikov,
se vojskuje v ti nadlugi,
z orožjam, z molitovjo:

Božja muč je ž nim nu z nami,
Francoze tare, morí,
de nam Bog stoji na strani,
prošnja, nu pokura stri.

Odkritje druge različice pesmi v Zbirki rokopisov Arhiva Slovenije²⁰ priča, da gre v osnovi za nekoliko starejšo pesem, nastalo v letih 1796-1797 ali kakšno leto pozneje. Najdena različica v knjižici nabožnih pesmi iz Železnikov je datirana z letom 1820, kar priča, da se je pesem rokopisno širila še več let po Napoleonovem padcu.

²⁰ ARS, *Zbirka rokopisov*, 82 r, rokopis s pesmimi iz prve tretjine 19. stol., fol. 10-11.

Izpričano je bila torej znana na različnih koncih (dolenjske jezikovne poteze, Vodice, Železniki) in jo moremo označiti kot bukovniško. Zapis iz Železnikov, delo ljudskega prepisovalca Jakoba Čemažarja,²¹ je jezikovno precej bolj prilagojen novemu (nedolenjskemu) okolju, sicer pa tem pomembnejši, ker gre po nastanku za starejše besedilo od vodiške različice, ki je v prvih letih 19. stoletja doživela vsebinsko aktualizacijo. V osnovi je bila torej "Pesem od reuneh časov sedajneh lejt" vključno z drugim delom o francoski nevarnosti sestavljena še v 18. stoletju. Na nastanek v letih 1796-1797 kaže 18. kitica različice iz Železnikov. Namesto drugega dela 9. kitice v vodiški različici: "Brez mase nam silo dela ta vojska francozouska..." je namreč opisano Napoleonovo vojskovanje na Beneškem:

*Francoska vojska zlo rezgraja
per pokrajni beneški,
ta Francoz nam zlo nagaja
tamkej v laški deželi.*

V železnikarski različici nato manjkata 10. in 11. kitica vodiške pesnitve, kjer Anonim razlaga tudi ideološko plat francoske ekspanzije in njene vojaško-politične razsežnosti, ki jih zdaj, v prvem desetletju 19. stoletja občuti že "naša dužela nemška" in z njo "skor pou svejta". Ko je nastajala predloga železnikarske pesmi, so ravno "fante ... v žovd zapisali po nov orengi", v opisovanju vojakovega slovesa od doma pa je šele v prihodnjiku izraženo "francoska sabla ga bo (!) vzela". Spremenjena vodiška različica čez nekaj let že občutneje govori o utrpeli škodi in žrtvah. Če je v železnikarski pesmi glede posledic vojne zapisano "kolk maljonov je koštavlu tega svitiliga (!) cesarja", po vodiški različici najbolj trpijo ljudje: "kulk miljonov že koštala, daukov nismo zmagat moč". Žalost ob vojakovem slovesu se v pesmi iz Železnikov na koncu ne prelije v lojalistični kitici o cesarjevem vojskovanju in zaupanju v

božjo pomoč. Cesar je omenjen zgolj v zgornjem verzu o milijonskih stroških, medtem ko je sam konec pesmi neprimerno bolj pesimističen in tako povsem v duhu njenega prvega dela:

*Hude lejta od žalost ino joka
na morjo več govorit,
Jezus nej jeh zdej potrošta,
kir se bodo mogli ločit.*

*Hude lejta, revni časi,
ja, vse hude je nad nam,
konc perhu (!) je tega sveta
jno ta strašni sodni dan.*

Čeprav se vodiška različica pesmi zaključuje s hvalnico "očetu svojih podložnikov" cesarju Francu II., gledano v celoti vendarle ostaja pikra kritika svojega časa, dasiravno iz previdnosti nikjer ne imenuje domačih krivcev opisovanega stanja. Krivda za širjenje vseh nadlog za duha in telo se namreč neposredno pripisuje samo "Francozu" in "vojski francozouski". Določene vzporednice je tako zaslediti v znani anonimni verzifikaciji "Ena nova pesem od Francozov" iz leta 1799, kritiki vse bolj razširjene "frajosti" in nevere ter hvalnici cesarja Franca.²²

Glede na vsebinsko zasnovu ni izključeno, da je pesem nastala v dveh stopnjah. Prvi del, obsegajoč osem osmerovrstičnih kitic, je zaključena celota, nekakšen ljudski glas, ki toži nad nadlogami vseh stanov, nezavidljivim položajem Katoliške cerkve v boju s "krivoverstvi", nad krivicami sveta, posebej do malega človeka, ter nad splošno moralno sprijenostjo ljudi. Pesnik sporočilo smiselno sklene s pozivom drugim: "... namest mene ven nej stopi, s/v/oje reve ven povej." Čeprav je malo konkretnih opisov težav in njihovih vzrokov, še največ pri navajanju posledic naravnih ujm, ni moč prezreti splošne kritike družbenih razmer in posredno tudi oblasti. Pisec je človek starega kova, zato nemočno opazuje, kako se svet "močnu prebračuje" in kako "z vero navarnu stoji". Tuje so mu jožefinsko-razsvetljenske novotarije - "fouš navuki, kecarije" -, ob katerih veljajo pobožnosti za "norčije", poslušnost Bogu pa je vsem v spotiko. Spričo tega so postali ljudje pokvarjeni, in sicer brez stanovske razlike: "tok gospoda koker kmet". Po njegovem so resda žalostni vsi stanovi od gospode do

²¹ Gre za foliant 12 preganjenih listov majhnega formata, v katerem je s črnilom zapisanih šest nabožnih pesmi. Na fol. 10-11 je Jakob Čemažar s svinčnikom (!) iz starejših predlog precej okorno prepisal edino posvetno verzifikacijo, naslovljeno kot "Pe em od sedajnih zaitov", ter na koncu pristavil: "Amen 1820". Pesem ima 28 oštevilčenih četrvervstičnih kitic, od katerih jih je 23 enakih ali le malenkostno drugačnih kot v vodiški pesmarici. Knjižica je povezana iz porabljenih listov, na katere so učenci šole v Železnikih med 3. 8. 1817 in 5. 9. 1818 pisali šolske vaje v nemščini. Narodni muzej jo je leta 1925 z nakupom pridobil iz župnišča na Vrhu sv. Treh kraljev nad Vrhniko in je morda izvirala iz zapuščine isto leto umrlega župnika Janeza Jelenca, prej službujočega v Godoviču.

²² Alfonz Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja. I. knjiga*, Ljubljana 1978, str. 337-339.

Pesem
Od reuneh zhasov Sedainei Leit
 1.
 O ti Shaloje prevelika
 ti se namoreš ročeti
 zel do nobenga zhloueka
 ti si velika prevelika.
 2.
 Zaite vsake sorte te nadluge
 sledniga dei stiskajo
 nam se žimo diad srote muge
 zhe srore najenajo.
 3.
 Zaite nixoi presohvane
 od stareh dei zimamo
 peimo, so diadi, pred vsame
 preden jih dozhakamo.
 4.
 Kar je bo kučva godile
 zhevlam napervostimo
 zhe se Bog nabode ofmido
 goje chodu našimui.
 5.
 Sveit se možni prebrasthaje
 svero navaran stoji,
 zernov se sabstom bojuje
 vsak verje, kar se me dya

"Pesem Od reuneh zhasov Sedainei Leit" -
 začetek v starejši vodiški pesmarici

vojakov, saj jim nikjer ni moč najti tolažbe, temveč zgolj kazni, ni pa moč mimo dejstva, da je pesniku intimno najbližji kmečki stan: "Al pejte v te sodne hiše,/ koku se srotam godi,/ reuni kmet pravico jiše,/ namest te fervajs dobi." Železnikarski prepisovalec ali že njegov predhodnik se je s kmečkim stanom sploh poistovetil, saj pravi v prvi osebi množine: "Pejmo mi (!) v te sodne hiše..."

Kitice od 9. do 15., v katerih se Anonim razpiše o francoski nevarnosti, nadgrajujejo prvi del z usmerjanjem pozornosti na največjo pesnikovo bolečino: "En je, kar me nerbel peče...". Zatiranje Cerkve in krščanstva izvira od "žvinske frajosti" Francozov, ki žugajo gosposki, cesarju in papežu, njihovo silo pa s človeškimi in gmotnimi žr-

tvami močno občuti "naša dužela nemška" in skoraj pol sveta. Zadnje štiri kitice tako izzvenijo v slogu brambovskih pesmi. Opis sinovega slovesa od domačih, ko odhaja v boj in smrt, se povezuje s skrbjo za zapuščene starše, vendar daje končni žrtvi smisel cesarjevo bojevanje zoper sovražnika, katerega izid še ni videti povsem gotov. Cesar je "oče svojih podložnikov" ter z božjo pomočjo njihov branitelj, tako da so vse nadloge spričo obsednega stanja nujno potisnjene v ozadje.

V starejši vodiški pesmarici je opaziti poteze iste roke tako za *Pesem Od reuneh zhasov sedainei leit* kot za naslednjo verzifikacijo z naslovom *Pesme od vodiške Fare*. Obe najdemo v obravnavani zbirki Nadškofijskega arhiva prepisani tudi v tanko knjižico z osmimi stranmi, pri čemer vzbuja pozornost okornejša pisava, ki kaže na pisanja manj veščo osebo - neduhovnika. Prva pesem je do potankosti enaka kot v prejšnji pesmarici, le da ima dodan sklep: "*To Pesme jest Sklenem,/ U jemuenu jesufa nu, Maryje*". Naslednja verzifikacija, hvalnica vodiški župniji, pa je prepisana le do vključno četrte kitice. Peta kitica je zgolj nakazana s številko, kot da bi nespretnemu prepisovalcu zmanjkalo časa ali moči za dokončanje prepisa. Kdo je bil mož, ki se je lotil tega zanj očitno ne prav lahkega dela, bržčas razkriva zabrisan napis na sprednji strani platnic, ki ga je mogoče prebrati kot: "Jerem. Lourenz ...rel". V primeru, da sta prvi imeni osebno ime in priimek,²³ je mož morda istoveten z Jernejem Lavričem, po domače Petrovcem iz Repenj h. št. 31 (okoli 1740-1808).²⁴ Lavrič - če gre res za pravo osebo - si je torej obe pesmi le prepisal in ni njun avtor. Prepisovanje besedil med preprostim ljudstvom pa je v resnici značilnost bukovništva, s katerim je slovstvena zgodovina označila naslednji pesmi, edini od obravnavanih, ki sta že doživeli objavo.²⁵

²³ Šematizem duhovnikov in duhovnj v ljubljanski nadškofiji l. 1788, ur. Frančišek Pokorn, Ljubljana 1908, ne pozna duhovnika s podobnim imenom in priimkom ali z dvojnimi osebnimi imenom Jernej Lourenc.

²⁴ Jernej Lavrič iz Repenj h. št. 13 (!) je preminil 19. marca 1808 kot poročen v starosti 68 let (rojen okoli 1740) (NŠAL, ŽA Vodice, MMK 1784-1810.). Dejansko je šlo za h. št. 31, "vulgo Petrouz", kjer je po zapisniku duš leta 1810 živel 60-letna vdova Katarina Lavrič z odraslimi otrokoma (istotam, Status animarum župnije Vodice 1810, s. p.).

²⁵ Prim. France Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva Od začetkov do Zoisove smrti*, Ljubljana 1929-1938, str. 278. - Prim. Janko Kos, *Razsvetljenstvo (Literarni leksikon. Študije, Osemindvajseti zvezek)*, Ljubljana 1986, str. 10. - Prim. Gspan, n. d., str. 380.

Gre za verzifikaciji protijožefinske vsebine iz let okoli 1790, nastali zelo verjetno v istem okolju, zagotovo pa druga v močni odvisnosti od prve, o čemer priča zlasti njuna vsebinska zasnova in manj pesniška oblika. Pomenljivo je dejstvo, da v objavah (1894 in 1938) nastopata skupaj, kakor sta bili odkriti in sta se očitno tudi rokopisno širili. V rokopisni zbirki Nadškofijskega arhiva Ljubljana sta se ohranili starejši različici, ki ju je poznejši škofijski arhivar France Pokorn v zgodnjih devetdesetih letih 19. stoletja po lastnem pričevanju "našel med ljudstvom", ko je kaplanoval v Stari Loki. Leta 1894 ju je, prečrkovani v gajico, priobčil v krajepisni črtici o Škofji Loki v reviji *Dom in svet*.²⁶ Rokopisa sta torej prišla med Zgodovinske zapiske Nadškofijskega arhiva iz Pokornove zapuščine, o čemer govori njegov podpis na platnicah tanke knjižice, v kateri je zapisana "Pejsem od tega resvetlenga sveta". Kot je na rob objavi v *Domu in svetu* navedel F. Lampe, sta obe pesmi skoraj gotovo zložila redovnika, medtem ko govori Pokorn o neznanem pesniku v ednini.²⁷ Tudi kar zadeva oblikovno plat rokopisov, bi pesmi prav lahko spesnila ista oseba, le da je katera od njiju doživela jezikovno redakcijo.

Tako kot za dve pesnitvi iz obeh vodiških pesmaric je tudi za obe Pokornovi objavljeni pesmi mogoče ugotoviti, da nista ostali omejeni na avtorjev zasebni krog, ampak sta se v prepisih širili med ljudi. B. Grafenauer je namreč leta 1938 v slavistični reviji *Slovenski jezik* objavil in deloma komentiral dve drugi različici obeh verzifikacij. Medtem ko je pesnitev o "razsvetljenem svetu" tu prav tako datirana z letom 1791, se je pesem "od teh sedajnih novih cajtov" (pri Pokornu z letnico prepisa 1800) ohranila v mlajšem prepisu iz časa po letu 1815 ter z nekoliko drugačnim naslovom "Pesem od teh novih zadnjih cajtov". Rokopisa sta bila v zasebni lasti in sta izvirala iz zapuščine nekega bibliofila, njunega krajevnega izvora pa Grafenauer ni mogel več dognati. Prek Kidričeve Zgodovine slovenskega slovstva je lahko prišel le do Pokornove objave ter ugotovil, da se prepisa obeh pesmi od omenjene starejše objave nekoliko razlikujeta.²⁸

Grafenauerjev argument, da rokopisa objavlja v celoti, ker je Pokornova objava "poleg tega močno neznana", velja tako za literarno kot zgo-

dovinsko stroko v precejšnji meri še danes. A. Gspan je denimo v antologijo starejšega slovenskega umetnega pesništva uvrstil samo "Pesem od tega rezsvetleniga sveta", v opombi pa le omenil "Pesem od teh novih zadnjih cajtov", kar je utemeljil z ugotovitvijo, da je prva pesnitev bolj dognana, četudi je slednja mestoma ostrejša.²⁹ Pesem o "razsvetljenem svetu" je vsekakor bolj znana tudi zaradi najzgodnejše izpričane slovenske omembe pojma "razsvetljen", četudi uporabljenega v slabšalnem pomenu.³⁰ V izraznem pogledu gre po Gspanu za boljše bukoviško besedilo, jezik je običajen pogovorni, prapopisne slabosti pa bržkone prepisovalčeve.³¹

Zelo podobna je vsebinska zasnova pesnitev: pri obeh govori prvi del o novotarijah v zvezi z jožefinskim katastrom in upravo, drugi pa obravnava cerkveno problematiko. Pri tem sta pomenljivi dve opazni razliki. 26-kitična "Pesem od teh sedajnih novih cajtov", ohranjena v datiranem prepisu iz leta 1800, je nastala še proti koncu življenja Jožefa II., ko so merjenja za jožefinski kataster v polnem teku. Njihovo kritiziranje preide skoraj neopazno v kritiko cesarjeve cerkvene politike in uprave ter končno v spotikanje ob vladarjevo osebo samo: "Dokle bo naš cesar živo,/ tok bo guberniom vižou". Na najbolj neposreden način pripisuje Anonim krivdo za opisano stanje Jožefu II. in si odkrito želi zamenjave vladarja: "Le-tega je uržoh Jožef cesar ta,/ Bog dej, de bi biu skorej en drugi."

Druga, krajša pesnitev z naslovom "Pejsem od tega rezsvetlenga sveta" je nekaj let mlajša, datirana sredi leta 1791 in je vsekakor nastala že po Jožefovi smrti ter odpravi večine njegovih reform (1790). Gre za 13 osmerovrstičnih kitic iz trohejskih šestercev in petercev, pri čemer pesem ritmično ni toga,³² vendar oblikovno nekoliko preprostejša od prejšnje pesnitve, vsebinsko pa na neki način predstavlja njeno logično nadaljevanje. V prvi polovici si da avtor duška nad dejstvom, da je jožefinski kataster skupaj z osvojenimi davčnimi pobiralci ("ajnemarji") odpravljen. Drugi, "cerkveni" del, je povsem v slogu zadnjega dela prve pesmi, le da ni naperjen zoper jožefinizem, temveč proti janzenističnim idejam in politiki v Cerkvi in potemtakem bolj proti jožefinsko usmerjeni cerkveni kakor proti posvetni oblasti.

²⁶ Fr. Pokorn, *Loka (Krajepisno-zgodovinska črtica)*, v: *Dom in svet VII (1894)*, str. 342-343.

²⁷ *Istotam*, str. 343.

²⁸ Bogo Grafenauer, *Reforme Jožefa II. v luči javnega mnjenja*, v: *Slovenski jezik I (1938)*, str. 162-168.

²⁹ Gspan, n. d. str. 379.

³⁰ Prim. Kidrič, n. d., str. 278. - Prim. Kos, n. d., str. 10.

³¹ Gspan, n. d., str. 380.

³² Prim. Gspan, n. d., str. 380.

Pesmi objavljamo v zaporedju njenega nastanka in ju v nadaljevanju glede na vsebinsko sorodnost obravnavamo skupaj. Pri transliteriranem besedilu mestoma opozarjamo na razlike s Pokornovim

prečrkovanjem in razumevanjem besedila ter na neenotnosti med ohranjenima rokopisoma na eni strani ter Grafenauerjevo objavo na drugi, za katero ne poznamo rokopisne predloge.

Pesem od teh sedai neh novih zaitov

1.

Kai so sa eni Elimenti
po useh dushelah so punti
al je blo kedei toko
nobeden na more vedit sa to.

2.

Enkrat se je Augustus smiflo
de je biu ves svet popisou
nash Zefsar she bel hoda
kir usega na klaftre smero bo.

3.

Ojoh, joh, kir sdei regira
sa to ve usak hrib inu dolina
kir je she use smirjeno
pak je she bel smedeno.

4.

Comifsarje sa to ven poslali
de so se prou stemali
sunei grofou jenu vashih gnad
be biu shiher sunu usakiga na eno plat

5.

Potem so nive shazvali
na perdeuke so jeh diali
bode usheniza al pak resh
Komisarje sa pisou bersh.

6.

Verte jno traunke shazvali
use gmaine so ogledvali
nei she bo en gunzvet al baron
usak je potegno velik lon.

7.

Kmet bi biu lochka gvirat
sdei ke muni treba tlake delat

Pesem od teh sedajneh novih cajtov

1.

Kaj so za eni elimenti*,
po useh duzelah so punti,
al je blo keděj tokó,
nobeden na more vedit za to. /* elementi/

2.

Enkrat se je Avgustus zmisló,
de je biu ves svet popisou,
naš cesar še bel hodó,
kir vsega na klaftre* zmero bo. /* na sežnje/³³

3.

O, joh, joh, kir zdej regira*,
za to ve vsak hrib inu dolína,
kir je že use zmírjeno,
pak je še bel zmédjeno. /* vlada/³⁴

4.

Komisarje za to ven poslali,
de so se prou štemáli*,
zunej grofov jenu vaših gnad
be biu žiher* sunu vsakiga na eno plat. /* bitu domišljav, prevzet/en/
/* lahko/³⁵

5.

Potem so nive šacváli*,
na perdéuke so jeh djali,
bode ušenica al pak rež,
komisar je zapisou berž. /* cenili/³⁶

6.

Verte j'no traunke šacváli*,
use gmajne so ogledvali,
nej že bo en guncvet* al baron,
vsak je potegno velik lon*. /* ocenjevali/
/* malopridnež/
/* plačilo/

7.

Kmet bi biu lohka gvirat*,
zdej ke mu ni treba tlake delat, /* gvirati = veljati/

³³ Dolžinska in površinska mera, klaftira = 1,9 m.

³⁴ Iz nem. regieren.

³⁵ Iz nem. sicher.

³⁶ Iz nem. schätzen.

³⁷ "Na kole so kantone djali" meri na jožefinska katastrska merjenja, pri katerih sta bila glavna pripomočka dva kola (prim. Peter Ribnikar, Zemljiški kataster kot vir za zgodovino, v ZČ 36 (1982), str. 325).

more pa tulkain dauka dat
de mu ni mogozhe enkrat obstat.

8.

Na kole so Cantone diali
na usaka vafs Richtarja postauli
ozhio de bi biu kmet gospod
al bo jemo prevezh gosposk.

9.

Gorje sdei obogimo kmeti
po shtir pet gosposk imeti
vender zhe nada Kaufert
gosposka pravi ni toy gront.

10.

Kai zhes dobriga imeti
pravim jest tebi bogimo kmeti
pogli kai brunih ludi
milo sdihuje inu jezhi.

11.

Nune Menihe so pregnali
jenu ta shivesh nim prepoudvali
dokler bo terpelo toko
tok dougo bo na sveto hodo.

12.

Mashnikam so zhast oduseli
glih tem vahtarjam jeh sturili
kir morejo na vahti stat
jnu te potente osnanvat.

13.

Kai je sdei sa ena slepota
po usih zerkvah je temnota
kir nasmejo svezhe state
na shran nobene mashe brate.

14.

Sdei ni drusiga koker potenti
na usih uratah so na bite
sdei regira joh jnu gorje
sei sato usaki dober ve

15.

Dokle bo bo /sic!/ nash zefsar shivo
tok bo gubernium vishou

more pa tulkajn dauka dat,
de mu ni mogoče enkrat obstat.

8.

Na kole so kantone* djali, /* kanton = območje novačenja³⁷
na usaka vas rihtarja* postauli,/* pomožni krajevni uradnik/
očjo de bi biu kmet gospod,
al bo jemo preveč gosposk.

9.

Gorjé zdej obogimo kmeti,
po štir, pet gosposk imeti,
vendar če na da kaufert*, /* kupnina/³⁸
gosposka pravi: "Ni toj gront*." /* grunt, kmetija/

10.

"Kaj češ dobrega imeti",
pravim jest tebi bogimo kmeti,
"poglí, kaj brunih* ludi /* brumen = pobožen/
milo zdihuje inu ječi".

11.

Nune, menihe so pregnali
jenu ta živež nim prepoudváli,
dokler bo terpelo tokó,
tok dougo bo na sveto hodó.

12.

Mašnikam so čast oduzeli,
glih tem vahtarjam* jeh sturili /* vahtar = stražar, čuvaj/
kir morejo na vahti* stat /* vahta = straža/
jńu te potente* oznanvat. /* potente = patente/

13.

Kaj je zdej za ena slepota,
po usih cerkvah je temnota,
kir na smejo sveče state,
na šran* nobene maše brate. /* na stran/

14.

Zdej ni družiga koker potenti,
na usih vratah so nabite,
zdej regira joh j'nu gorje,
sej zato usaki dober ve.

15.

Dokle bo naš cesar živo,
tok bo guberniom vižou*, /* gubernij vižati = vladati/³⁹

³⁸ Iz nem. Kaufwert. - Pesnik se huduje nad prisilnim prevajanjem zakupnih kmetij in zemljišč v kupnopravne, za kar so zemljiški gospodje zahtevali visoke kupnine.

³⁹ V pesmi se gubernij omenja dvakrat, prvič ga vodi ("viž") cesar, drugič pa je gubernij ta, ki zapoveduje ("Zdej nas le gubernium viža"). B. Grafenauer je prvi verz prepisal kot: "tok bo gubernierjum vishu", kar je razumel kot

papesh pak bo urimo spau
malkrat bo nova masha brau.

16.

sdei nasle gubernium visha
nove masnike nam poshilla
oni so ene grosne uzhenosti
al perneh ni nezh ponisnosti.

17.

Uspoudnizah so skruplanti
na klostre lauter spegonti
sami sebe povikshujejo
te stare pa sanizhujejo.

18.

Nobeden nima plate sbrite
usak ima lafse savite
guante use sprefarbane
lafse use bell nakraushane

19.

Ta velke shole jnu seminarje
u vezleh mestah tudi u Gradzu sa dnarje
bolshi je jet kofse past
koker studirat u seminarje sa eno prasno zhast.

20.

Katira terpi dokler studira
bukve sa mashtuva prebere
kade biu nemo shegne uset sa masho prat
ga sna gosposka musketo uroke dat.

21.

Le tega je urshoh Joseph zefsar ta
bog dei de bi biu skorei en drugi
de bi papesh vezh urimo na spau
am pak soje sapoude vendajau.

22.

Kai je sdei katolska zirku
katir bise smislo milo bise siokou
jest navem kai bo stega
zhe nam Bog kei bolshiga na da.

23.

Greki so sdei staro virzi
Nemzi bodo nova virzi

papež pak bo v Rimo spau,
malkrat bo nova maša brau.

16.

Zdej nas le gubernium viža,
nove mašnike nam pošila,
oni so ene grozne učenosti,
al per neh ni neč ponižnosti.

17.

U spoudnicah so skruplánti*, /* tankovestneži/
na kloštre lauter špegónti*, /* lauter špego(n)ti = zgolj vohuni/
samí sebe povikšujejo,
te stare pa zaničujejo.

18.

Nobeden nima plate* zbrite, /* meniške tonzure, pleše/
usak ima lase zavite,
guante* vse sprefarbane, /* obleke/
lase vse bel nakraužane.

19.

Ta velke šole j´nu seminarje,
u večeh mestah tudi u Gradcu za dnarje,
bolši je jet kože past,
koker študirat u seminarje za eno prazno čast.

20.

Katira terpi, dokler študira,
bukve za maštuva* prebere, /* maštuva, maštvo = maša/
kade biu nemo žegne* uzet za mašo brat, /* blagoslove/
ga zna gosposka mušketo* u roke dat. /* puško/

21.

Le-tega je uržoh* Jožef cesar ta, /* krv/⁴⁰
Bog dej, de bi biu skorej en drugi,
de bi papež več u Rimo ne spau,
ampak soje zapóude ven dajau.

22.

Kaj je zdej Katolška cirku,
katir bi se zmislo, milo bi se zjokou,
jest na vem, kaj bo s tega,
če nam Bog kej bolšiga na da.

23.

Greki so zdej starovirci,
Nemci bodo novavirci,

*cesarjeve "zastopnike" - gubernierje (n. d., str. 163, 166).
Njegova objava mlajšega prepisa pesmi se namreč tudi
na drugem mestu razlikuje od naše ("Sdej nas le guber-
ner (!) visha" namesto "gubernium visha"). Prvotno je
bila vsekakor mišljena upravná enota gubernij, za no-
tranjeavstrijske dežele v letih 1782/3-1791 s sedežem v
Gradcu.*

⁴⁰ Iz nem. Ursache.

na papesha nezh nadershe
sami po sojeh glavah uzhe.

24.

Debi Cardinali skori gori ustali
ta svet Concilium dershali
prosimo usi skupei boga
de nam skori kei bolshiga da.

25.

Meni bo treba nehati
od teh rezhi dapoudvati
nobene nisem falliu
kdo se bo sato zhesme jesiu.

26.

Ke bi se pa shesou kedo
debi otou svedit tega katir je pisou leto
jest rezhem temu tinta jnu pero
kai je nemu mar sato.

Prepisana nata 3 dan Aprilla 1800.

na papeža neč na derže,
sami po sojeh glavah uče.

24.

De bi kardinali skori gori ustali,
ta svet koncilium* deržali, /* koncil/
prosimo usi skupej Boga,
de nam skori kej bolšiga da.

25.

Meni bo treba nehati
od teh reči dopoudvati,
nobene nisem faliu*, /* zgrešil, storil narobe/
kdo se bo zato čezme jezui.

26.

Ke bi se pa žezou* kedo, /* najbrž prav: shelou = želou/⁴¹
de bi otou tega, katir je pisou to,
jest rečem temu tinta j'nu pero,
kaj je nemu mar za to.

Prepisana na ta 3 dan aprila 1800.

Peifem Od tega Resfvetlenga Sveta

1.

Zhudni Moderiani
sa pershli na Svet,
Od ufsih Kraijov sbrani,
Kdo jeh ozhe shtet,
Lete merjo grunte
Borshte noj polle,
To je kar stri punte
Rane te bolle.

2.

Enu sternu ima
pravja po pet dat,
Tozho tudi nima,
pollu skoduat,
Prou lepi Preroki
prerokujejo,
O Kushtraskem Parouki,
pogu Raitaja,

Pejsem od tega rezsvetlenga sveta

1.

Čudni moderjani
sa peršli na svet,
od usih krajov zbrani,
kdo jeh oče štet.
Le-te merjo grunte,
boršte noj polé,
to je, kar stri punte,
rane te bolé.

2.

Enu sternu* ima, /* strn-í (ž) = posevek žita/⁴²
pravja, po pet dat,
točo tudi nima,
polu škoduvat.
Prou lepi preroki
prerokujejo
o kuštraskem parouki, /* kuštrava baroka=lasulja/⁴³
Bogu rajtaja. /* računajo, plačujejo/

⁴¹ V Grafenauerjevi objavi je transliterirano kot: "Ke bi se pa želov kedo..." (Grafenauer, n. d., str. 164).

⁴² Po Gspanovi objavi "Eno zrno..." (Gspan, n. d., str. 324).

⁴³ Nerazumljiva besedna zveza je najbrž plod prepisovalčeve napake. Namesto "o kuštraskem parouki" bi moralo pisati "u kuštraskem (-ski) parouki" v pomenu biti oblečen oziroma imeti na sebi periko kot znamenje napulha in uzvišenosti. Zdaj torej "rajtaja" Bogu preroki v lasuljah. Tudi v Gspanovi objavi najdemo "v kuštrasti baroki" (Gspan, n. d., str. 324).

3.

Joj joh ta Kraluje,
gorije tebi suet,
Mernik sapouduje,
ofse na Klaftre shtet,
Joh joh vřak vpije,
Purgar, Kmet, Gospud,
Joh joh ta nafs bije,
Joh strij taushent shrot.

4.

She vřselej premalu,
je blo teh Barouk,
Deb she blo jemalu,
srebro snashih rok,
Shashe pershlepilli,
te Ainemarye,
Pet shto so slushili,
te rabinarij.

5.

oni so menili,
de bo vezhna rezh,
Sufsna sa dobbilli,
shli so vřsi sa pezh,
Od nobenga shlishat,
ni vdesheli vezh
Nezh vezh jeh ni sdishat
einemarij sa prez.

6.

Rihtarja imeti
more vřsaka vafs,
Desna dnarje shteti,
jen udreti nafs,
more snet potente,
ket Kershanski nauk,
Skerbi pak nazente,
de odraita Dauk.

7.

Svet sa she smeshali,
Kloshtre prasnijo,
Mlade ven segnali,

3.

Joh, joh, ta kraluje,
gorje tebi svet,
mernik zapouduje,
osé* na klaftre štet.
Joh, joh, vsak vpije,
purgar, kmet, gospud,
joh, joh, ta nas bije,
joh stri taužent šrot*.

/* jarem, oral/⁴⁴

/* vse/

/* tisoč s(i)rot/

4.

Še vselej premalu
je blo teh barouk*,
de b´ že blo jemalu
srebro z naših rok.
Ša še peršlepili*
te ajnemarje*,
pet što* so služili
te rabinerji*.

/* baroka = lasulja/

/* skrivaj pritepli. pritihotapili/

/* prejemniki. pobiralci davkov/⁴⁵

/* petsto goldinarjev/

/* rabini. oderuhi/⁴⁶

5.

Oni so menili,
de bo večna reč,
z usna sa dobili,
šli so vsi na peč.
Od nobenga šlišat,
ni v deželi več,
neč več jeh ni zdišat*,
ajnemarji sa preč.*

/* najbrž zdišati, zavohati/

/* so preč/

6.

Rihtarja imeti
more vsaka vas,
de zna dnarje šteti,
jen udreti nas,
more znet potente
ket keršanski nauk,
skerbi pak na cente,
de odrahta dauk.

7.

Svet sa že zmešáli,
kloshtre prasnijo,
mlade ven segnali,

⁴⁴ Najbrž besedna igra z nemško besedo Joch, enkrat v po-menu jarem, drugič oral, t. j. zemljiška povrřinska enota (0,57 hektara). V Gspanovi objavi je miřljen jok, kar bi bilo še razumljivo v prvih dveh primerih, teže pa pri: "joh, joh, ta nas bije." Napačno je posodobljen verz "joh stri taužent šrot", in sicer kot: "joh, tri taužent srot" (Gspan, n. d., str. 324, 380).

⁴⁵ Iz nem. Einnehmer.

⁴⁶ Najbrž metafora za krivoverstvo in nasploh zlo: rabine-rija iz nem. Rabbiner = rabín. Komentar v Gspanovi ob-javi razlaga pojem rabinarji kot "židovski verski učitelji, tudi oderuhi" (Gspan, n. d., str. 381).

uzhirku branijo,
Krishov pot podreti,
Krishzhe prez pobrat,
Bratoushne poshreti,
sna Jansenski Brat.

8.

Semiarski /sic!/ vuki,
pernefso leb sad,
Sa naverni stuki,
giftni koker gad,
v'zhe ufse narobe,
spazhio vefs Svet,
testerpene gobe,
na meh jeh odret.

9.

Graz inu tudi Dunei,
shetoku vzhi,
Deta k'tir je sunej,
prez sgubi ozhi,
Papesha bonisha,
shkoffam glih strij,
Jansen nega visha,
na Klostre reshe.

10.

O pridgah od Maria,
mouzhi koker tat.
Plate she nasbrije,
stupan ket Soudat,
Nosha je Desheushka,
od glave da noh,
Glava je Jansenska,
noter kofsi roh.

11.

Na skaplir napaszhe,
zel nezh na Dershe,
Ja koker podlaszhe,
na mishe reshe,
Roshenkranz pustiti,
le premishluvat,
vzhi to vafs sveti
jen Jansenski Brat.

12.

Od pustke sa vergli,
svete zerkve Shaz,

u cirku branijo,
križov pot podreti,
križče prec pobrat*,
bratoušne požreti
zna janzenski brat.

/* preč pobrat/

8.

Seminarski vuki
perneso lep sad,
sa naverni štuki*,
giftni* koker gad,
uče use narobe,
spaćijo ves svet,
te sterpene gobe,
na meh jeh odret.

/* kosi, komadi/⁴⁷/* strupeni/⁴⁸

9.

Grac inu tudi Dunej,
že toku uči,
de ta, k'tir je zunej,
prec zgubi oči,
papeža poniža,
škofam glih stri*,
Janzen nega viža*,
na kloštre režé.

/* enači/

/* usmerja, vodi/

10.

O pridgah od Marija
mouči koker tat,
plate* že na zbrije,
štúpan* ket soudat,
noša je dežéuska,
od glave da noh,
glava je janzénska,
noter kosi roh*.

/* meniške tonzure/

/* napudran/

/* kozji rog/⁴⁹

11.

Na škaplír*, na pašče**,
cel neč na derže,
ja, koker podlásče*,
na miše* režé,
roženkranc* pustiti,
le premišluvat,
učí to vas sveti
jen janzenski brat.

/*škapulir, ** pasovi/⁵⁰

/* podlasice/

/* na miši/

/* rožni venec/

12.

Odpustke zavergli,
svete Cerkve šac*,

/* zaklad/⁵¹⁴⁷ Iz nem. Stück.⁴⁸ Iz nem. giftig.⁴⁹ Gspan razlaga: "v glavi je skrit kozji rog - vražji rog,; očitek, da janzenisti širijo hudičeve nauke" (n. d., str. 382).⁵⁰ Znamenji redovništva in bratovščin.⁵¹ Iz nem. Schatz.

ob haila posherli
to sa trapi pazh,
v´ Duhu te pokore,
shivet sdei vzhe,
streshe glave nore,
On pa frey shive.

13.

Shtok je ta Dvanaisti,
vam hinauzam spet,
Sdei pa ta trinaisti,
she na verh odshtet,
Gleite kai po strila
vasha Maninga,
ja she poreshbilla
boshja shtaffenga /sic!/.

Konz

den 17 ten Junius 1791

Čeprav sta obe pesnitvi s protijožefinsko tematiko natanko datirani, čas njunega nastanka ni tako enoznačen. A. Gspan je brez posebnega komentarja zapisal, da "sta morali nastati konec 80-ih let 18. stol."⁵⁴ Če je iz prve, ohranjene v prepisu iz leta 1800, jasno razvidno, da je zagledala luč sveta še za življenja Jožefa II. (umrl 20. februarja 1790), pa je čas Jožefove vlade za drugo, datirano s 17. junijem 1791, kot že povedano, zagotovo prezgoden. Domnevo, da je nastala "najbrž pred l. 1789", je B. Grafenauer utemeljeval z načinom opisovanja jožefinskih katastrskih merjenj, ki so se odvijala v letih 1785-1789.⁵⁵ Vendar pa izginotje davčnih pobiralcev - "ajnemarjev", ki naj bi jih dobili "z usna" (z bičem), kaže že na čas po odpravi večine Jožefovih reform v mesecih po njegovi smrti. Leopold II. je moral s patenti za posamezne dežele do srede leta 1790 odpraviti osovraženo urbarialno regulacijo, tako na Kranjskem v mesecu juniju. S tem je bila ponovno uveljavljena davčna zakonodaja Marije Terezije in davke so namesto dobro plačanih cesarskih pobiralcev spet pobirala zemljiška gospodstva.⁵⁶ "Ajnemarji" iz naše anonimne pesnitve so jih torej kaj hitro dobili po grbi in leto

obhajila požerli,
to sa trapi pač,
v duhu te pokore
živet zdey uče,
streže glave nore,
on pa frej* žive.

/* svobodno, prosto/

13.

Štok* je ta dvanajsti,
vam hinavcam spet*
zdey pa ta trinajsti
že na verh odštet,
glejte: kaj bo strila
vaša máninga*,
ja že bo režbila*
božja štráfenga*.

/* kitica/⁵²

/* zapet/

/* mnenje, namera/⁵³

/* razbila/

/* kazen/

Konc

den 17ten Junius 1791

pozneje, ko je Anonim datiral svojo pesem, jih v deželi resnično ni bilo več "zdišat" ("ajnemarji so preč"). Po Gspanu naj bi bil verz, v katerem so jih dobili "z usnam" od razjarjenih kmetov, "bolj izraz želje kakor splošen pojav,"⁵⁷ kar pa bi moglo držati le ob povsem nedokazani predpostavki, da je pesem nastala še pred 1789, ko so se jožefinska katastrska merjenja končala, ali kvečjemu leto dni pozneje. O času, ko so bila merjenja še v polnem teku, govori v sedanjiku prva kitica: "Le-te merjo grunte, boršte noj polé" ter temu početju pripisuje tudi vzroke kmečkega upornišva ("to je, kar stri punte"), v letih 1787-1790 porojenega ponekod na Kranjskem in Goriškem.⁵⁸ O resničnem neslavnem koncu cesarskih pobiralcev davkov - "ajnemarjev", ki naj bi v tej vlogi zamenjali zemljiške gospode, pa Anonim ne pušča nobenega dvoma, saj nad dejstvom izraža neprikrito veselje, ki ni niti malo podobno navadni želji. Pesem potemtakem tudi v zasnovi ni mogla biti zložena dosti pred datumom, s katerim je datirana (17. junij 1791), in sicer najbolj zgodaj ob odpravi jožefinske davčne zakonodaje sredi leta 1790.

Glede avtorstva obeh "protijožefinskih pamfletov" si danes nismo dosti bolj na jasnem kot naši predhodniki. F. Lampe ju je, kot rečeno, pri-

⁵² Gspanova objava ima "štek" z metaforično razlago: "Vam, hinavci, bije dvanajsta, celo že trinajsta ura; bliža se vam skorajšnji konec" (u. d., str. 382), toda prejkone je dvanajsti in trinajsti "štok" treba razumeti dobesedno kot zaporedni kitici.

⁵³ Iz nem. Meinung.

⁵⁴ Gspan, u. d., str. 379.

⁵⁵ Grafenauer, u. d., str. 167. - Muenje, da je pesem najbrž nastala še pred 1789, povzema tudi Kos, u. d., str. 10.

⁵⁶ F. Gestri - V Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 16.

⁵⁷ Gspan, u. d., str. 379.

⁵⁸ Deloma je šlo za kmečko upiranje ob sami izdelavi jožefinskega katastra, porojeno iz bojazni pred povečanjem zemljiškega davka, deloma pa je bilo naperjeno zoper dajatve zemljiškim gospodom, ki so vse glasuje zahtevali odpravo reform. - Prim. Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, str. 338-339.

Peifem .
Od tega Resfvetlenga Sveta,
Thudni Moderiani .
sa pershili na Svet ,
Od ufsih krajjou sbrarii,
Kdo jeh ozhe shet ,
Lete merjo grunte ,
Borshte noj polle ,
To je kar slri punte ,
Rane te bolle .

2.
Enu stermu ima,
pravja po pet dat ;
Tozko tudi nima ,
pollu skoduat
Prou lepi Prenoki ,
prerokujijo
O kushitrasnem Parouki ,
pogu Raitaja ,

"Peifem Od tega Resfvetlenga Sveta" - začetni kitici

pisoval redovnikoma, B. Grafenauer pa je namigoval na frančiškansko okolje, zlasti še glede na naravo besedil, zapisanih v knjižici skupaj s pesmijo "od novih zadnih cajtov".⁵⁹

Ko bi se nam ohranila le oba starološka (Pokornova) prepisa pesmi in ne tudi ljubljanska (Grafenauerjeva), bi mogli nastanek pesnitev s

pridržki postavljati na območje Škofje Loke, glede na zelo verjetno redovniško avtorstvo pa pisca iskati med starološkimi kapucini. Ne za eno ne za drugo ni prave opore, saj sta rokopisa, ki ju je Pokorn "našel med ljudstvom" in ne morda v samostanu, mogla tja priromati po kakršni koli poti. Mikavna je sicer misel, da sta se pesmi utegnili nasloniti na izročilo Romualdovega škofjeloškega pasijona, svojevrstno obsežno baročno dramatično delo, spretno zgrajeno za učinkovito izvedbo ob množičnem sodelovanju preprostega ljudstva. Pasijonske igre in sprevodi loških kapucinov so se odvijali vsako leto na veliki petek skoraj pol stoletja od 1721, ker pa se je na njih godilo marsikaj nedostojnega, jih je goriški nadškof prepovedal že zgodnjega leta 1768.⁶⁰ Anonimova kritika odprave križevega pota (*križov pot podreti, / križce prec pobrat*) in drugih pobožnosti torej v škofjeloškem primeru ne bi mogla leteti šele na "janzenistične" ukrepe ljubljanskih škofov Janeza Karla Herbersteina (1772-1787) in Mihaela Brigida (nadškof 1787-1806). Pa tudi pesniške oblike pasijona, njegova metrika in rima od naših dveh protijožefinskih pesnitev močno odstopajo.⁶¹

Korak bliže iskanju avtorskega kroga je videti ugotavljanje B. Grafenauerja, da so v pesmi "od tega resvetleniga sveta" opisane "predvsem take pobožnosti, ki so jih gojili frančiškani."⁶² Obe pesmi sta po njegovem tudi "dober odraz tistega javnega mnjenja", ki ga podaja sodba o škofu J. K. Herbersteinu "pri anonimnem pisatelju brošure *Dem Fürstbischöfe von Laybach abgelegtes öffentlich und aufrichtiges Glaubensbekenntniss*."⁶³ S tremi podobnimi nepodpisanimi polemičnimi zapisi zoper Herbersteina je v letih 1782-1783 dejansko nastopil, frančiškan, Novomeščan p. Kastul Weibl (1741-1805). Žolč, ki ga je naš anonimni pesnik zlival nad Jožefom II. in nad "janzenskim bratom", bi utemeljeno mogel izvirati prav iz ožjega Weiblovega kroga. Učeni p. Kastul, novomeški gvardijan, prvi provincial kranjskega dela hrvaško-kranjske frančiškanske province in tajnik generalnega vizitatorja, je bil namreč sam žrtev jožefinizma. Imenovanje za profesorja v ljubljanskem bogoslovju mu je menda preprečil škof Herberstein, leta 1789 pa

⁵⁹ F. Pokorn, n. d., str. 341.

⁶⁰ Prim. Tone Pretnar, O rimi v besedilu Marušičevega Škofjeloškega pasijona, v: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (Obdobja 9)*, Ljubljana 1989, str. 121-128.

⁶¹ Grafenauer, n. d., str. 168.

⁶² Grafenauer, n. d., str. 167.

⁵⁹ Prim. Grafenauer, *Reforme Jožefa II*, str. 164, 166-167.

ga je Jožef II. predčasno odstavil z mesta provinciala skupaj s prepovedjo opravljanja vsake vodstvene službe. Vsekakor bi bilo p. Kastula preveč drzno povezovati z avtorstvom slovenskih protijožefinskih pesmi, saj niti ni izpričano, da bi kdaj pisal tudi slovensko, čeravno je za slovenščino kazal zanimanje in je denimo polemiziral proti prepovedi Pohlinove priredbe sv. pisma.⁶⁴ V primeru Weiblovega avtorstva bi v slovenščini tega rojenega Novomeščana, zvečine živečega v rojstnem mestu, nenazadnje lahko pričakovali več dolenjskih narečnih potez, toda anonimni pesnitvi, zlasti prva "od teh sedajnih novih cajtov" nasprotno kažeta na nastanek v ljubljansko-gorenjskem okolju (pri starejši zlasti *lohka, blo, tokó, hodó, gospod*). Odstopanja, ki bi mogla biti plod potencialne starejše (dolenjske) različice, so opaznejša v mlajši pesnitvi (že v naslovu "*Pejsem (!) od tega rezsvetlenga sveta*", nadalje *škoduvat, gospud, premalu, jemalu*).

Vsebinska zgradba pesmi je, kot rečeno, na moč podobna. "Pesem od teh sedajnih novih cajtov" začena z začudenjem nad "elimenti", ki jim "Pejsem od tega rezsvetlenga sveta" označuje kot "čudni moderjani", obakrat pa so mišljeni nosilci novotarij v zvezi z jožefinskimi reformami. V prvi pesmi so "po useh deželah ... punti", pač posledica meritev za jožefinski kataster, ki so vznemirile tako zemljiške gospode kot podložnike in so v drugi pesmi tisto, "kar stri punte". Jožefovo ("naš cesar") merjenje zemlje "na klafre" je dotlej brez primere in presega celo svetopisemski popis prebivalstva za časa cesarja Avgusta. Zlasti v pesmi o "novih cajtih" zasledimo precej natančen in nazoren opis cenitev in meritev zemljišč, pri čemer kmetu kaj dosti ne pomaga niti nova regulacija tlake, saj "more pa tulkajn dauka dat./ de mu ni mogoče enkrat obstat." Po novem zapoveduje mernik,⁶⁵ medtem "joh" ko bije in rodi na tisoče sirot ne glede na stan ("Joh, joh, vsak vpije./ purgar, kmet, gospud"). Kritika leti tudi na neživljenske zahteve, naj bi posevek rodil peteren sad, polju pa naj ne bi mogla škoditi nikakršna toča.⁶⁶ Pri tem se avtor prve pesmi

v določeni meri vendarle pokaže kot legitimist do nosilcev stare ureditve. Napuhle cenilne komisarje, ki "so se prou štémali", bi "žiher sunu vsakiga na eno plat", a bi pri tem pomenljivo izvel visoko plemstvo ("zunej grofov jenu vaših gnad"). Cenilci, najsi bodo falotje ali baroni ("en guncvet al baron"), so bili povrh tega deležni obilnega plačila ("vsak je potegno velik lon"). Mlajša pesem "od tega rezsvetlenga sveta" jih primerja s preroki v lasuljah ("kuštraskem parouki"), cesarske davčne pobiralce pa s pogoltnimi rabini ("rabinerji"), ki so spretno pobirali "srebro z naših rok" in prejemale lepe plače ("petsto so služili"). Ušteli so se, misleč, da bo tako stanje trajalo večno, saj jih kmalu zatem, v času nastanka pesmi, v pesnikovo veliko zadovoljstvo "ni v deželi več".

Obe pesmi se proti koncu prvega dela obregneta tudi ob jožefinske upravne reforme. Naborni okraji - kantoni, uvedeni leta 1769,⁶⁷ so bili zdaj čez in čez premerjeni z dvema lesenima koloma, osnovnim merilnim orodjem za novi kataster (1785-1789)⁶⁸: "na kole so kantone djali", po novem pa mora imeti že vsaka vas lastnega rih-tarja, "de zna dnarce šteti./ jen udreti nas". Kmet, iz katerega hočejo narediti "gospoda", bo imel zdaj nad seboj preveč gosposk, pri tem pa mu bo grozila nič manj kot izguba posesti, če zanjo ne bo plačal visoke kupnine ("če na da kau-fert"), vsiljene ob prevedbi zakupnih kmetij v kupnopravne.

"Cerkveni del" obeh pesmi je samo nadaljevanje kritike ukrepov tedanje posvetne in cerkvene oblasti. Zapiranje samostanov ("nune, menih-e so pregnali") gre z roko v roki s ponižanjem duhovnikov na stopnjo "vahtarjev", ki se jim nalaga oznanjanje oblastnih odredb in predpisuje celo vsebina pridig ("jnu te potente oznan-vat").⁶⁹ "Janzenski brat", prejkone poosebljenje ljubljanskih škofov Herbersteina⁷⁰ in Brigida, je v pesmi o "razsvetljenem svetu" še posebej kriv za izgon mladih redovnikov iz samostanov, po-

⁶⁴ Prim. France M. Dolinar, Weibl (Waibl) Kastul (Caztal-lus), v: *Slovenski biografski leksikon*, Štirinajsti zvezek, Ljubljana 1986, str. 669-671. - Prim. P. Alfonz Furlan, *Pisatelji frančiškanske hrvaško-kranjske pokrajine sv. Križa*, v: *ČZN* 23 (1926), str. 39-41.

⁶⁵ *Gspan*, n. d., str. 380, misli na "zemljemerca, ki mu ljudsko ponekod pravijo tudi merjevec", in ne na mersko enoto, s katero so v katastru označevali posevke.

⁶⁶ Vlada je prepovedala zvoniti ob nevihti, ker je imela to za neučinkovito obrambo zoper točo (*Gspan*, n. d., str. 380).

⁶⁷ Prim. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog*, II. zvezek, Ljubljana 1980, str. 223.

⁶⁸ Prim. Ribnikar, n. d., str. 325.

⁶⁹ Prim. Grafenauer, n. d., str. 168.

⁷⁰ Dr. Jakob Zupan, ki je bil sam učenec razsvetljene dobe, se je zatona samostanov in nastopa škofa Herbersteina spominjal v prigodnici "Herberstein Karel, škof iblanski od Marije Terezije postavljen" z naslednjimi pomenljivimi verzmi: "Pred plata plesala./ ko zdaj že drugod./ mat' Karla poslala./ preneha pousod" (Dr. Josip Gruden, *Pričetki našega janzenizma*, v: *Čas X* (1916), str. 133).

vezan z upravno preureditvijo škofije, ter za odpravo križevega pota in bratovščin. Po "janzensko" bi se smelo zgolj premišljevali, ob vso veljavo pa so prišli škapulir, meniški pasovi in pobožnost rožnega venca. "Trapi" so zavrgli odpustke, požrli obhajila, učijo živeti v duhu pokore, a pri tem sami "frej žive". Po starejši pesnitvi je po vseh cerkvah zavladala "temnota", posledica omejitev sveč in odprave maš v stranskih oltarjih. Patenti, jok in gorje bodo vladali vse do smrti Jožefa II ("dokle bo ta naš cesar živo"), medtem ko bo papež "v Rimo spau" in bo le malo novih maš.

Mašniki novega kova so tisti, ki jih pošilja gubernij, sicer "ene grozne učenosti", a brez vsakršne ponižnosti. V spovednicah se vedejo tankovestno ("u spoudnicah so skruplanti"), vohunijo po samostanih ("na klostre lauter špegonti"), pri tem pa so vzvišeni in zaničljivi do starejših duhovnikov. 18. kitica "novih cajtov" posmehljivo podaja njihov zunanji videz: ne brijejo si tonzure, temveč hodijo naokrog v pisanih oblačilih in s skodranimi dolgimi lasmi. Pesem "od tega rezsvetlenga sveta" jih primerja z napudranimi častniki, oblečeni so čisto po deželsko, glava pa je "janzenska" s kozjim - hudičevim rogom. V obeh verzifikacijah dajeta te novodobne duhovnike bogoslovji v Gradcu in na Dunaju,⁷¹ ki se ju loti zlasti mlajša pesem. Kdor ju okusi, "prec zgubi oči" in ponižuje papeža na raven škofov, kajti vzgojen je janzenistično ("Janzen nega viža") in v sovraštvu do samostanov ("na klostre reže"). Nauki v generalnih semeniščih so namreč "neverni štuki", strupeni kot gad, ki "uče use narobe,/ spačijo ves svet". Anonim si nato privoščijo najhujšo vseh graj, dobesedno linč, ko pravi: "te sterpene gobe,/ na meh jeh odret" (!).

Na videz je mlajša pesem ostrejša tudi na koncu, ko "hinavcem" grozi z "božjo štrafengo", vendar se starejša v resnici loti globlje in nevarnejše kritike, pri tem pa išče povsem konkretne in radikalne rešitve. Ko se nabere dovolj gneva nad novodobno vzgojo duhovnikov, Anonim pripiše: "Le-tega je uržoh Jožef cesar ta" in izrazi nič kaj pobožno željo: "Bog dej, de bi biu skorej en drugi." Priprošnja zadeva tudi papeža, ki naj ne bi več spal v Rimu, temveč "soje zapoude ven da-jau". Nad tem, kar je zdaj Katoliška cerkev, bi se bilo po njegovih besedah vredno milo zjokati. Pesniku ne gre v račun Jožefov tolerančni edikt

iz leta 1781, ki je dal versko svobodo pravoslavnim in evangeličanom, saj ti "na papeža neč na derže/, sami po sojeh glavah uče". K Bogu se obrača s prošnjo, da "nam skori kej bolšiga da", in sicer čimprejšnji sveti koncil, ki bi v Cerkvi končno napravil red. Verzopisec te mlajše pesnitve se kajpak dobro zaveda "problematičnosti" svojega glasnega razmišljanja, zato kakor sam sebi v opravičilo zapiše: "nobene nisem fal-liu, kdo se bo čezme jeziu" in tistemu, ki bi hotel vedeti za avtorjevo ime, gladko zabrusi: "kaj je nemu mar za to".

Naš Anonim torej ostaja legitimist v odnosu do nosilcev stare ureditve, ne pa do vladarja in njegove notranje politike. Še posebno je zanimiva neprikrita kritika osebe cesarja Jožefa II., ki mu anonimni pesnik izrecno pripisuje krivdo za opisovane težave, takoj nato pa izrazi pobožno željo po - nič manj kot koncu njegove vladavine in zamenjavi z drugim vladarjem. Tako odločne besede so bile v primerjavi z vsem drugim zapisanim seveda najmanj primerne za javnost. Precej bolj milo je denimo o Jožefu II. kmalu po njegovi smrti pisal v svoji ljudski verzifikaciji Matevž Klančnik, župnik na pohorskem Tinju, ko je godrnjal nad zaprtjem romarske cerkve sv. Urha (leta 1786). V pesnitvi o njenem vnovičnem odprtju štiri leta pozneje (1790), shranjeni skupaj z drugimi obravnavanimi pesmimi v isti zbirki Nadškofijskem arhiva Ljubljana, je Klančnik takole povezal dejanji cesarja Jožefa in njegovega naslednika Leopolda II.⁷²

*"Gronska je vdarla strela, pobila čudnu vse,
Jozofova povelja tut noče lintat se (!).⁷³
Leopold pak ta drugi odpre to cirku nam
inu k andohti novi usem šenka kristjanam."*

Precej drugačne tone od avtorja/avtorjev protijožefinskih pesnitev je ubral verzopisec kmečke hvalnice z naslovom *Pesem od Kmetufhke Shlahtnosti*, zapisane na samostojnem listu velikega formata. V enajstih peterovrstičnih kiticah se ne obreaga ne ob slabe čase in tekoče nadloge ne ob ukrepe oblasti ali nevšečne dogodke. Pesnitev je nekritičen slavospev kmetovemu delu in stanu, namenjena v moralni poduk vsem višjim stanovom, ki preradi zasramujejo kmečkega

⁷¹ Semenišče v Ljubljani je bilo ustanovljeno šele v letu datiranja mlajše pesmi 1791.

⁷² NŠAL, ŠAL/Zgodovinski zapiski, fasc. 10, Stara slovenska pesniška in prozna besedila od 17. do 19. stoletja, Od s' Voricha augspurgerskiga Scofa, kateri pal scos to dopusheje Caesarja Leopolda II. v ti hitinski Farri 790 zhastiti se je sazhel.

⁷³ Lintati, lentati = veslati, napredovati.

človeka in njegovo delo. Če sta prejšnji dve pesmi plod "konservativnih" krogov, željnih minulih časov, je moč "Pesem od kmétuške žláhtnosti" označiti kot zmerno "napredno", saj ji ni tuja

misel o enakosti vseh ljudi, ki so konec koncev brez izjeme izšli iz kmečkih prastaršev Adama in Eve ("Adam je prvi kmet biu ... nu Eva gospodína kmetína").

Pesem od Kmetufhke Shlahtnofti

1.

Pofhlufhaite ufsi Ludje
Kai vam ozhem sapeite
Od te Kmetufhke Shlahtnofti
Inu nigove urednofti
Katera ni presfazat preplazhat

2.

Kar je na tem svetu Ludi
So od Kmeta fem perfhli.
Adam je prvi Kmet biu
Soy Stanon nam je sapustiu
Nu Eva Gospodina Kmetina

3.

Od Kmeta ufse Shivesh ima
Kar je Ludi na svetu
Vendar nega nizh nafhtima
Ga sanizhuje Gospoda
Inu nega safrahta, naahta.

4.

Koku je lepu viditi
Ke Kmet to fhitu seje
De bode moglu shiveti
Ludie nu Shvina na fuetu
Pofim nu po leti kruh imeti

5.

Ufsak Purgar se resveseli
Kader je fhitu srelo
Od Kmeta ufse lohku dobi
Kar eden kupit fheli
Grah ali feshalizo Pfhenizo

6.

Veliku Shlahtneh Gospudou
Be Kafhte prasne ftale
Aku bi kmetje nabili
De tiste napovnil
Be Kafhte prasne ftale zhakale

7.

Sei zhloveka ne fuetu ni
Kateri be nasposnov

Pesem od kmétuške žláhtnosti

1.

Pošlušájte usi ludje,
kaj vam očem zapéjte
od te kmétuške žláhtnosti
inu nigove urednosti,
katera ni prešacat*, preplačat.

/* preceniti/

2.

Kar je na tem svetu ludí,
so od kmeta sem peršlí,
Adam je prvi kmet biu,
soj stan on nam je zapustiu,
nu Eva gospodína kmetína.

3.

Od kmeta use živež ima,
kar je ludí na svetu,
vendar njega nič na štima*,
ga zaničuje gospoda
inu nega zafráhta, na ahta*.

/* iz štemáti = veljati/

/* prezira, ne spoštuje/⁷⁴

4.

Koku je lepu viditi,
ke kmet to žitu seje,
de bode moglu živeti
ludje nu žvina na svetu,
pozim nu poleti kruh imeti.

5.

Usak purgar se razveseli,
kader je žitu zrelo,
od kmeta use lohkú dobi,
kar eden kupit želi,
grah ali fežalíco, pšenico.

6.

Veliku žlahtneh gospudou
be kašte prazne stale,
aku bi kmetje na bili
de tiste napovnil,
be kašte prazne stale, čakale.

7.

Sej človeka na svetu ni,
kateri be na spoznou,

⁷⁴ Zafráhtovati = zaničevati, prezirati, iz nem. verachten; ahtati = ceniti, spoštovati, iz nem. achten.

Deu ufakmu Stanu teh Ludi
Duhouni inu Defheuski
Od Kmeta se redijo fhivijo

8.

Kater od velikga Stemanja
Te kmete sanizhuje
Ni ureden de posemli gre
Tud ne trunka mersle vode
Tga ufsak fhiher safrahtuje ufsekuje

9.

Pirje na more spifsati
Milost nu dubrote
Kir nam Bog skus Kmeta deli
ufse forte prefhlahtne dari
Spifha te uboge frote s Dubrote.

10.

Nuzen je ta kmetufhke Stan
Tem uwogem nu Bogatem
Kateri tega nasposna
Ni ureden de glavo ima
To rezhem po praviz u resnic

11.

Leta Pefsem je narjena
Ufakmu Kmetu k zhafti
Od Kogarbo sa shmaguana
Temu bo na klub sturjena
De se ima sramuat ufaki Krat.

Anonimna Pesem od kmetuške žlahtnosti je mestoma nekoliko nerodna verzifikacija iz osrednjega slovenskega prostora, katere avtor skuša posnemati peterovrstični pesniški vzorec. Napisal jo je zelo verjetno človek, ki je sam izšel iz kmečkega stanu. Ni izključeno, da je s prepisovanjem doživela vsaj eno jezikovno redakcijo, kolikor ni njen sestavljalec izviral iz enega narečnega okolja, pisal pa v drugem oziroma posnemaje knjižni jezik. Precej opazni so nekateri dolensko-notranjski elementi, kot so *zapejte, lepu, žitu, zrelo, moglu, lohku, veliko, dobrute*, a vendar srečamo na drugi strani besede iz gorenjsko-ljubljanskega okolja oziroma nastajajočega knjižnega jezika: *pesem, na svetu, srote*. Kot vse kaže, je bila pesnitev doslej neznana, zagotovo pa ni prodrla v zavest slovenske literarne stroke, če je morda v tej ali drugačni različici kdaj vendarle že bila priobčena. A. Gspan bi jo zanesljivo vsaj omenil v svoji antologiji umetnega pesništva, v katero je sicer uvrstil znano, deloma celo ponarodelo Pesem od kmetstva,⁷⁷ vzhodnoštajersko hvalnico kmečkemu stanu, ki jo je

de u usakmu stanu teh ludi
duhovni inu dežeuski
od kmeta se redijo, živijo.

8.

Kater od velikga štemánja* /* veljave, napuha/
te kmete zaničuje
ni vreden, de po zemli gre,
tud ne trunka merzle vode,
t'ga usak žiher zafratúje*, usekúje. /* lahko zaničuje/

9.

Pirje* na more spisati, /* peró/
milost nu dobrute,
kir nam Bog skuz kmeta deli,
use sorte prežlahtne dari,
spiša te uboge srote z dubróte.

10.

Núcen* je ta kmétuške stan, /* koristen/⁷⁵
tem ubogem nu bogatem,
kateri tega na spozna,
ni ureden, de glavo ima,
to rečem po praviz u resnic.

11.

Le-ta pesem je narjena
usakmu kmetu k časti,
od kogar bo zašmaguána*, /* zaničevana/⁷⁶
temu bo naklub sturjena,
de se ima sramuat usakikrat.

najpozneje leta 1795 zložil in 1807 objavil Ljuto-merčan Leopold Volkmer, pozneje pa sta si jo prilaščala tudi dva njegova učenca - Štefan Modrinjak (*Kmetiški stališ*) in Peter Dajnko (*Kmetiški stan*).⁷⁸ Naša Pesem od kmetuške žlahtnosti ni doživela takšnega odmeva prav zato, ker je ostala malo ali sploh neznana.

Od vseh šestih predstavljenih anonimnih pesnitev je ravno pri slednji najbolj vprašljiv čas njenega nastanka. Če gre pri določanju nastanka drugih za samo nekajletno variiranje, "Kmetuške žlahtnosti" za zdaj ni mogoče postaviti niti v določeno desetletje. Pri dataciji se še najlaže opremo na slogovne značilnosti, nedoslednosti pri veliki začetnici in na uporabo črke "w" za glas "b" v besedi *uwogem*; črko "w", ki je že ko-

⁷⁵ Iz nem. nützlich.

⁷⁶ Iz nem. verschmähnen = zametovati, zaničevati.

⁷⁷ Alfonz Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja. II. knjiga*, Ljubljana 1979, str. 225-228.

⁷⁸ Gspan, n. d., str. 424.

nec 18. stoletja vse bolj izginjala iz uporabe, najdemo denimo tudi v vodiški pesmi "od reuneh časou" (*srote vwoqe*, nemcizem *Ferwaifs*), znani v dveh prepisih iz časa kmalu po letu 1800.

Po vsebini je pesem o "kmetuški žlahtnosti" nekakšna budnica kmečkega stanu, vendar ne poziv k določenemu programu ali celo h kakšnim mislim, ki bi dišale po "revoluciji" in prekočstvu. Namenjena je tudi drugim - nekmečkim ljudem, nastala pa bi lahko nenazadnje kadarkoli med jožefinsko dobo in zemljiško odvezo 1848. Zgolj ugibati moremo, kateri dogodek, če sploh kateri, je utegnil dati povod njenemu nastanku. Zahteve po večjem upoštevanju in politični vlogi kmeta so se v tem sedemdesetletnem obdobju prvič jasno izrazile ob odpravi nekaterih osvojenih reform po smrti Jožefa II. S Kranjskega je prišlo kar 373 pritožb, pri čemer je ljubljanski odvetnik Jožef Lukman novemu cesarju predložil prošnje in zahteve podložnikov iz 53 gorenjskih občin, da bi bili tudi kmetje zastopani v deželni zboru. V več spomenicah se je nadalje zavzemal za kmečke interese in jih zagovarjal s protifevdalnimi stališči.⁷⁹ V širšem časovnem razponu okoli leta 1800, ko je bila "Pesem od kmetuške žlahtnosti" najverjetneje sestavljena, podobnih glasov o zapostavljenosti kmečkega življa kajpak ni manjkalo, tako denimo v času Ilirskih provinc, ko je bila v zraku odprava fevdalnih odnosov.

Anonimova "Pesem od kmetuške žlahtnosti" je svojski izraz predstav kmeta, nezadovoljnega s svojim premalo cenjenim položajem, spisana bodisi od duhovnikovega bodisi laikovega peresa. V njej ne manjka ljudskih izrazov, splošno razširjenih nemcizmov ter pesniških okornosti. Če jo primerjamo z najbolj znano "kmečko pesmijo" L. Volkmerja, prav tako hvalnico kmečkemu delu, baje zloženo še pred letom 1789, sicer pa najpozneje 1795, ima "kmetuška žlahtnost" anonimnega avtorja precej močnejšo poanto. Opazne razlike se kažejo v opisovanju kmetovega življenja, saj se naša pesnitev ne ustavlja toliko ob natančnem opisu kmečkega dela in stranskih dejavnosti, ampak se osredotoča na pomen kmečkega stanu, ki je najpomembnejši med stanovi in vleče korenine od svetopisemskih prastaršev. Pesem se vseskozi vrti okoli nedopustnega zasramovanja kmeta, le-ta je opisan zgolj pozitivno, brez napak. Gre za nekakšno mobilizacijsko pesnitev za prebujo kmetove samozave-

sti, na koncu okronano s svarilnim moralnim naukom: pesem je napisana navkljub tistim, ki bi jo zasramovali.

Volkmerjeva pesem je nasprotno bolj uravnotežena, manj stanovsko ekskluzivna ter hkrati v poduk tudi samemu kmetu in ne le drugim stanovom. Razlika z našim Anonimom je očitna že na začetku. Slednji namreč nagovori "vse ljudi", da jim bo pel "od te kmetuške žlahtnosti inu nigo ve urednosti", ki je ni moč dovolj ceniti in preplačati. Volkmer je manj neposreden: "Vsi stani na sveti potrebni nam so." Ko jih našteva, sicer na prvo mesto pred gospodo in meščane postavlja "kmetstvo", nato pa pravi, da prva dva "z misli pustim" in "samo to kmetstvo posebno častim". Medtem ko so Anonimu blizu gesla o enakem izvoru ljudi ne glede na stan ("Kar je na tem svetu ljudi, so od kmeta sem peršli"), je Volkmer bolj zadržan, čeprav tudi sam utemeljuje "potrebnost" kmečkega stanu s Svetim pismom, z Bogom Očetom kot "vinskim gradnikom" in "sejávцем" Jezusom kot "božjim srednikom".

Volkmer je nadalje milejši v vrednostnih sodbah družbene strukture, ki jo na nekaj mestih ošvrkne bolj mimogrede: "O, kaj bi začeli na sveti ludje, či ne blo bi kmeta, ker dela za nje. Vsa druga mojstrija bi bila zanič" in "Vsi mojstri ne delajo telko kak kmet". Neznani verzifikator s Kranjskega gre v ocenjevanju kmetovega pomena dlje, saj kmečkemu stanu pripisuje vzdrževanje celotne družbe: "u usakmu stanu teh ludi duhovni inu dežeuski od kmeta se redijo, živijo", in sicer kot vsesplošno znano dejstvo: "Sej človeka na svetu ni, kateri be na spoznou..."

"Prleški kmet" poleg tega drugače kot "kranjski" ni deležen samo pohvale, temveč v zadnjem delu pesnitve tudi neprikrite graje. Z dušo in telesom bi prišel v nebesa, če teden ne bi imel nedelje, ko si da duška, potem ko je ves teden "greha črtia". Nedeljsko popivanje in kartanje zaslužita Volkmerjev vzdih: "O, da bi le toga pri kmeti ne blo!", vendar pesnik pri opisu drugih slabosti nadaljuje, da so takšni le nekateri in nikakor ne vsi kmetje. V sklepu se vzhodnoštajerski pesnik obrača h kmetu in vsem drugim poslušalcem s pohlevno prošnjo, ki je daleč od pritajene grožnje kranjskega Anonima. Volkmer prosi "lubeznivega kmeta", naj si sam ne dela sramote in naj ne bo nikoli pijan in krivičen, medtem ko ostalim pravi: "Pohlevno te prosim moj zvoleni brat, kdor koli si, pridnega kmeta mej rad." Kranjski verzopisec nasprotno za konec odločno pribije:

⁷⁹ *Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 388*

Upodobitev Pija VII. na letaku "Pejsem od nafhiga fvetiga Ozheta Piusa tega VII."

"Le-ta pesem je narjena usakmu kmetu k časti," njenim zasmehovalcem pa zapreti, da se "ima sramuat usakikrat".

Neobjava in pozaba pesmi o "kmetuški žlahtnosti" torej ne presenečata, če ji postavimo ob

Pejsem od nafhiga fvetiga Ozheta Piusa tega VII.

1.

Preteklu je pet lejt
kar nam je biu S. Ozhe vfet
is Rimskiga trona
vfeta je bla njegova Krona.

Pogledal je Bog na njih saderfhaine
inu sprebernit nieh gerdu djanje
ker fe je nemo sadosti sdelu
jeh je štrafal sa njih delu.

⁸⁰ Martin Kuralt, Jutreja pesem eniga krajnskiga kmeta poletu, v: *Gspan, n. d.*, str. 259-260.

⁸¹ Anton Feliks Dev, Na vesele prihod Piusa VI. rimske papeža v Lublano ta 16 dan sušeca anno 1782, v: *Pisanice*

bok Volkmerjevo "blago priprošnjo", ki je v začetku 19. stoletja (lahko) zagledala luč sveta v poučni knjižici. Nekakšno srednjo pot med kranjskim Anonimom in Volkmerjem je pozneje ubral Martin Kuralt s svojo leta 1823 objavljen kmečko pesmijo, slavospevom kmetovemu delu in Bogu.⁸⁰

Krog predstavljenih pesnitev kronološko sklepamo z državniško hvalnico prigodniškega značaja, kakor smo ga s pesmijo o smrti Marije Terezije tudi uvedli. Med izbranimi besedili je edino natisnjeno letak z upodobitvijo papeža Pija VII. (1800-1823) in verzifikacijo o njegovi ponovni vrnitvi v Rim po petletnem izgnanstvu (1809-1814). Po vsebini ni le alegorični opis papeževega prihoda v Rim in dobrih želja za prihodnost, temveč hkrati zahvala "božjemu pomočniku", avstrijskemu cesarju Francu I., ki se mu pripisuje papeževa rešitev "vunkej ječe". Štirinajst četvervrstičnih kitic, najverjetneje delo duhovnika, ni ravno posrečen izdelek slovenskega umetnega pesništva svoje dobe. S prejšnjimi rokopisnimi verzifikacijami povezujeta slednjo predvsem čas nastanka in anonimno avtorstvo.

Tudi ta pesem kot večina prejšnjih doslej očitno ni bila znana; pogrešamo jo v Simoničevi Slovenski bibliografiji. Sicer pa ne gre za najstarejšo slovensko pesem v čast kakšnemu papežu. Že v gradivu za Pisanice za leti 1782 in 1783 se je namreč znašla veliko pozneje objavljena hvalnica Piju VI. izpod peresa A. F. Deva.⁸¹

Pejsem od našiga svetiga očeta Pijusa tega VII.

1.

Preteklu je pet lejt,
kar nam je biu s/veti/ oče vzet,
iz rimskiga trona
vzeta je bla njegova krona.

/2./

Pogledal je Bog na nj'h* zaderžajne
inu sprebernit njuh gerdu djanje,
ker se je nemo zadosti zdelu,
jeh je štrafal* za njih delu.

/* Francozov/

/* kaznoval/

od lepeh umetnost. gradivo za 1782 in 1783, faksimile Ljubljana 1977 (*Monumenta litterarum slovenicarum* 14), str. 167-168. - Prim. M. Dolgan, Slovenska muza pred prestolom. *Antologija slovenske slavične državniške poezije*, Ljubljana 1989, str. 165-166.

3.

Pustu je priti zhes nadloge
sramoto ino drusga vezh,
sa nih gerdu djaine
k'fo odstopili od Boga prezh.

4.

Otli so she letu striti
luzh te vere pogasiti
od Boga se odlozhiti
fveto vero sapustiti.

5.

Bog nam je poslou nadloge
vojska she zhes dvajset leit
na sadne pa she to drugu
k'nam je biu svet Ozhe vset.

6.

Pet leit ta svet Ozhe zhastitli
nash narvikshi gospodar
je biu Franzoski semli skriti
svete Zirkve poglavar.

7.

Oni so tud minili
bit gospodje zelga Svejta
pa kmalo so bli udarjeni
skus tega narvikshiga.

8.

Bog je poslou pomoznika
Franzhiska Zesarja nashiga
nam je reshu vunkej jezhe
Svetiga Ozheta Piusa.

9.

Ludje sa mo na pruti tekli
kader je shou v'sveti Rim
ino oni so kniemu rekli
hvalima mi Boga shnim.

10.

Sdej bo nasha sveta Vera
zvedla bel koker poprei
katir je otu to satreti
ob vso mozh pershou je sdej.

11.

Nash Rimski Zesar zhastitli
poshegnan tud od Boga
sa njega morma moliti
kije premagou puutarja /sic!/.

3.

Pustu je priti čez nadloge,
sramoto inu družga več,
za nih gerdu djajne,
k'so odstopili od Boga preč.

4.

Otli so še le-tu striti:
luč te vere pogasiti,
od Boga se odločiti,
sveto vero zapustiti.

5.

Bog nam je poslou nadloge
vojská že čez dvajset lejt,
nazadne pa še to drugu
k'nam je biu svet oče vzet.

6.

Pet lejt ta svet oče častitli,
naš narvikši gospodar,
je biu /v/ francoski zemli skriti
svete Cerkve poglavar.

7.

Oni so tud minili
bit gospodje celga svejta,
pa kmalo so bli udarjeni
skuz tega narvikšiga.

8.

Bog je poslou pomočnika,
Frančiška cesarja našiga,
nam je rešu vunkej ječe
svetiga očeta Pijusa.

9.

Ludje sa mo napruti tekli,
kader je šou v sveti Rim
ino oni so k njemu rekli:
Hvalima mi Boga ž nim.

10.

Zdej bo naša sveta vera
cvedla bel koker poprej,
katir je otu to zatreti,
ob vso moč peršou je zdej.

11.

Naš rimski cesar častitli,
požegnan tud od Boga,
za njega morma moliti,
ki je premagou puntarja*.

/* Napoleona I./

12.

Mi bodimo tedei veseli
kir smo dozhakali lub mir
Boh dej deb tako shiveli
koker nam Boh sapove.

13.

Sa to pa tud vsélej zhastima
svestu nashiga Boga
njega sapoud vselej dershima
dau nam bo kar prosma ga.

14.

To pa tudi mi skirbimo
de boga hvalma veselj
sa naprej brumno shivimo
de pridemo v fveti Rej.

12.

Mi bodimo tedej veseli,
kir smo dočakali lub mir,
Boh dej, de b´ tako živeli,
koker nam Boh zapove.

13.

Zato pa tud vsélej častima
zvestu našiga Boga,
njega zapoud vselej deržima,
dau nam bo, kar prosma ga.

14.

To pa tudi mi skirbimo,
de Boga hvalma veselj,
za naprej brumno* živimo,
da pridemo v sveti rej.

/* pobožno/

Letak sam pove kaj malo o drugih okoliščinah in še največ o času nastanka pesmi. Pij VII. se je po skoraj petih letih neprostovoljnega bivanja v Grenoblu in Savoiji slovesno vrnil v Rim 25. maja 1814, potem ko je dober mesec poprej, 6. aprila, Napoleon I. odstopil s položaja francoskega cesarja. Pesem je bila napisana le malo zatem, kot vse kaže, še preden je moral papež ob Napoleonu vnovični osvojitvi cesarskega prestola (1815) za kratek čas spet zapustiti Rim. Kot pravi pesnik, je Franc I., "naš rimski cesar častitli ... premagou puntarja", tistega, ki "ob vso moč peršou je zdej", potem ko je hotel zatreti sveto vero.

Neznani pesnik skuša pisati v prestopni rimi, ki mu ne teče najbolj gladko. Po vsej priliki je z dolenjsko-notranjskega govornega območja, o čemer pričajo zlasti besede: *preteklu, lejt, gerdu, zdehu, delu, drugu, svejta, napruti, skuz, zvestu*, vendar pesem podobno kot ona o "kmetuški žlahtnosti" ne skriva nekaterih gorenjskih značilnosti: *nadloge, oni, gospodje, koker*.

Med šestimi predstavljenimi slovenskimi pesnitvami je hvalnica v čast papeža edina z vedrejšo vsebino in zadržano optimističnim pogledom v prihodnost, pozdrav vojaški zmagi in pričakovani verski prenovi. Po dolgotrajnem obdobju "vojská že čez dvajset lejt" (od 1792) si more svet končno oddahniti: "Mi bodimo tedej veseli, kir smo dočakali lub mir". Odpadniki od vere, ki so hoteli "bit gospodje celga svejta", so bili namreč pravično kaznovani. S padcem "puntarja", krivca pravkar minulega zla, naj bi bilo na mah bolje tudi za katoliško vero oziroma

Cerkev: "Zdej bo naša sveta vera cvedla bel koker poprej...", če bo le dovolj poslušnosti Bogu in spoštovanja njegovih zapovedi.

Predstavljeni izbor iz rokopisne zbirke slovenskih besedil Nadškofijskega arhiva Ljubljana nima posebne umetniške, a zato toliko večjo pričevanjsko vrednost. V živem ljudskem, bolj ali manj okornem, vendar mestoma tudi sočnem in metaforičnem jeziku, nazorno opisuje sodobne razmere ter poglede in pričakovanja "konservativnega" dela glasnikov svoje dobe. Delna izjema je pesem o "kmetuški žlahtnosti", ki odraža naprednejše nazore, sicer še vedno v mejah stanovske družbene ureditve. Ob vsej literarni skromnosti daje večjemu delu pesnitev posebno težo dejstvo, da še niso doživele objave, edini dve že znani pesmi pa sta bili v svojem zgodovinskem kontekstu le malo upoštevani.

Zusammenfassung

"Daran ist schuld Joseph der Kaiser, gebe Gott, daß es bald einen anderen gibt..."

(Un)bekannte slowenische Dichtung vom Tod Maria Theresias bis zum Wiener Kongreß zwischen Panegyrikus und gesellschaftspolitischer Kritik

Die im Beitrag vorgestellten älteren slowenischen Gedichte, die sich, aus unterschiedlicher Provenienz stammend, in der Sammlung Historische Niederschriften im Laibacher Erzbischof-

lichen Archiv befinden, können inhaltlich einem breiten Spektrum dichterischer Gattungen zugeordnet werden - von der lobpreisenden staatlichen Poesie bis zu beißenden und satirischen gesellschaftskritischen Versen. Bei den sechs ausgewählten Gedichten verschiedener unbekannter Autoren, die in der Zeit vom Tod Maria Theresias (1780) bis zur Abdankung Napoleons (1814) entstanden, finden sich merkbare Unterschiede in künstlerischer und ästhetischer Hinsicht. Doch könnte man die Mehrheit der Gedichte als Frucht der "Volksdichtung" - anders gesagt des sogenannten "bukovništvo" [von "bukovnik" - Volksschriftsteller ohne Schulbildung] - bezeichnen. Die Autorenschaft kann in den meisten Fällen „konservativ“ orientierten Geistlichen und Ordensgeistlichen zugeschrieben werden. Bisher waren aus späteren Veröffentlichungen nur zwei "antiaufklärerische" satirische Gedichte aus der Zeit um 1790 bekannt, eines davon insbesondere wegen der erstmaligen Verwendung des Wortes "aufgeklärt" in slowenischer Sprache. Die ersten fünf Versifikationen wurden nur in handschriftlicher Form erhalten und verbreitet. Wie auch die jüngste Dichtung, ein gedrucktes Flugblatt, sind alle Gedichte nicht unterschrieben und nur zwei datiert. Dies ist auch nicht verwunderlich, denn vier der Gedichte hätten der Zensur sicher nicht zugesagt. Insbesondere der Autor eines der Gedichte hätte wegen der direkten Kritik an der Person und Politik Kaiser Josephs II. zweifellos große Schwierigkeiten bekommen.

Inhaltlich noch am wenigsten interessant sind zwei Loblieder anlässlich des Todes von Maria Theresia sowie der Rückkehr von Papst Pius VII. nach Rom, die chronologisch an erster bzw. letz-

ter Stelle der sechs hier vorgestellten Dichtungen stehen. Besonders bedeutsam sind zwei inhaltlich sehr ähnliche Gedichte aus der Feder der immer mehr zurückgedrängten Ordensgeistlichen. Das erste, vor 1789 entstandene Gedicht hat eine betont antijosephinische Pointe, das zweite, in den Jahren 1790/91 verfaßt, ist antijansenistisch. Ihre Kritik richtet sich gegen die Neuerungen anlässlich der Vermessungen für den Josephinischen Kataster und gegen Verwaltungsreformen, insbesondere aber gegen die neue kirchliche Ordnung, deren Vertreter jüngere, in "jansenistischem" Geist erzogene Geistliche waren, und als deren Hauptschuldiger Joseph II. galt. Gegen eher allgemeine Plagen, vor allem den Unglauben und die moralische Verderbtheit der Menschen, wandte sich der unbekannte Autor des Liedes, das in seiner Grundform vor 1800 entstand und in den ersten Jahren des 19. Jahrhunderts in seine endgültige Form gebracht wurde. Die Plagen dieser Welt würden demnach aus Frankreich stammen, und zwar sowohl die ideologischen Verwirrungen als auch die reale militärisch-politische Gefahr, gegen die Kaiser Franz II. kämpfte, womit er auch den im zweiten Teil des Gedichts mit Bitterkeit beschriebenen Musterungen junger Burschen Sinn verlieh. "Fortschrittlichere" Töne finden sich im Loblied auf den Edelmut der Bauern, das in den Jahren rund um 1800 entstand. Sein Inhalt ist nicht so sehr die Heroisierung des bäuerlichen Standes als vielmehr eine Kritik an dessen Verhöhnung, mit dem Ziel der moralischen Belehrung aller Menschen. Dem Autor ist auch die Idee von der Gleichheit aller Menschen nicht fremd, die mit der biblischen bäuerlichen Herkunft der gemeinsamen Stammeltern begründet wird.

Gorazd Stariha

TRIJE TOLOVAJI

*Tri zgodbe o ljudeh, ki so kradli pa so jih prijeli,
o sojenju ter o pravnem redu*

Pred nami so zapisniki zaslišanj treh siromakov, ki so po malem delali, beračili pa tudi prijela se jih je dostikrat kakšna stvar brez soglasja lastnikov. To so bili predstavniki gostačev in dni-narjev oz. beračev. Njihove zgodbe so iz let 1776, 1803 in 1822. Prva torej še iz časa Marije Terezije, druga iz časa cesarja Franca II. in tretja iz časa taistega cesarja, samo da je bil takrat že Franc I. Vse so nastale v dobi "pravnega absolutizma", v obdobju od prve polovice 18. stoletja do revolucije leta 1848. Skupna značilnost tega obdobja je v tem, da postane nosilec pravnega razvoja monarhova centralna oblast (omejevanje fevdalcev, prenašanje pristojnosti). Doba pomeni začetek moderne zakonodaje; gre za poenotenje prava, za odpravljanje običajev (krajevnih, zgodovinskih).¹ Ta "pravni" okvir je res zelo splošen; da je pa vsem trem osrednjim zaslišancem ime ravno Luka, je pa neiskano naključje. Zgodbam je dejansko skupno zlasti to, da govorijo o ljudeh, ki so bili res na dnu tedanje družbe, tako na koncu, da so prihajali v navskriž z zakonom. Prav zato so se nam tudi ohranili zapisi o vsaj delu njihove usode. Sicer pa je že tako, da je največ napisanega o "vrhovih", vladajočih, premožnih, tako ali drugače slavnih ljudeh in na drugi strani o "podnu", kriminalcih in marginalcih s strani črnih kronik. O pravih "navadnih" ljudeh je še najmanj zapisov, o njih namreč resnično ni potreb-

no pisati... (Resda matični listi, popisi prebivalstva, zemljiška knjiga in podobne "statistike" ne prizanašajo nikomur, vendar so to praviloma zapisi nevtralnega značaja, ki jih posameznik dejansko ne zanima).

Iz prvega zaslišanja bomo tako izvedeli, da so se reveži, ki niso imeli nikakršnega nepremičninskega premoženja, kar precej selili iz kraja v kraj, beračenje in kraja pa se tudi nista izključevala. Zapisnik je zanimiv tudi zaradi seznama in kratkega opisa gorenjskih beračev, poleg pravih imen so se ohranili tudi njihovi vzdevki.

Drugi zapisnik govori o tržiškem kovaču, žeb-ljarju, ki ga je delodajalec odpustil in se je možak začel preživljati s krajo. Vendar pa iz zaslišanja izvemo tudi, da je kovača kar precej mučila žeja, tako da je odpustu skoraj gotovo botrovalo ravno pijanstvo. Osebe, s katerimi se je družil, tudi niso imele ravno najboljših delovnih navad, že včasih pa so se našli poštenjaki, ki so bili pripravljeni kupovati blago po sumljivo nizkih cenah in jim je bilo vseeno, kako se je le-to znašlo pri prodajalcu. Izraz že uveljavljenega pravnega reda se kaže v zanimanju notranjeavstrijskega apelacijskega sodišča v Celovcu za nebržnost in počasnost kranjskega sodišča, kateremu je zaprtil žeb-ljar nazadnje še pobegnil.

Prav tako se kaže pravnemu red in zanimanje višjih oblasti za zaščito državljanov pred samovoljo uradnikov (vsaj v nekaterih primerih) v tretji zgodbi, ki govori o "na črno zaprtem in tepnem" ušivem nemaniču, ki je upravniku ljub-

¹ *Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Slovenska matica, Ljubljana 1996, str. 365*

ljanske kaznilnice zaradi nedolžne kraje povzročil precej "uradnih" skrbi.

Pa začnimo.

Prva zgodba

V mesecu marcu leta 1776 je kokrški mitničar prijel štiri sumljive berače, če ne že kar tatove, Luka Bizjaka vulgo Cunjarja, Jurija Skodlarja, Jožefa Libaniča vulgo Vahtiča in Primoža Križnarja vulgo Bitenca.² Predal jih je upravitelju gospostva Brdo pri Kranju, Valentinu Vresniku, ta pa jih je 21. marca odgnal na deželno sodišče v Kranj. Tam so čez dva dni Luka Bizjaka na kratko (sumarno) zaslišali v naslednji postavi: sodnik je bil Joh. Andrej Crobath - mestni sodnik in namestnik deželnega sodišča, prisednika (v kriminalnih zadevah) sta bila Maks. Anton Jugovic in Joh. Nep. Rozman, Joh. Jurij Nord, mestni pisar, pa je bil zapisnikar. Zapisnik so poslali "na višje mesto"³ in 30. marca so prejeli ukaz, da proti Bizjaku začnejo kazenski proces.

Na ponovno, tokrat kazensko zaslišanje, pa je moral Bizjak počakati do 28. junija, ko je kazenskemu procesu načeloval sodnik Guilielm Kaje-tan Vesel, c. kr. deželni sodnik v Kranju, prisednika sta bila dr. Maksimilijan Anton Jugovic in Johann Nepomuk Rozman, vprašanja in odgovore pa je zapisoval Damijan Jožef Vesel, c. kr. pisar deželnega sodišča v Kranju.

Iz splošnih vprašanj najprej izvemo, da so Bizjaka poznali tudi pod imenom *Soudatou Luka* in Cunjar (*Zuinar*), da je bil star 32 let, rojen rajnima Tomažu in Klari (ki nista imela čisto nič premoženja) v Predosljah na gospostvu Brdo pri Kranju. Bil je poročen z ženo Mico in imel z njo tri "živeče otroke" (pri takratni umrljivosti otrok ta podatek verjetno ni zvenel za današnje pojme nekoliko nenavadno) - devet let staro Špelo, nato še Jero in Magdaleno. Luka je imel tudi dva brata. Starejši Jošt je bil oskrbnik v službi na Brdu, mlajši Gregor pa oženjen gostač v Tupaličah. Bratje so imeli še dve sestri. Mina je bila na Beli poročena s t. i. Lončarjevim Jurijem, Meta pa je bila gostačka v Predosljah.

Odgovor na vprašanje o njegovem bivanju "od mladosti dalje", torej od takrat, ko je moral

iti po svetu, nam prikaže bivanje reveža, ki se je iz leta v leto prebijal vedno kje drugje. Ko je bil star dvanajst, štirinajst let, je odšel od doma služiti v Suho k "Marčovmu Valant" kjer je ostal eno leto. Nato je bil leto dni pri Urbanu Vizavu v Britofu, zatem pa se je podal na Koroško, kjer je bil pri nekem Doliču tri leta, pri nekem Hrovatu dve leti in nato še pri nekem pivovarju Prdču (*Perdez*) eno leto. Zatem se je vrnil v Britof, kjer je bil leto dni v službi pri "Jurčkovmu Valant", nato pa v Srakovljah pri Srakarju prav tako eno leto. Sledila je poroka v Orehovljah in leto dni gостаštva pri Jakobu Rabu, nato eno leto v Predosljah pri Boštjanu Žibertu (*Pircu*), pri Leskovcu v Britofu dve leti in pol, leto in pol pri Luku Kralju ali Golju in pri Skodlarju (ki je bil aretiran obenem z njim) eno leto. Njegovo in njega žene zadnje bivališče pred nesrečnim prijetjem pa je bilo od sv. Jurija (23. 4.) 1775 pri Anžetu Maziju v Britofu, podložniku samostana Studenice.

Na vprašanje, kakšen poklic opravlja oz. kako, s čim se preživlja, je odgovoril, da deloma s pletenjem nogavic in izdelovanjem muhalnikov, deloma pa tudi z lovljenjem žab. Kadar pa mu vse to ne bi zneslo dovolj oz. nič, pa naj bi tudi beračil. Po njegovem prepričanju naj bi bilo beračenje tudi krivo, da so tokrat zaprli njega in tovariše. Omenjeni Vahtič je namreč prišel k Luku prespat za par dni, na sredo po Jožefu (20. 3.) pa sta se že zarana odpravila iz Britofa loviti žabe v Kokro. V Tupaličah sta ju došla Jurij Skodlar in Primož Bitenc, tako da so skupaj prispeli v Kokro do prvih hiš, kjer pa so se pojavili trije vojaki in mitničar na konju, jih takoj prijeli in zaprli v mitnico, čez nekaj časa pa odpeljali na gospostvo Brdo pri Kranju in od tam v Kranj.

Na vprašanje je Luka pojasnil, da Primoža Bitenca pozna, ker je pred približno pol leta večkrat beračil pri Lukovi hišni gospodinji. Jožeta Vahtiča je poznal že tri leta, ker je ta stanoval v Predosljah pri "Hanskovmu Luku", Jurija je poznal že dvanajst let, ker sta skupaj služila v neki vasi. Z Vahtičem je tudi že trikrat ali štirikrat beračil v Vodicalh, v Cerkljah in v komendski fari. S Skodlarjem pa je bil samo enkrat na Savi, ko sta lovila žabe in beračila okrog.

Sodišče je Luka povprašalo, ali pozna še kakšne berače in ta je začel naštevati, da pozna še Jožeta Psika, ker je bil na njegovi ohceti, Gašperja Križnarja je pred tremi leti srečal pri beračenju, Martina Polonina prav tako pred tremi leti v Kranju, ko je prodajal muhalnike (očitno precej razširjena beraška obrt!). Gregorja Halmana je večkrat videl prodajati krtače, Miha Rezijana je

² Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), fond. Mestna občina Kranj (KRA-2), arhivska enota (a. e.) 24.

³ Deželno sodišče je obtoženca lahko samo sumarno zaslišalo, nato pa je apelacijsko sodišče v Gradcu (od 1782 dalje v Celovcu) odločilo, ali naj primer v nadaljevanju obravnava kazensko ali ne.

srečal pred petimi ali šestimi leti na Joštu in nato večkrat, ko je okrog prodajal pernice, Anton "Mrtev Lah" se mu je pred približno tremi leti pridružil pri beračenju, Štefana Štucna pa je spoznal v Britofu, kjer je tedaj prebival.

Luka je torej izjavil, da so ga zaprli samo zaradi beračenja, vendar pa ga je sodnik takoj povprašal, česa da je bil še obdolžen. Že v prvem, sumarnem zaslišanju so ga namreč povprašali, kako je bilo z nekim prejšnjim beračenjem na Jezerskem. Že takrat je Luka povedal, da je z nekim Simonom Dolincem pred približno štirimi leti beračil na Jezerskem, kjer je Simon ukradel neki denar, on pa da je bil poleg. Na kazenskem zaslišanju je izjavo ponovil, vendar še v isti sapi zanikal svojo prisotnost pri kraji, češ da se je zmotil, da se mu je zareklo in da je Dolinc kradel sam. Seveda so ga natančneje povprašali o stvari in izkazalo se je, da sodišča pravzaprav ni zanimalo, ali je Luka lovil žabe v Kokri, ampak kraja, ki se je zgodila na Jezerskem že pred leti.

Tako naj bi se torej pred kakimi štirimi leti Simon in Luka srečala na semnju v Predosljah in se domenila, da gresta beračit na Jezersko, kar sta tudi storila. Do večera sta pripešala do zadnje kajže v Kokri, kjer sta prespala, drugi dan pa sta spočita beračila po Jezerskem, med drugim tudi pri kmetu Močniku, kjer sta tudi prespala.

Zjutraj sta se vračala v dolino. Luka je dejal, da je hodil malo naprej, ker se je Dolinc nekaj zadržal, pritislilo naj bi ga namreč na potrebo. Ko pa ga je dohitel, mu je pokazal nekaj masti, ki jo je bil ukradel pri Močniku. Luka naj bi mu rekel, da naj mast vrne lastniku, kar da je Simon tudi storil. Ko pa je ponovno dohitel Luka, je namesto masti prinesel s seboj nekaj denarja. Nato sta se oba podala v Kovor, kjer sta si pri nekem kajžarju privoščila dva maselca vina in kvartala za denar (Dolinc naj bi od ukradenega denarja Luku dal petico). Tukaj je sodnik preiskovanca opomnil na njegove besede, da mora večkrat beračiti, ker da mu zmanjka živeža. Kako da je torej mogel kartati za denar? Luka je bil nekaj časa tiho, nato pa je odgovoril, da je igral zato, ker da se je nadejal nekaj priigrati. Drugače da nikdar ne igra za denar, za orehe pač večkrat!

Sicer pa hazardiranje s tujim denarjem ni dolgo trajalo, ker se Močnik očitno ni hotel sprijazniti z denarnim izginotjem, ampak je še z nekom pohitel za beračema in ju izsledil v Kovorju. Sledilo je prisilno povračilo odvzetih sredstev in temeljit tepež, tako da je Dolinc obležal pri kajžarju v Kovorju, Luka pa je lahko še sam odhlačal domov v Britof.

Sodnik je nato na vsak način hotel od Bizjaka dobiti priznanje, da je bil tudi on "aktivno" udeležen pri kraji. Za priči je dal poklicati celo oškodovanca Močnika in njegovega spremljevalca v lovu za ukradenim denarjem, Matevža Resmana, ki sta potrdila, da jima je Luka takrat v Kovorju priznal, da je bil on na straži, medtem ko je Dolinc kradel. Za pričo so poklicali tudi Jurčka iz Kovorja, pri katerem sta se berača ustavila in kjer so ju dobili. Ta je potrdil, da je imel Luka več denarja kot le petico, saj naj bi vino in kruh plačal z dvajsetico, potem pa, ko je bilo treba denar vračati lastniku, naj bi vrnil še polno pest denarja. Glede tega drugega očitka je Luka popustil v toliko, da je priznal, da je takrat imel pri sebi šest petic, o tem, da bi sodeloval pri kraji, pa nikakor ni hotel slišati in je vztrajno in dosledno tajil svojo vpletenost.

Sodnik je zato spremenil taktiko in ga je vprašal, kateri berači ga obiskujejo. Luka je naštel Dolinca, Vahtiča, Štefana Štucna, Jurija Krajnika in "Mrtega Laha". Sodnika je nato zanimalo, ali je kdo kdaj kaj prinesel k njemu in Luka je odgovoril, da je pred tremi leti neki "Dragomeljčan" k njegovemu bratu Jožetu prinesel osem ali devet kosov preje, ki jih je prodal za petico. To prejo naj bi "Dragomeljčan" dobil kot plačilo za dni. Drugega naj bi "Dragomeljčan" ne prinesel k preiskovančevi hiši, ko pa so ga opomnili, je Luka priznal, da naj bi "Dragomeljčan" enkrat, ko ga ni bilo doma, prinesel njegovi ženi sukno, ki da jo je kupila od njega za en goldinar.

Na vprašanje, če je še kdo kdaj kaj prinesel, je Luka odvrnil, da nihče nič, pa so ga spet spomnili, da naj bi "Mrtev Lah" nekoč nekaj prinesel in Luka se je spomnil, da je pred dvema ali tremi leti prinesel k njemu skupaj s "Tovarškom" ali "Priятlom" (*Perjatou*) nekaj koštrunovega mesa, ki da so ga pri njem potem skuhal in skupaj pojedli.

Sodniku pa to ni bilo dovolj in je hotel vedeti, ali je "Mrtev Lah" nekoč k Luku prinesel tudi nekakšen denar. Tako se je Luka spet moral spomniti, da ga je pred približno tremi leti, enkrat po veliki noči, srečal "Mrtev Lah" in ga nagovoril, da naj gre z njim, da mu bo dal za polič vina. Tako sta se podala k "Špicl birtu" pit. Ko je "Mrtev Lah" plačeval, je Luka videl, da ima v mošnji več kot za pest denarja. Potem je "Mrtev Lah" pobral birtov plašč in odšel, Luka pa je ostal v gostilni. Kmalu sta v gostilno prišla njegov brat Jože in Dolinc, povprašala po "Mrtvem Lahu" in povedala, da je ta v Žiganji vasi ukradel nek denar, nakar so se vsi trije podali za njim in naleteli nanj na Laborah (*Na Vaborah*) pri Bitenc. Lukov

brat ga je nagovoril, da naj denar vrne in "Mrtev Lah" je denar izročil bratu Jožetu, ki pa mu je nekaj tega denarja vrnil. Nato so se vrnili k "Špiclnu", mu vrnili plašč, pili in nato odšli domov.

Sodnika je zanimalo, koliko denarja je preiskovančev brat "vrnil Mrtvemu Lahu" in kaj se je zgodilo z ukradenim denarjem. Luka je dejal, da je odšel domov in da ne ve, da pa misli, da sta brat in Dolinc denar vrnila oškodovancu. Sodnik je Luka vprašal tudi, kaj sta se takrat v gostilni z "Mrtvim Lahom" pogovarjala, pa je Luka dejal, da nič. Sodnik mu seveda ni verjel in ga je takoj vprašal, zakaj je "Špicl birtu Mrtvega Laha" predstavljal kot konjskega mešetarja (pri takih polna mošnja ni bila sumljiva!), Luka pa je enostavno odgovoril, da mu je "Mrtev Lah" pač tako naročil, pogovarjala pa da se nista nič.

Sodnik je obupal glede "Mrtvega Laha" in je povprašal po t. i. *Salamentu*. Za njega je Luka dejal, da ga je spoznal, ko je prišel k njemu povprašat za suknjo. Luka da mu je dal neko suknjo, Salament pa mu je poklonil tobačno dozo, katero je kasneje dal Juriju Krajniku. Salament naj bi bil tudi drugače večkrat pri njem na obisku.

Sledilo je vprašanje glede Balanta Štrukla, za katerega je Luka priznal, da ga pozna, vendar pa da nikdar ni bil pri njem. Sodnik je vztrajal, da naj bi Štrukel enkrat prinesel nekaj k preiskovancu, tako da je Luka priznal, da je Štrukel nekoč prinesel nekaj mesa, vendar da njega takrat ni bilo doma. Nadalje je sodnik vedel, da naj bi bil enkrat Salament z Dolincem pri preiskovancu in da so skupaj pojedli nekaj mesa, kar pa je Luka spet zanikal.

Sodnika je nato zanimalo, če Luka pozna Suhaga Laha in Johana Rezijana, kar je le-ta zanikal, navkljub podvprašanju, ali ni s Suhim Lahom že nekoč nekje kradel. Sledilo je vprašanje, ali Luka pozna še kakšne berače. Luka je odvrnil, da nikogar razen tistih, ki jih je bil že navedel. Sodnik je očitno še nekaj vedel in je Luka vprašal, ali se ni z nekaterimi dobival na proščenjih, tako da se je Luka spet moral spomniti, da sta (s prav tako zaprtimi) Vahtičem na proščenju v Češnjevku kuhala gobe in močnik, v Vodica pa kašo. Kar so kuhali pa naj bi seveda naberačili.

Sodniku tudi to ni bilo dovolj in preiskovanja so povprašali, ali pozna "tatinsko svojat", ki je bila tisti čas zaprta pri raznih deželnih sodiščih. Vprašali so ga, ali pozna Antona Pirca oz. Godovičana, Andreja Verderberja oz. Kočevarja, Aleksandra Kimovca, Jakoba Dušo vulgo Črnega Jakoba, Gašperja Prezla, Rozmana oz. Bohinca, Antona Kolmana, Luka Nakersta, Jožeta Psika, njegovo hčer Mico in Alenko Mationko.

Luka je odgovoril, da od naštetih pozna samo Jožeta Psika, njegovo ženo in hčer Mico, in sicer zato, ker naj bi bili na njegovi ohceti, enkrat pa naj bi z njimi tudi tri ali štiri dni beračil.

Čez štiri dni so Luka znova privedli na zaslišanje in ga vprašali, ali pozna še katere berače in so mu jih našteali za cel "terezijanski beraški kataster": Lovrenc Krajnik, Črni Matevž, Simon Tovaršek, Luka Kačar, Jurij in Matevž Traven, Jurij Žerovc, Andrej Mayer, Pavel Mesar, Matevž Č'gan (*Zgan*), Jakob Štulca, Jože Ulčar, Nikolaj Vičan, Andrej Križnar, Kocijan Resič, Anton Medved, Lačenberg (*Latshenberg*), Miha Magister, Marko Cag (*Zagg*), *Ta grintov Lourek*, Jernej Parkelc, Mutasti Dunajc (*Duneiz*), Matija Komatar, Tomaž Štos, Alenka Psikla, Jera Bratovka, Jurij Kovačič, Nikolaj Lazar(e), Miha Poreparnik, Podgarnar (*Podgeiner*), Štefan Bohinc, Tomaž Hrovat, *die Tshednig*, *Kazenbach*, *Ta grintov Jurij*, *Francon*, Konjeder'c (*Koinedierz*), Anton Parkelc, Urban Polenček, Moravčan Šaušek, Blaž Kregar, Kamenčan, Žerovc, Jurij Štingelc, Anžon, Kotlar, *Rimski Jozel*, Rezijan, Jera Kašarjeva, Tekcin Meta, Ta norčava Urša (*Ta nortschava Ursha*), Mačica (*Matsheza*), Andrej Vodičan, Krašovc, *die Tershe*, Korošec, Miha Žabenčan, Špela Bohinka, Matija Kocijan, Hanzlc, Pungert, Andrej Hrovatič, Štefan Štucen, *die Vetenz*, *Krof* in njegova žena.

In Luka je ponovno presenetil s poznavanjem beraškega sveta, navkljub neprestanemu zatrevanju, da ne pozna nikogar več. Tako je tudi tokrat začel odgovor z besedami, "da ne pozna drugih, razen", potem pa je začel naštevati: Lovrenca Krajnika, ker je enkrat pri njem prespal, Črnega Matevža, ker hodi okrog in puli zobe, Simona Tovarška, ker je enkrat z "Mrtvim Lahom", kot je že bil povedal, prinesel k njemu nekaj mesa, Kocijana Resiča, ker prodaja tobačne pipe, Miha Magistra, ker je z njim večkrat šel na tlako, Ta grintov'ga Lovreka, ker je doma v Predosljah, kot tudi Jernej Parkelc (so torej sovaščani), Mutastega Dunajca, ker ga je enkrat obiskal, Alenko Psiklo, ker sta (nekoč) živela v isti vasi, Rimskega Jozelna, ker ga je večkrat videl, Meto Tekcinko, ker je naučila njegove sestre plesti in Štefana Štucna, ker sta (nekoč) živela v isti vasi. Seveda pa Luka ni nič vedel o tem, da bi vsi ti kaj kradli, ampak so se po njegovem preživljali (pošteno) z beračenjem.

Sodnik pa z odgovorom še ni bil zadovoljen in Luka mu je moral za vsakega posebej povedati, kako izgleda, kako se oblači, kje je rojen in kje se zadržuje:

Lovrenc Krajnek je bil majhen, mršav, dolgega suhega obraza, star čez trideset let, rojen v Jami; kje se je zadrževal, Luka ni vedel.

Črni Matevž ali Zobar je bil majhen in debel, dolgega debelega obraza, čez štirideset let star, znal je puliti zobe, bil je poročen in oblečen gorenjsko.

Njegova žena, "Pšenični cvet" (*Uschenizen Zvet*) je bila srednje suhe postave, rjavega obraza, imela je dva sina in eno hčerko, oblečena je bila gorenjsko; kje se je zadrževala, Luka ni vedel.

Gašper Križnar je bil precej velik in suh, bolje ga Luka ni vedel opisati, ker da ga je samo enkrat videl, tudi ni vedel, kje se zadržuje in ni poznal njegove žene.

Štefan Štucen je bil majhen in precej debel, okroglega rdečega obraza, star okrog šestdeset let, poročen, zadrževal se je na Suhi, oblečen je bil gorenjsko, žene Luka ni poznal.

Simon Dolinc je bil velik in suh, podolgovatega obraza, star okrog 26 let, samski, oblečen da je bil po gorenjsko. Kje se zadržuje, Luka ni vedel, prav tako ne za naslednjega "prijatla".

Simon Tovaršek oz. *Perjatu*, je bil precej velik in suh, rdečega obraza, Lukove starosti, samski, oblečen da je bil po gorenjsko.

Kocjan Resič je bil velik in suh, star okrog 27 let, poročen, žene Luka ni poznal, živel pa je *Za borštam* v neki kajži, oblečen da je bil po gorenjsko.

Miha Magister je bil majhen in suh, temnega obraza, star okrog 27 let, rojen na Kokrici, kjer je tudi stanoval, bil je poročen, a žene Luka ni poznal, "nosil" se je kranjsko.

Ta grintov Lourek je bil srednje in suhe postave, dolgega, suhega obraza, star okrog petdeset let, poročen, zadrževal se je v Predosljah, oblečen da je bil po gorenjsko in močno raztrgan.

Jernej Parkelc je bil majhen in suh, okroglega bledlega obraza, star okrog trideset let, zadrževal se je v Britofu, oblečen da je bil po gorenjsko.

"Mutasti Anže" ali *Dunajc* je bil srednje, debele postave, okroglega bledlega obraza, star okrog štirideset let, vdovec, Luka ni vedel, kje se zadržuje, oblečen da je bil po gorenjsko.

Alenka Psikla je bila vdova, precej velika in suha, dolgega suhega obraza, stara okrog šestdeset let, Luka ni vedel, kje se zadržuje, oblečena da je bila po gorenjsko.

Tomaž Hrovat je bil velik in debel, dolgega bledlega obraza, star okrog trideset let, poročen, Luka ni vedel, kje je rojen, zadrževal se je na Suhi, oblečen da je bil po gorenjsko.

Njegova žena Mica je bila velika in suha, dolgega rdečega obraza, stara okrog štirideset let,

imela je enega sina, oblečena da je bila po gorenjsko.

Ta rimski Jozel je bil srednje postave, podolgovatega obraza, sive brade, star čez šestdeset let, nosil je črno katunasto suknjo in živel *Za borštam*, kot tudi njegova žena, ki ji Luka ni vedel imena, bila pa je srednje, suhe postave, dolgega suhega obraza, okrog šestdeset let stara, oblečena pa je bila gorenjsko.

Meta Tekcinka je bila precej velika in debela, dolgega bledlega obraza, samska, živela je v Predosljah, oblečena je bila gorenjsko.

Po temeljitem opisu in popisu siromakov, ki so "delovali" severno-severnovzhodno od Kranja, so Luka za vsak slučaj še vprašali, ali niso ti navedeni svojih imen kaj spreminjali, o čemer pa naj Luka ne bi nič slišal.

Sledilo je običajno vprašanje ob koncu zaslišanja, ali ima preiskovanec še kaj dodati. Luka pripomb ni imel, prebrali so mu zapisnik, ga vprašali, ali je vse res, kar je navedel in ali je pravilno zapisano. Vprašali so ga tudi, ali ima kaj povedati v svojo obrambo. Ker se Luka ni domislil nobenega zagovora in se je strinjal z vsebino zapisnika, so ga zaprli za "običajne tri dni" za razmislek, če le ni še kaj pozabil povedati sodniku, oz. kaj bi lahko navedel v svoje opravičilo.

Čez tri dni so ga ponovno privedli pred sodnika in ga vprašali, ali ima po tridnevnem razmisleku kaj povedati v svoje opravičilo.

Luka v svojo obrambo ni imel povedati drugega, kot to, da naj bi bila njegova žena noseča in je zaprosil, da bi ga, če bi bilo mogoče, zaradi tega iz usmiljenja spustili.

To pa za sodišče očitno ni bilo dovolj, saj so ga samo vprašali, če ima poleg tega še kaj povedati in ko je bil odgovor, da nič, so ga odvedli nazaj v zapor.

Sodba je sledila šele 13. 1. 1777 in v skladu z deželno odredbo z dne 21. 11. 1776 je sodišče Luka Bizjaka obsodilo na že prestani zapor (pripor) in še na mesec dni prisilnega dela v okovju.

Druga zgodba

Naslednji zapisnik⁴ je nastal na gospostvu Tržič v juniju 1803. Tržiški mestni usnjarski mojstri, Johann Nep. Pollak, Jožef in Pavel Mally, so 25. 6. 1803 ustno naznanili, da so prijeli žebjarkega hlapca, Luka Pesjaka vulgo Vajžla zaradi kraje. Kradel naj bi jim namreč usnje in ga prodajal v Srednji vasi (Podbrezje) in okolici.

⁴ ZAL, KRA-2, a. e. 24.

Johann Nep. Pollak je narekoval, da mu je bilo 27. 3. 1803 ukradenih devet surovih (nestrojenih) ovčjih kož, vsaka da je vredna 30 krajcarjev, 30. 3. 1803 enajst surovih telečjih kož, vrednih po en goldinar 51 krajcarjev in dvanajst dni zatem še ena surova kravja koža, vredna sedem goldinarjev. Vse to mu je umanjalo v nočnem času iz korita, v katerem so se kože namakale v vodi, na koritu je bila močna ključavnica – obešanka.

Naslednja žrtev, Pavel Mally, je naznanil, da mu je bila v začetku maja ukradena ena kravja in ena svinjska koža iz korita, ki je bilo tudi zaklenjeno z obešanko, ki pa se mu ni zdela poškodovana, ampak ponovno zaklenjena (po ugotovljeni kraji). Nato pa je pred binkošti, to je 27. maja, pogrešil dve surovi kravji koži, tudi iz korita. Obakrat se je to zgodilo ponoči. Tri kravje kože je cenil na 18 goldinarjev, svinjsko pa na en goldinar.

Tretji okradenec, Jožef Mally, je proti koncu aprila pogrešil iz namakalnega korita deset kož vitoroge ovce (po 40 kr), nato 23. 5. osem telečjih kož (po 1 gld 42 kr), 30. 5. eno kravjo kožo (6 gld), 20. 6. deset ovčjih kož (po 30 kr). Vse je zmanjkalo v nočnem času iz namakalnega korita.

Jožef pa je očitno našel sled za svojimi surovinami, saj pravi, da je deset ovčjih kož dobil pri gostilničarju v Bistrici. Birt je priznal, da je kože odkupil od Vajžla po 17 kr za kos (skoraj za pol cene torej). Pri omenjenem gospodarju je J. Mally dobil tudi deset zajčjih kož, ki jih je vzel s seboj, ker je gospodar sam priznal, da jih je kupil od Vajžla. Te zajčje kože naj bi pripadale tržiškemu krznarju Simonu Plumenthallerju.

Nadalje je dobil Mally pri podkovskem kovaču v Bistrici eno ustrojeno kožo vitoroge ovce. Kovač je sam priznal, da je omenjeno kožo kupil od Vajžla za šest petie.

Ti dokazi so bili tržiškim usnjarskim mojstrom očitno dovolj, da so kar sami prijeli Vajžla in ga predali tržiškemu gospostvu, kjer so ga naslednji dan sumarno zaslišali, preden so ga predali mestnemu in deželnemu sodišču v Kranju. O predaji kradljivca je zakupnik gospostva, Andrej Orehovnik, obvestil kranjsko sodišče dan po prej. Napovedal je, da jim bodo v Kranj poslali zapisnik v nadaljnjo obravnavo in predali Pesjaka ob dveh popoldne, zato da prosijo, da ga prevzamejo "z varnim spremstvom." Na tržiškem gospostvu so torej zaslišali Vajžla 27. 6. 1803 ob devetih dopoldne v naslednji postavi: gospod Andrej Orehovnik, najemnik⁵ in krajevni

sodnik, Tomaž Peharc in Matija Kristan kot prisednika, Anton Japel, pisar.

Na prvo, splošno vprašanje, je Luka povedal svoje ime, da je star 46 let, žebjar, poročen z ženo Mino in da ima z njo štiri "živeče" otroke. Najstarejša hči Marija da je poročena v Trziču z žebjarjem Jurijem Rozmanom, ostale tri hčere, Katarino 13, Magdaleno 6 in Johanno 4, pa da preživlja on, ki stanuje v strojarni gospoda Jožefa Aljančiča.

Sodnika je pri izjavi o preživljanju zanimalo, s čim se obtoženec preživlja in Luka je odgovoril, da je pri gospodu Matiju Klandru delal sedem let kot žebjar in s tem preživljal družino. Od sv. Jurija tega leta (23. 4.) pa da sta bila z ženo odpuščena iz službe in od takrat dalje da zasluži kaj malega z dnino v gozdu, z drvarjenjem.

Po uvodnih splošnih podatkih so mu postavili običajno vprašanje, ali je bil že kdaj zaprt in če ve, zakaj je zaprt tokrat. Na drugo vprašanje je Luka pravilno odgovoril, da zato, ker se je pregrešil in tržiškim usnjarem kradel usnje. Po tem priznanju kraje pa so zahtevali, da še imenuje mojstre, katerim je kradel.

Luka je začel naštevati kože, ki jih je ukradel pri Johannu Nep. Pollaku, imenovanem "Cena"⁶ (*Zenna*). Število in vrste ukradenih kož pa se je delno razlikovalo od prijav usnjarejev. Pri Jožefu Mallyu, "Klemenu" (*Clemen*), se je Lukova izjava z Jožefovo razlikovala za dve telečji in deset kož vitoroge ovce, pri Pavlu Mallyu pa je eno kravjo kožo zamenjala ena vitoroge ovce.

Sodnika je nato zanimalo, ali je Luka kradel podnevi ali ponoči in ali je vse navedene kože, ki so morale biti težke, prepojene z vodo, odnesel sam, ali mu ni pri tem kdo pomagal. Luka je odgovoril, da je vedno deloval pred zoro in da je vse odnesel sam, brez pomagača.

Naslednje vprašanje je bilo bolj tehnične narave, kako je vendar Luka prišel do kož, ko pa so bila namakalna korita vedno zaklenjena z obešankami.

Za kovaškega Luka ključavnice niso predstavljale prevelike ovire. Za Pollakovo in J. Mallya ključavnico je dejal, da sta bili slabi, saj da je samo parkrat brcnil vanje s coklo (*Zokla* oz. *Nagelschmidschuch*) in sta odpadli. Pri P. Mallyu pa da jo je prvič razbil s kamnom, tako da jo je drugič lahko odprl že kar z roko. Mally se verjetno ni zavedal, da je Luka ključavnico pokvaril že pri prvem vlom.

⁵ V tem času je bil lastnik gospostva Trzič Jožef Marija Auersperg, od leta 1800 do 1806 pa je bil najemnik Andrej Orehovnik (Orechäunig), v: Viktor Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Trzič, Trzič 1936* (ponatis 1994), str. 123.

⁶ To je bilo hišno ime za "usnjarske" Pollake. Tako Viktor Kragl v svojih *Zgodovinskih drobcih* med drugim piše, da je bilo v začetku 20. st. v Trziču šest usnjarskih delavnic, med njimi Ludovik Pollak-ova, t. j. "Cenova".

Seveda Luka ni kradel kož za domačo obrt, ampak jih je prodajal, in to, kot je ugotovil že Jožef Mally, krčmarju Petru v Bistrici - deset ovčjih kož po 17 kr, dve kravji po 4 gld in šest telečjih po en goldinar; nadalje t. i. Vrtarjevemu Jožu iz vasi *pod Tabram* (Podbrezje) enajst telečjih po en goldinar, dve kravji po enajst petic⁷, kozlovo za šest petic (2 gld 30 kr) in eno svinjsko kožo za dve petici (50 kr).

Vendar pa je Luka pripomnil, da se mu zdi, da od obeh odkupcev skupaj ni dobil gotovega denarja več kot 10 gld⁸, ker da je vse ostalo zapil pri njiju in so bili torej žena in otroci bolj malo deležni sadov očetovih nočnih podvigov.

Preiskovancu so nato pokazali "v prepoznavo" kože, ki jih je Jožef Mally zaplenil pri gostilničarju v Bistrici. Najprej deset ovčjih kož in Luka je potrdil, da so to Mallyeve kože, nato pa še zajčje kože krznarja Simona Plumenthalerja, za katere je povedal, da jih je prodal deset po 12 oz. 13 kr, od vsega pa dobil denarja samo 30 krajcarjev, ostalo je zapil.

Žeja, ki je najbolj očitno gnala Luka v krajo in prodajo strojarskih kož, ni prizanesla niti njegovemu stanodajalcu. Sodišče je namreč preiskovancu pokazalo irhasto ustrojeno kožo vitoroge ovce in ga vprašalo, če je to koža, ki naj bi jo prodal nekemu kovaču v Bistrici. Luka je potrdil, da je irhasto kožo prodal podkovskemu kovaču Juriju N. kot "blago" za hlače, in sicer za štiri petice (1 gld 40 kr). Nekaj mu je kovač plačal na roke, ostalo je Luka spet zapil. Dejal je sicer, da je on kožo prodal rumeno in da jo je moral kovač kasneje sam prebarvati na črno. Kožo je bil ukradel pred približno pol leta svojemu stanodajalcu, irharju Jožefu Aljančiču, iz hiše, kjer je viselo kakšnih 300 kosov kož. Kasneje mu je ukradel še veliko kozlovo in dve kozji koži. Te tri kože je prodal omenjenemu gostilničarju Petru, veliko kožo za dva goldinarja, kozji pa vsako za en goldinar. Od tega denarja je prejel komaj šest petic (2 gld 30 kr), ostalo "se je zapilo."

Luka je v svojih izjavah priznaval, da je denar, ki ga je dobil pri prodaji kož, večinoma zapil, tako da mu je le malo ostalo, poleg tega ni imel

(stalnega) dela. Kje je torej dobil sredstva za preživetje, za hrano?

Na to ponovno vprašanje je Luka odgovoril, da je nekaj zaslužil tudi z dninarskim drvarjenjem, enkrat pa da je dobil pol deleža od nakovala, ki ga je bil gotovi kosárski pomočnik, imenovan "Šnofar" (*Schnofer*), ukradel gospodu Matiju Klandru v Tržiču iz njegove kovačnice.

To zadevo z nakovalom je moral Luka natančneje pojasniti:

"Bilo je po sv. Juriju, takrat že nisem bil več v službi, ko sva se s kosárskim pomočnikom Šnofarjem srečala na trgu v Tržiču. Šnofar mi je rekel, naj grem z njim proti Pristavi, da se bova med potjo pogovorila in tam spila maseljc (0,353 l) vina. Ko sva prišla do korita za napajanje živine v Pristavi, mi je dejal kosárski pomočnik, da naj počakam na cesti pod vasjo, da bo prinesel nakovalo. Čakal sem ga več kot četrtn ure, da sem že mislil, da ga ne bo več nazaj, potem pa se je le pojavil in prinesel nakovalo zavito v cunjo, tako da se ni videlo, kaj nosi. Nakovalo sva nesla v vas Žeje, od tam pa sem ga sam nesel v Bistrico kovaču Juriju in mu ga zastavil za petico, tam je ostalo v zastavi štiri tedne.

S petico sem se vrnil k Šnofarju, ki me je čakal na cesti. Šnofar mi je predlagal, da petico zapijeva, jaz pa tega nisem hotel, ker sem hotel še naprej v Kropo. Dal sem mu torej 15 soldov in jih obdržal 15 zase. Nato je on odšel v Tržič, jaz pa v Kropo.

Šnofar me je nato večkrat nagovarjal, da naj kovaču rečem, da naj plača nakovalo v celoti, kar sem tudi storil, kovač Jurij pa naju je vedno znova zadrževal, češ da naj še malo potrpi. Ker nakovala nikakor ni hotel v celoti izplačati in ker je minilo že precej časa, odkar sem mu ga prinesel v zastavo, namreč okrog štiri tedne, sem šel k gostilničarju Petru, ki mi je posodil enajst reparjev⁹. Z eno petico sem nato odkupil nakovalo od kovača Jurija, šest reparjev pa sem dal kočijažu, ki je ravno pripeljal po deželni cesti, da je to nakovalo odpeljal do Gobovc, do tam, kjer se zavije levo v Podnart, od tam pa sem nesel nakovalo preko podnartovškega mostu k mlinarju Jožu, ki ima nedaleč od mosta mlin. Nakovalo sem mu prodal za sedem goldinarjev, pet mi jih je dal na roko, ostalo 'se je zapilo.'

Šnofar mi je prišel pozno ponoči naproti prav do znamenja pred Tržičem, ker je vedel, da se bom vrnil (z denarjem - op. pis.) in bilo je že več kot devet zvečer, ko sva hotela v gostilno 'Pri An-

⁷ *Petica je bil srebrn kovanec s številko XVII, vreden pet grošev (groš pa pet krajcarjev), torej je enajst petic približno štiri goldinarje in pol, kar se približno ujema s plačilom ukradenih kravjih kož pri gostilničarju na Bistrici.*

⁸ *Tikaj so mišljeni goldinarji konvencijske veljave, ki so steli 60 krajcarjev. Kot se lepo vidi, je imelo ukradeno blago pri prodaji precej nižjo ceno, kot so jo ocenili oškodovanci, ki pa tudi verjetno niso navajali ravno najnižjih vrednosti.*

⁹ *Repar je bil srebrnik s podobo repe na eni strani, vreden štiri krajcarje*

či' (*Anza*) v Tržiču, pa je bila že zaprta. Od teh sedmih goldinarjev sem dal Šnofarju med potjo v Tržič tri goldinarje v bankovcih.

Drugače pa sem nakovalo spoznal takoj, ko je bilo izmotano iz cunj. Vedel sem, da pripada gospodu Klandru, ker sem bil pred časom pri njem v službi in sem ga večkrat videl. Šnofarju sem tudi povedal, da sem nakovalo spoznal, da vem, da je Klandrovo in on me je rotil, da naj ga za božjo voljo ne izdam.

Vse to sem si upal reči Šnofarju v obraz (poštenjak pa tak! - op. pis.), pri kraji nakovala pa nisem bil zraven in tudi ne vem nič povedati glede drugega, kar je še bilo ukradenega Klandru, čeravno vem, da mu je bilo ukradeno več stvari. Zase lahko zatrdim, da nisem jaz kradel!"

S to izjavo preiskovanca in zagotovilom, da on že ni ukradel nakovala, je bilo sumarno zaslišanje na tržiskem gospostvu zaključeno. Luku so postavili še običajno vprašanje, ali ima še kaj pripomniti, prebrali njegovo izjavo in ga vprašali, ali je res, kar je navedel. V sklepu so zapisali, da je bil zapisnik zaključen ob pol enih popoldne in da je iz zapisnika razvidno, da je Luka Pesjak zakrivil kriminalno dejanje in bo zato izročen deželnemu sodišču v Kranju.

Na mestnem in deželnem sodišču v Kranju je sindik Ignac Škarja¹⁰ Vajžla prvič zaslišal 30. junija. Postavil mu je enajst vprašanj, na katera je Luka povečini odgovarjal kot prvič, samo pri vprašanju, za koliko da je prodajal ukradene kože, je tokrat odgovoril, da ovčje po 17 kr (kot prvič), kravje po 2 gld (prvič po 4 gld) in telečje po 51 kr (prvič 1 gld).

Novo je bilo tudi vprašanje, ali je gostilničar Peter vedel, da je Vajžel kože ukradel. Vajžel je odgovoril, da ne ve, da ga Peter ni vprašal, kje jih je dobil, da pa mu je že prej večkrat dejal, da naj mu prinese kaj naprodaj (verjetno zaradi pijanske zadolženosti - op. pis.).

Po tem začetku zaslišanja so na Vajžla v Kranju kar malo pozabili in 7. oktobra je notranjeavstrijsko apelacijsko sodišče v Celovcu mestno in deželno sodišče v Kranju opomnilo, da je slednje 5. oktobra v Celovec poslalo "kriminaltabelo" za tretje četrtletje 1803, iz katere je razvidno, da preiskovanec L. Pesjak od 30. 6. dalje ni bil več zaslišan. Zato je celovško sodišče naložilo kranj-

skemu pod grožnjo plačila treh ducatov, da v treh dneh sporoči, zakaj preiskovanec ni bil več zaslišan, oz. zakaj preiskava kako drugače ni napredovala.

Iz Kranja so v Celovec odgovorili 18. oktobra, da so celovski ukaz prejeli šele 16. oktobra (iz Kranja v Celovec naj bi torej pošta "hodila" dva dni, iz Celovca v Kranj pa devet!). V zagovor so navedli, da je bil Pesjak pač osumljen več zakriviljenih tatvin, ki pa jih do takrat še ni hotel priznati. Pri tem dejstvu, so zapisali v Kranju, da so morali najti priče in jih zaslišati. Na tem mestu sta najprej napisana oba Mallya in Pollak, vendar so nato imena prečrtali (koncept!), tako da stavek kar nadaljujejo - "...in ker je iz pričevanj izšlo, da je preiskovanec več v Tržiču ukradenih kož prodal nekemu gotovemu Petru Čiku v Bistrici, bo neobhodno potrebno zaslišati tudi tega in če bo potrebno, tudi soočiti s preiskovancem in nato vse zbrano predstaviti nadrejenemu sodišču." Ta veleumni sklep so utegnili zapisati po tolikem času in ob vseh že znanih dejstvih, ki jih je Luka priznal!

Kljub opominu nadrejenega sodišča v Celovcu pa v Kranju niso nič kaj pohiteli z nadaljevanjem zaslišanja, saj so naslednje vprašanje Vajžlu zastavili šele čez pol leta, 29. decembra! V zapisniku je prejšnjemu vprašanju pod številko enajst enostavno sledilo vprašanje številka dvanajst, tako da je bilo torej to samo nadaljevanje zaslišanja, ne pa novo zaslišanje. Tokrat so mu uspeli zastaviti osem vprašanj, od katerih jih je "na novo" zanimalo pravzaprav samo, ali je Vrtarjev Joža vedel, da so bile kože, ki jih je kupoval od Vajžla, ukradene, na kar je Vajžl odgovoril, da je možno, da je Joža to vedel, saj naj bi mu naročil, da mu kože lahko še večkrat prinese.

Nadaljevanje zaslišanja, z zaporednim vprašanjem št. 20, je bilo na vrsti 25. februarja 1804! Tokrat so nadaljevali in zaključili z nakovalom. Povzetek zaslišanja so poslali v Celovec, seveda ne takoj, saj v pismu, ki ga je celovško sodišče poslalo v Kranj devetega aprila pravijo, da so kranjsko pošto prejeli sedmega aprila. V pismu so iz Celovca naročali mestnemu in deželnemu sodišču, da naj krvni sodnik v kriminalnih zadevah, Karl Krobath, obsodi hudodelca Pesjaka, zaprtega zaradi kraje.

Vendar pa je bilo Vajžlu zapora že dovolj in ni čakal na obsodbo. Desetega junija zjutraj je raje pobegnil. Da še ni bil obsojen, je sklepati iz prijave kranjskega sodišča ljubljanski kresiji o pobegu, kjer je v konceptu dopisa še posebej vstavljeno, da je pobegnil Pesjak, ki da je "osumljen" kraje. V tej prijavi kresiji so tudi zapisali, da

¹⁰ Ignacij Škarja (1760-1836), lastnik dvorca Prevole 1801-1824, sindik in justiciar 1800-1811, mirovni sodnik kantona Kranj v letih 1811-1814, sodnik pri okr. gosposki Kieselstein v letih 1815-1816, v: Josip Žontar, *Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1982*, str. 294.

so iz zaslišanja sodnega sluge ugotovili, da je način pobega zahteval veliko časa, da je bil zamuden in da ga je pripisati izključno nepazljivosti sodnega sluge, zato so moža obsodili na osem dni zavora ob kruhu in vodi.

Ta prijava nosi datum 16. junij 1804, prav tako kot obvestilo o pobegu celovškemu sodišču, v katerem so zapisali, da naznanjajo, da je Pesjak vklejen pobegnil iz zavora. Prostor, kjer bi moral biti napisan datum pobega, je prazen, napisali pa so uro - med šesto in sedmo zjutraj, ravno takrat, ko je bil sodni sluga pri maši. Datuma verjetno raje zato niso napisali, ker so o pobegu poročali šele čez šest dni, prej so seveda še upali, da bodo pobeglega prijeli in bi se tako izognili neljubemu poročanju o pobegu.

Seveda so o pobegu obvestili tudi policijo in dodali Vajžlev osebni opis: pobegnil je z okovjem na rokah in na nogah, star je 47 let, poročen, katolik, srednje postave, kostanjevorjavih, kratkopristriženih las, okroglega in rjavega obraza, sivih oči, debelega vratu. Nosil naj bi velik okrogel klobuk, rjav jopič, črne usnjene hlače, modre volnene nogavice in čevlje. Govoril je nemško in kranjsko.

Notranjeavstrijsko apelacijsko sodišče v Celovcu je počakalo na izid preiskave, ki jo je uvedel ljubljanski okrožni urad in 24. julija naslovilo eno pismo na sindika Škarjo osebno, drugo pa na deželno sodišče v Kranju.

V pismu sindiku Škarji ugotavljajo, da je ljubljanski okrožni urad uvedel preiskavo glede pobega na kranjskem sodišču. Zaslišali so sodnega slugo in na sedmo vprašanje, s čigavim dovoljenjem je spustil k zaporniku njegovo ženo in to še celo za celo noč, je sluga odgovoril, da z dovoljenjem sindika Škarje. Sodišče je zato pozvalo Škarjo, da predloži svoj zagovor glede odgovora sodnega sluge v roku osmih dni pod zagroženo denarno kaznijo.

V pismu, naslovljenem na kranjsko sodišče, pa glede na preiskavo ljubljanskega okrožnega urada o pobegu Pesjaka naročajo, da sodnega slugo Sebastijana Veitla najresneje opomnijo na njegove dolžnosti glede čuvanja zaporov in mu zagrozijo s hudo kaznijo in takojšnjim odpustom iz službe, če bi se kaj takšnega še kdaj primerilo.

Nadalje bi moralo pazniško osebje poskrbeti, da ob odsotnosti sluge ali njih samih dobijo sposobno zamenjavo, skratka, da zavori ne smejo biti nikdar brez paznika. Da mora Kranjsko sodišče tudi plačati stroške, ki jih je imela ljubljanska kresija s preiskavo, to je 13 gld 34 kr, in sicer v treh dneh (kranjsko sodišče je te stroške poravnalo šele 10. avgusta). Poleg tega je celovško

sodišče iz poročila ljubljanske kresije izvedelo za žalostno stanje kranjskih zaporov. Zato naj v štirih tednih na ljubljansko kresijo predložijo načrt za novo ječo oz. zapore, ali pa načrt za izboljšanje sedanjih prostorov, tako da ne bodo več mogoči pobegi. Predložijo naj tudi predračun in nato čakajo na nadaljnje ukrepanje, kaj bo moč narediti (verjetno zaradi denarja - op. pis.).

Kranjski sindik Škarja je tokrat, ko je bila v nemilosti njegova oseba, malo bolj pohitel in 7. avgusta spisal svoj zagovor glede "sedmega vprašanja in odgovora sodnega sluge".

V zagovoru je najprej zapisal, da je Luka Pesjak mož nenavadno hudega apetita in da ga v zaporu odmerjena hrana nikdar ni mogla nasititi, vedno se je pritoževal nad lakoto in hotel več in boljše hrane. Ker mu niso mogli ustreči, je nekega dne sodni sluga prišel na misel in vprašal sindika, ali bi dovolili, da Luku kar njegova žena nosi (dodatno) hrano.

Vsiljive prošnje jetnika in njegovo sicer vzorno obnašanje v zaporu, naj bi končno pripravile sindika do tega, da je privolil v obisk žene, če bo Luku prinesla kaj hrane. Poleg tega je najstrože zabičal slugi, da žena nikakor ne sme sama k zaporniku, vendar pa se sluga ni držal predpisov oz. danih navodil in naj bi pustil ženo čez noč pri jetniku. Za to dejanje ni moč kriviti podpisane (sindika), ker je čista laž, da je pustil sluga ženo pri zaporniku čez noč z njegovim dovoljenjem.

Škarja je na koncu svojega opravičila sklenil, da je krivda samo na strani sluge, ki da se ni držal službenih navodil in je ravnal samovoljno.

Ali so Vajžla prijeli ali ne, tega iz razpoložljivih dokumentov ne izvemo, ampak zadevo nekako zaključuje pismo celovškega sodišča z dne 18. avgusta sindiku Škarji, v katerem ga obveščajo, da njegov zagovor "jemljejo na znanje", v prihodnje pa da je potrebna najstrožja previdnost, tudi prinašanje hrane jetnikom je treba natančno nadzorovati.

Tretja zgodba

Luka iz zadnje zgodbe¹¹ je bil Luka Pavlin iz Radomelj, 29 let star samski brezposelni dninar brez premoženja. Starši so mu že pred leti umrli in leta 1822 je imel samo "enega edinega brata pri življenju" - kot je izjavil na zaslišanju, Gašperja, ki je bil poddesetnik pri pehotnem polku Marquis Lussignan.

¹¹ ZAL, fond: Mesto Ljubljana, predsedstvena registratura (LJU-490), a. e. 254 (f 405-421).

Pavlina so zasliševali 18. 9. 1822, najprej na policijski direkciji v Ljubljani. Na vprašanje, ali je bil že kdaj v preiskavi ali kaznovan, se je lahko pohvalil, da je bil na ljubljanskem magistratu zaradi kraje že trikrat, deloma v zaporu deloma tepen s palico. Četrtrič, zadnjič pred tem zaslišanjem, pa ga je sodišče zaradi štirih ukradenih ovratnih rut v vrednosti desetih goldinarjev obsodilo na šestmesečno ječo v ljubljanski kaznilnici. Kazen je prestal 22. 7. 1822 in takoj so ga odgnali v Radomlje, kjer naj bi bil pod nadzorom župana. Vendar pa ni dolgo zdržal doma, ampak jo je brez dovoljenja okrajne gosposke in vednosti župana pobrisal v Ljubljano, kjer so ga ponovno prijeli in povprašali, ali mu je poznan vzrok njegove tokratne aretacije. Luka pri odgovoru ni bil povsem prepričan in je odgovoril, da "se mu zdi", da zaradi tega, ker je upravniku kaznilnice ukradel nekaj kosov železja!

Seveda je Šimona Kremnizerja, c. kr. policijskega višjega in zasliševalnega komisarja, podrobneje zanimalo, kaj je bilo s tem "železjem" in Luka je pojasnil, da je med njegovim šestmesečnim zaporom v kaznilnici delal na vrtu upravnika, če je vreme to dopuščalo. Tako je bil opazil, da omenjeno železje, t. j. orodje, po vsaki uporabi spravljajo pod deske, zložene pred steklenjakom, in utrnila se mu je misel, da bi, tako brez službe in premoženja, omenjeno železno orodje ukradel. V manj kot mesecu dni po prestani kazni se je torej vrnil na svoje bivše prisilno delovišče in ob osmih zvečer na upravnikovem vrtu sunil dva železna droga, en železen kij (tolkač), cepin in nazadnje še pol izgorete, prežgane železne rešetke od peči. To je vse skupaj tehtalo 40 funtov (22,4 kg). Kraja je potekala v dogovoru s Sebastijanom Gvajcem, vojakom na dopustu, ki je robo takoj za vrtnim zidom za dva goldinarja prodal nekemu ključavničarju, čigar imena Pavlin ni vedel. Ko je upravnik za to izvedel, je ukazal Pavlina prijeti (Pavlin je kradel v četrtek, prijeli so ga v soboto) in ga za tri dni zapreti v vojaški stražarnici na gradu, od koder so ga nato izpustili, še prej pa so mu naložili pet udarcev s palico. Vojaka na dopustu, Gvajca, so tudi privedli, ga pridržali, dokler ni izročil dveh goldinarjev, prejetih za ukradeno blago in ga izpustili, ko je ključavničar ukradeno železje vrnil.

S to Lukovo izpovedjo je bilo zaslišanje za policijo zaključeno. Sledilo je še običajno vprašanje, ali ima kaj dodati in ali so njegove izjave resnične, nato so mu prebrali zapisnik v njegovem materinem jeziku in ko se je lastnoročno podkrižal, so ga odvedli nazaj v zapor.

Pravzaprav povsem nedolžna kraja pa je zaradi neposrednih posledic, to je zaradi tridnevnega zopora v stražarnici kaznilnice in petih udarcev s palico, vzbudila pri višjih oblasteh nenavadno veliko pozornost. Pavlina namreč niso uradno prijeli in njegovo pridržanje v stražarnici ni bilo prijavljeno v kaznilniški direkciji, tudi kaznovanje s palico ni bilo posledica sodbe.

Vsa zadeva se je zapletla s tem, da so Pavlina prijeli policaji potem, ko ga je dal upravnik kaznilnice izpustiti po samovoljnem tridnevem priporu. Policaji so ga najbrž res prijeli zaradi pohajkovanja, saj niso vedeli, da je kradel pri upravniku Konradu, kar pa jim je povedal na zaslišanju. Policija je to takoj sporočila naprej in ljubljanski kresiji je bila že naslednji dan po zaslišanju (19. 9.) z gubernijskim ukazom naročena preiskava glede samolastnega kaznovanja pri tatvini zasačenega Luka Pavlina s strani upravnika kaznilnice, Franca Konrada. Kresija je zaslišanje Konrada opravila 24. 9. in naslednji dan sporočila ljubljanskemu županu Hradezkyu, da je upravnik Konrad zanikal, da bi Pavlinu ob njegovi izpustitvi ukazal naložiti pet udarcev s palico. Zagovoru upravnika je šlo verjeti in zato so županu naložili, da na magistratu zaprtega Pavlina še sam zasliši glede te zadeve.

Na magistratu so Pavlina ponovno zaslišali 27. 9. 1822. Najprej so mu prebrali zapisnik, ki ga je z njim napravila policija 18. 9. in ga vprašali, ali ostaja pri svojih izjavah. Luka je zagotovil, da je govoril samo resnico. Sedaj je seveda preiskovalce zanimalo, kje in kdo ga je kaznoval s petimi udarci s palico in na kakšen način. Luka je povedal, da je udarce prejel dan pred izpustitvijo v stražarnici na gradu od deseterja stražarske posadke, in sicer tako, da je sedel na pograd v stražarnici, desetar pa mu jih je naložil pet s palico po hrbtu.

Na vprašanje o vzroku za tako kaznovanje je Luka odgovoril, da ne ve zagotovo, zakaj jih je dobil s palico. Menil je, da ga je desetar namahal iz jeze, ker je bil tako zelo ušiv in da se je zaradi njegove ušivosti vse stražarsko moštvo jezilo nanj, da so ga zaradi tega zmerjali ter odrivali.

Nato so Luka opomnili, da je v svoji izjavi na policiji dejal, da ga je upravnik kaznilnice izpustil, potem ko je poprej prejel pet udarcev s palico. Ta izjava je dopuščala domnevo, da je kaznovanje ukazal upravnik kaznilnice. Luka naj torej razjasni, ali je bilo to res ali ne.

Luka je odgovoril, da je v svoji izjavi na policiji pozabil dostaviti, da so bili stražarji zelo jezni nanj zaradi njegove obilne ušivosti in da je domneval, da je tudi udarce s palico dobil zaradi jeze

desetarja in da gospod upravnik ni bil pri tem nič kriv tudi zato, ker je udarce prejel sedeč po hrbtu in ne (leže) po zadnjici (torej ni bil kaznovan po pravilih - op. pis.). Pripomnil je tudi, da gospoda upravnika ni slišal govoriti o batinanju.

Zapisnik na magistratu so s tem zaključili in ga poslali na kresijo, od koder so jih 11. 11. 1822 obvestili, da je kazensko sodišče po tem zaslišanju Pavlina ugotovilo, da Konrad ni kriv javnega nasilja in da ga zato ni zaslišalo. Kazenska preiskava torej ni bila uvedena, vendar pa da je gubernij zaradi težkega policijskega prekrška proti dolžnostim v javnem uradu ukazal uradno preiskavo. Zato kresija predaja zadevo magistratu, ki naj o rezultatih poroča nazaj kresiji. Prav tako naj magistrat Pavlina takoj vrne "njegovemu" okrajnemu uradu¹², ki so ga tudi opomnili zaradi slabega nadzora Pavlina.

Vendar pa magistrat kresiji ni poročal o nobenih rezultatih, tako da je kresija 31. 5. 1823 opomnila župana Hradezkya, da so že pred sedmimi meseci naročili magistratu, da naj uradno ukrepa proti Konradu zaradi prekrška zoper uradne dolžnosti, na kresiji pa še vedno niso dobili poročila o ukrepih. Zato naj magistrat najkasneje v treh dneh pošlje rezultate preiskave in obenem opraviči tako dolgo zamudo.

Minil pa je še dober mesec, da so z magistrata poročali kresiji (5. 7. 1823), da so tako ali tako že pred ukazom kresije z dne 11. 11. 1822 ugotovili, da sum samolastnega kaznovanja ni upravičen, da tako ni bilo preiskave in da seveda tudi ukrepov ne more biti. Luka Pavlin je namreč priznal krajo pri upravniku kaznilnice Konradu, ki ga je v tej stvari treba šteti kot zasebnika. To, da je tudi upravnik kaznilnice, je bilo v tem primeru zgolj slučajnost. Konrad je tudi zanikal, da bi Pavlina kaznovali s palico po njegovem ukazu, pa tudi Pavlin sam je v zaslišanju dejal, da Konrad ni bil kriv za tepež. Glede drugega dela ukaza pa so Pavlina tako ali tako takoj odgnali domov.

Epilog zgodbe, o kateri bi lahko rekli, da je pravna država nastopala kot varuh pravic potepuha proti samovolji visokega uradnika, je naznanila kresija magistratu 26. 8. 1823. V dopisu ugotavljajo, da se ukrepanje upravnika Konrada proti L. Pavlinu ne more razumeti in obravnavati po členu 86 II. dela kazenskega zakonika kot težak policijski prekršek. Po drugi strani pa je bilo tridnevno pridržanje Pavlina v stražarnici kaznilnice, ne da bi bila njegova navzočnost prijavljena v kaznilniški direkciji, težak disciplinski prestop. Zato da "se je kaznilniški upravi z vi-

sokega deželnega poglavarstva ukazalo", da Konrada strogo ukori z grožnjo najstrožjih ukrepov, če bi se kaj podobnega ponovilo.

Sklepna misel

Pri koncu smo. Od prve zgodbe proletarca iz leta 1776, ki je bil strokovnjak za žabji lov, pletenje nogavic in izdelovanje muhalnikov do zadnje, ušivega "železninarja", iz leta 1823, je minilo slabih 47 let. Vse tri zgodbe pa so potekale po nekakšnem redu. Prvega in zadnjega Luka je najprej prijel oblast (mitničar, policaj), drugega pa kar oškodovanci sami. Sledila je predaja naslednji stopnji oblasti, v prvih dveh krajevni gosposki, v zadnji magistratu. Od gosposke je pot vodila na deželno sodišče, ki je zapisnik sumarnega zaslišanja poslalo nadrejenemu sodišču v Gradec oz. v Celovec. Ko je slednje presodilo, da gre za kazenske zadeve, je deželnemu sodišču naročilo, naj nadaljuje s kazenskim postopkom. V zadnjem primeru so sicer ušivega berača nagнали domov, vendar je šlo pravzaprav za preiskovanje krivde upravnika kaznilnice, zato je magistrat predal zadevo naprej kresiji. Za ta zadnji primer je bilo ugotovljeno, da ni kazenske narave in je vse ostalo v mejah upravnega postopka, ukora, vendar pa je prav tako kot prva dva doživel drugoinstančno presojo. Da se je pravni red začel uveljavljati oz. da se je že uveljavil, torej drži. Prav tako drži, da je bil vzpostavljen določen nadzor nad samovoljo gosposk, ki so morale predajati kazniva dejanja v presojo deželnim sodiščem, kot tudi nad delovanjem slednjih (opombe višjega sodišča iz Celovca glede dolgotrajnosti zasliševanja). Podobno bi lahko rekli tudi za nadzor izvršne oblasti v zadnji zgodbi.

Dolgotrajnost postopkov pa je že drugo področje, zadevajoče uradništvo, ki je že začelo izgubljati svoj začetni pozitivni značaj in dobivati poteze spake, ki jo danes zmerjamo z birokracijo.

Zusammenfassung

Drei Ganoven

Drei Geschichten von Leuten, die Diebstähle begangen und dabei gefaßt wurden, sowie über die Prozesse und die Rechtsordnung

Mit Hilfe von polizeilichen und gerichtlichen Verhörprotokollen wird uns manch eine Lebensgeschichte oder zumindest Teile davon überliefert. Diesmal liegen die Verhöre von drei Armen vor uns, die hie und da arbeiteten, bettelten, aber

¹² Gospostvo Krumperk.

auch stahlen. Die Protokolle entstanden in den Jahren 1776, 1803 und 1822, also unter der Herrschaft Maria Theresias, Franz I. und Franz II. Unter anderem ist dies die Zeit des „rechtlichen Absolutismus“ von der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts bis zur Revolution 1848. Kennzeichnend für diese Periode ist, daß die zentrale Gewalt des Monarchen die Trägerin der rechtlichen Entwicklung wird (Beschränkung der Feudalherren, Übertragung der Zuständigkeiten). Es war der Beginn der modernen Gesetzgebung, verbunden mit einer Vereinheitlichung der Gesetze und der Abschaffung von lokalen und historischen Traditionen.

Dies ist kurz gesagt der rechtliche Rahmen unserer Geschichten. Außerdem verbindet die drei Beispiele, daß sie über Menschen berichten, die sich so tief am untersten Rand der damaligen Gesellschaft befanden, daß sie mit dem Gesetz in Konflikt gerieten und daher ein Teil ihres Schicksals in Niederschriften erhalten blieb.

Aus dem ersten Verhör erfahren wir, daß Mittellose ohne unbewegliche Güter recht häufig von Ort zu Ort zogen, und daß Betteln und Stehlen einander nicht ausschlossen. Das Protokoll ist auch wegen einer Liste und einer kurzen Beschreibung der Oberkrainer Bettler interessant, wobei neben den offiziellen Namen auch die Spitznamen erhalten sind.

Das zweite Protokoll berichtet von einem Nagelschmied aus Trbiž, der sich nach seiner Entlassung den Lebensunterhalt mit Diebstählen verdiente. Wir erfahren auch, daß besagter Schmied von großem Durst geplagt wurde, so daß höchstwahrscheinlich Trunksucht der Grund seiner Entlassung war. Die Personen, mit denen er den Umgang pflegte, hatten nicht die besten Arbeitsgewohnheiten. Manchmal fanden sich auch „Ehrenmänner“, die bereit waren, Waren zu verdächtig niedrigen Preisen zu kaufen, wobei ihnen egal war, wie die Ware zum Verkäufer gelangt war. Ein Zeichen für die Durchsetzung der Rechtsordnung war das Interesse des innerösterreichischen Appellationsgerichtes in Klagenfurt an der Gleichgültigkeit und Langsamkeit des Gerichts in Krain, dem der eingesperrte Schmied schlußendlich sogar entflohen war.

Ebenso zeigt sich die Rechtsordnung und das - zumindest in einigen Fällen vorhandene - Interesse der höheren Staatsgewalt am Schutz der Staatsbürger vor der Willkür der Beamten auch in der dritten Geschichte. Sie handelt von einem

lumpigen Habenicht, den der Verwalter der Laibacher Strafanstalt wegen eines kleinen Diebstahls ohne Anzeige einsperren ließ, weshalb er von den übergeordneten Behörden gerügt wurde.

Von der ersten Geschichte über einen Proletarier, der Fachmann für Froschfang, Sockenstricken und die Herstellung von Fliegenfängern war, die im Jahr 1776 spielte, bis zur dritten Geschichte über einen lausigen Dieb aus dem Jahre 1823 vergingen knapp 47 Jahre. Dabei verliefen alle drei Geschichten nach einem bestimmten Muster. Der erste und der dritte Dieb wurden von den Behörden (Zöllner, Polizisten) gefangen, der zweite sogar von den Geschädigten selbst. Es folgte die Übergabe an die nächsthöhere Instanz, nämlich in den beiden ersten Fällen an die Ortsobrigkeit, im letzten Fall an das Magistrat. Dann führte der Weg zum Landesgericht, welches das Protokoll des summarischen Verhörs dem übergeordneten Gericht in Graz bzw. Klagenfurt übermittelte. Als dieses entschied, daß es sich um Strafsachen handelte, wies es das Landesgericht an, das Strafverfahren fortzusetzen. Im dritten Beispiel wurde der armselige Bettler zwar nach Hause geschickt, es ging aber im Grunde um die Untersuchung der Schuld des Verwalters der Strafanstalt, weshalb das Magistrat die Angelegenheit an das Kreisamt übergab. Dabei wurde festgestellt, daß es sich um keine Straftat handelte, daher blieb alles im Rahmen eines Verwaltungsverfahrens und endete mit einem Verweis. Doch kam es auch in diesem Fall - wie in den ersten beiden Fällen - zu einer Prüfung durch die nächsthöhere Instanz. Die Behauptung, daß sich die Rechtsordnung durchzusetzen begann bzw. sich schon durchgesetzt hatte, erweist sich also als richtig. Es trifft auch zu, daß in gewissem Umfang eine Kontrolle der Willkür der Behörden bestand, die die Straftaten dem Landesgericht zur Prüfung übergeben mußten. Außerdem wurde auch die Tätigkeit der Landesgerichte kontrolliert (siehe die Kritik des höheren Gerichts in Klagenfurt an der langen Dauer des Verhörs). Ähnliches kann man für die Kontrolle der Exekutive in unserem letzten Beispiel feststellen.

Die lange Dauer der Verfahren ist allerdings eine andere Sache. Sie betraf die Beamtenschaft, die ihren anfänglichen positiven Charakter zu verlieren begann und die ersten Züge der heute vielgeschmähten „Bürokratie“ zeigte.

Irena Baraga / Kristijan Jeršin – Tomassini

BITKA PRI VISU 1866

Odmevi v takratnem časopisju pri nas

"Sredi teme, kjer se je odločalo o prihodnosti avstrijske države, je padlo kot žareča jutranja zarja; Zmaga pri Visu!"¹

Uvod

V letih med 1859 in 1871 je na ozemlju današnje Italije potekala narodna združitev, ki je bila neposredno povezana tudi z dogodki leta 1866. Tega leta sta Prusija in Italija sklenili zavezništvo in napovedali vojno Avstriji. Vojno napoved je Avstriji 7. junija vročila najprej Prusija, 20. junija pa še Italija. Tako je Avstrija ostala osamljena med svojima velikima nasprotnicama.²

Že 20. junija so ljubljanske Novice objavile cesarjev razglas Mojim narodom: *"Sredi mirnega mojega dela, da bi dal državi podlago nove ustave, ki naj bi krepila jedinstvo in moč celotnega cesarstva, posameznim deželam in narodom pa slobodni notranji razvoj, sili me vladarska dolžnost, da kličem uso svojo armado k orožju. Na mejah cesarstva, na jugu in na severu, stoje vojne dveh zvezanih sovražnikov, da bi moč Avstrije v Evropi omajale... Prusija je povzročila s sebičnimi nameni razpor, ki se ne da poravnati mirnim putem."*³ Poudaril je tudi, da je avstrijski

boj pravičen, ker se le branijo. Štiri dni za tem je bila bitka pri Custozzi, kjer je avstrijsko vojsko vodil nadvojvoda Albrecht, ki je kljub številčni premoči Italijanov, z dobro taktiko uspel zmagati. Vendar je bila nekaj kasneje tudi bitka pri Königgrätzu na Češkem, kjer so Avstrijce premagali Prusi. Avgusta je bil sklenjen mir in Avstrija je takrat izgubila Benečijo in vodilni položaj v Nemčiji.

Kako je do bitke pri Visu sploh prišlo?

Po začetku tretje vojne za zedinjenje Italije, kot so jo imenovali Italijani, je italijanska flota kljub izraziti premoči nad avstrijsko ostala povsem neaktivna, čeprav je bilo v vojnem načrtu predvideno, da v odločujoči bitki premaga nasprotnika in vzpostavi oblast na Jadranu. Italijanski vojaški vrh je šele po porazu pri Custozzi, 24. junija 1866, začel proučevati možnost aktiviranja vojne mornarice. V tem času so Avstrijci presenetili Italijane, ko se je njihova mornarica 27. junija jutraj pojavila pred Ancono na izvidniški akciji. Namen njihove operacije je bil, da bi točno določili položaj italijanske mornarice. V nasprotju s pričakovanji je bila tu zasidrana celotna italijanska mornarica, vendar do boja ni prišlo, saj so se Avstrijci po dveh urah opazovanja vrnili v Fažano.⁴

¹ Laibacher Zeitung, 23. 7. 1866

² Povzeto po: Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 442-479.

³ Avstrijska vojska na Laškem leta 1866, v: Dom in svet, 1891, št. 6, str. 275.

⁴ P. Mardešić, Viška bitka, Pomorski zbornik, 4/1966, (dalje: Mardešić...), str. 527-529.

Pod hudim pritiskom javnosti in po porazu Avstrijcev pri Königgrätzu, 3. julija 1866, pa je postala neizbežna ideja o osvojitvi večjega dela ozemlja na avstrijski obali. Tako se je rodila ideja o napadu na Vis. Takratni poveljnik italijanske vojne mornarice je bil grof Carlo Pellion di Persano,⁵ ki je slovel kot hraber vojskovodja.⁶

Italijanska flota je izplula iz Ancone 16. julija in se pojavila pred Visom zjutraj 18. julija. Persano je poslal skupino topničark proti Hvaru, da bi presekale podmorski telegrafski kabel, ki je povezoval Vis in Split, proti severozahodu pa dve izvidniški ladji v oddaljenosti približno 20 nm od glavnine. Oklopnice so bile razdeljene v tri oddelke, z nalogo napasti Komižo in viško luko, v Rukavac pa je poslal oddelek lesenih fregat. Po začetnih neuspehih sta se skupini izpred Rukavca in Komiže priključili oddelku pred viško luko. Naslednji dan so Italijani obnovili napad na otok, priključil pa se jim je tudi *Affondatore*⁷ s še tremi transportnimi ladjami z desantnimi enotami. Persano je napad prekinil in ukazal predah ter v Ancono poslal sporočilo: "Vis je obvladan!"⁸ Tretji dan zjutraj (20. julija) se je italijanska mornarica pripravljala na dokončno izkrcanje.

Na sidrišču pred Fažano je medtem poveljnik avstrijske vojne mornarice kontraadmiral Wilhelm von Tegetthoff⁹ na podlagi prejetih obvestil o premikih in dejavnosti italijanske mornarice prišel do zaključka, da ne gre samo za diverzijo, kot so sprva menili, temveč za napad katerega cilj je zavzetje otoka. 19. julija ob pol enajstih dopoldne se je odločil izpluti. Poslal je brzjav v Gorico (na poveljstvo Južne armade) in na Dunaj (na Pomorsko ministrstvo).¹⁰ Točno opoldne je prišel brzjav z Dunaja: "Stori kar hočeš; samo ne hodi pred Vis, ker se ni šaliti z italijanskim

brodovjem",¹¹ medtem ko je brzjav iz Gorice prišel šele po bitki. Ob pol dveh je Tegetthoff izplul iz Fažane na lastno odgovornost.¹²

Tabela: Razmerje sil

	Italija		Avstrija
Oklopnice	12 ^a	11	7
Povprečna tonaža po ladji	3.830 ^a	4.000	3.571
Število topov	244 ^a	224	172
Posadka (mož)	5.028		2.811
Lesene ladje (skupaj)	8		7
• Linijske ladje	0		1
• Fregate	7		5
• Korvete	1		1
Povprečna tonaža po ladji	3.335		2.614
Število topov	360		304
Posadka (mož)	4.375		3.477
Skupaj vseh ladj	34		27
Skupaj topov ^b	645		542
Skupaj posadka (mož)	10.886		7.871

Opombe:

a: Stanje na dan pred bitko, ko je bil v uporabi tudi *Formidabile*, ki je bil poškodovan 19. julija pri obstreljevanju viške luke in zato v bitki ni sodeloval.

b: Všteti so tudi topovi na podpornih ladjah.

Vir: Mardešič, P.: *Viška bitka, Pomorski zbornik 4/1966*, str. 525.

Ladje so bile postavljene v formacijo treh zaporednih klinov¹³ ter se nezadržno bližale Visu. Italijanska izvidniška ladja *Esploratore* jih je odkrila 20. julija ob 7.50 zjutraj in obvestila Persana, da prihajajo "dalmatinski ribiči s svojimi ribiški-mi čolni".¹⁴

Italijani so se ravno takrat pripravljali na desant, vendar so ga prekinili, Persano pa je izdal ukaz, naj se flota postavi v linijsko bojno formacijo. Pred začetkom bitke se je Persano prekrca

⁵ Rodil se je v Verceh v Piemontu leta 1806. Že kmalu se je povzpel do čina admiral. Leta 1861 je vodil italijansko ladjevje pri zavzetju Messine in Ancone. Poveljstvo italijanske flote je prevzel 16. 5. 1866 v Tarantu.

⁶ J. Alešovec, *Kustoca in Vis: Kratek popis vojske na Laškem 1. 1866, Ljubljana 1867, (dalje Alešovec.), str. 23-27*

⁷ Najnovejša in najmočnejša ladja, ki je sodelovala v bitki. Narejena je bila leta 1865 v Angliji. Trup je imela oklopljen s 127 mm debelimi jeklenimi ploščami, paluba pa je bila prav tako pokrita z jeklenimi ploščami, vendar debeline 50 mm (Mardešič, str. 518)

⁸ Mardešič, str. 533

⁹ Wilhelm von Tegetthoff, viceadmiral, rojen 23. 12. 1827 v Mariboru. Kot poveljnik avstrijske vojne mornarice se je posebej odlikoval v pomorski bitki z Danci pri Helgolandu leta 1864 in v bitki pri Visu 1866, umrl je 7. 4. 1871 na Dunaju.

¹⁰ Mardešič, str. 535.

¹¹ Alešovec, str. 47.

¹² Mardešič, str. 535.

¹³ Na čelu formacije so bile oklopnice, ki so s tem tudi varovale starejše lesene ladje v drugi in tretji vrsti. (Mardešič, str. 536-539).

¹⁴ Igo Holz Kretanovov *Aus glorreichen Tagen - Erinnerungen a.d. Schlacht bei Lissa, Ljubljana 1913, (dalje: Holz Kretanov...), str. 16, uporabi izraz "pescatori d' Austria" (avstrijski ribiči). S tem je želel poudariti poniževalen odnos Italijanov do avstrijske vojne mornarice.*

z ladje Re d'Italia na Affondatore. To pa je povzročilo zmedo v italijanskih vrstah in zasedala je vrzel v njihovi bojni liniji. Ob pol enajstih je Tegetthoff dal znak za napad. Ob 10.50 so avstrijske ladje prebile italijansko linijo ter ustvarile veliko zmedo v njihovih vrstah. Pogodu slabše opremljeni avstrijski mornarici je bil tudi gost oblak črnega dima, ki se je razvil na bojišču in je močno zmanjšal vidljivost, kar je bilo izrazito ugodno za avstrijsko taktiko zaletavanja, za katero so imeli tudi ustrezno opremljene ladje (samo oklopnice) z izjemno okrepljenimi premci. Ob pol dvanajstih je avstrijska admiralska ladja Erzherzog Ferdinand Maks z močnim udarcem premca v levi bok Re d'Italia le-to potopila. Okrog 12.15 se je boj že počasi umirjal. Avstrijske ladje so se ponovno zbrale v tri kolone severno od viške luke, Italijani pa so se zbrali zahodno od njih v dveh vrstah. Topniško obstreljevanje je trajalo vse do pol treh, ko so se Italijani umaknili nazaj v smeri Ancone, saj jim je eksplodirala še oklepnica Palestro z vsemi 250 možmi vred, ker je ogenj zajel njegovo smodnišnico. Poveljnik Palestre Capellini je Persana pred tem spraševal, kaj naj stori, ker ne more rešiti ladje in ta mu je odgovoril: *"Jaz svoje žene (ladje) nikoli ne zapustim, ker sem ji prisegel zvestobo do groba!"* Capellini pa mu odvrne: *"Tudi jaz ne!"* In je skupaj s svojo posadko izgubil življenje.¹⁵ Tako se je bitka končala s popolnim porazom Italijanov.¹⁶

Tegetthoff Italijanov ni zasledoval, kar so mu nekateri kasneje očitali, čeprav je bilo večini jasno, da so italijanske ladje hitrejša in bolj oborožene. Avstrijska flota je ob štirih popoldne zmagoslavno priplula v viško luko, kjer se je na ladjah razlegel ukaz: *"Vino na plan! Ljudje morajo piti in se veseliti!"*¹⁷

Odmevi v takratnem časopisju pri nas na razplet bitke

Tako je pripovedoval neki mornar: *"Ko smo zagledali sovražno brodovje je pretresel zrak gromoviti 'Živio! Živio cesarju in domovini!' Potem pa je nastal grobni molk in tišina, kakor*

*veter, ki se poleže pred groznimi naliveom."*¹⁸ Takratne razmere in ozračje najbolj nazorno opisuje v pismu G. Umek, mornar na ladji "Erzherzog Ferdinand Maks": *"Dvajsetega julija zjutraj bilo je južno vreme s silnim dežjem; morje je gnalo valove. Ob osmi uri smo zagledali Viš [sic]; v napadnem okljuku proti otoku jadraje smo zavoljo še zmiraj oblačnega vremena še le proti deseti uri zagledali sovražnikovo brodovje. Tikania [sic] nad otokom je stalo na boj pripravljeno, kajti italijanski voluni so mu iz Istre o pravem času glas dali, da smo mi od Fasane odrinili. Nasteli smo italijanskega brodovja 28 ladij, med katerimi gotovo najmanj 11, morebiti pa celo 14 oklepnic, in med temi najnovejšega na Angleškem narejenega velikana "Affondatore". ... 'Evo na boj!' - blo nam je prvo znamenje, in zdajci se pomikniete naše in sovražnikove ladje čedalje bliže, na čelu vsakemu brodovju je bila admiralova ladja, in v tem hipu smo bili le za streljaj usaksebi, - vse omolkne; čnjejo se le nekateri strašivni klici! Iz blizu 50 dimnikov pa se valijo strašni oblaki črnega dima proti nebu, da je obzor temen krog in krog. Petdeset minut čez deseto uro vstrelji sovražnik prvič iz admiralove ladje, in brž sledi strel za strelom. Mi pa smo še zmiraj mirovali in v napadnem okljuku krmili proti sovražniku. Ko smo dospeli daljavo, od katere strel gotovo zadene, nam doide znamenje: 'Primate vraga', in zdaj začne se bor [sic]; krogle žvižgajo, bombe grmijo, tak je vojni roj, da ne da se popisati; ne vidi se drugega kot dim smodnika in oglja, vmes pa se topovske strele bliskajo. In že po malo minutah se nam razpne znamenje: 'V dno prederite vraga!' Zdajci pa se z vso silo in strašno hitrostjo (13 morskih milj v eni uri) zaletimo na sovražne ladje, prederemo njegovo vrsto in zdaj na levo zdaj na desno po vsej širjavi streljaje delamo veliko škodo vražjemu brodovju. Zaženemo se na admiralovo ladjo,¹⁹ ali neka oklepnica nam zastavi pot; skušamo jo pogrezniti; trčimo sknp, pa odletimo vsak sebi in zadanemo sovražnika le v zadnji del, vendar tako dobro, da mu polomimo več plošč na železni oklepnici, in to ga primora, da hitro beži. V tem boji dobimo prvo znamenje zmage: trobojno zastavo italijansko, katero so mimogrede naši mornarji strgali s fregate.²⁰ Vsa razkačena je dirjala naša admiralova ladja naprej; v tem pa se zaleti druga sovražna v nas pod de-*

¹⁵ "Io non abbandono la mia sposa, a cui giurai la fedeltà fino la morte!"; "Neanche noi!"; - Holz Kretanov, str. 26.

¹⁶ Potek bitke je pretežno povzet po Mardešić..., str. 515-547. Bitka sama je že nekaj časa precej dobro obdelana - glej: Die Habsburger Monarchie 1848 - 1918, 5. zvezek - Die Beivaffhete Macht, str. 767-796. Zvezek prinaša precej obsežen spisek dodatne literature.

¹⁷ "Wein heraus! Die Leute sollen trinken und lustig sein!"; Holz Kretanov, str. 23.

¹⁸ Alešovec, str. 52.

¹⁹ Tukaj ima pisec v mislih ladjo Re d'Italia, vendar se je Persano pred bitko prekrcał na Affondatore, admiralsko zastavo pa je pustil na Re d'Italia.

²⁰ V virih ni točno jasno, za katero fregato gre.

snim okljukom; grozovita je bila zdaj nevarnost; sovražnik nas je hotel v dno potopiti, mi pa njega; ali oni ali mi – to je bila zdaj pravda. Strašno se zaletimo skup – grozen tresk na tresk; vse pada v ladji na tla, veliko se jili rani – mi smo sovražnikovo ladjo v bok zadeli; kakor dva elastična balona odskočita ladji druga od druge. Sovražnikova ladija nam le za trenutek pokaže vdrto stran s polomljenimi oklepniimi ploščami, se nagne na levo proti nam, tako, da so na desni strani pripeti čolni se prekucnili. Strašno vpitje! Pri strelnih linali na desni strani se prikažejo črne glave – in v manj kot dveh minutah potem, ko smo vkup trčili, ni bilo ne sledu ne tiru več od ene največjih in najkrasnejših oklepnih italijanskih ladij, ktere moč je bila tolika kot moč tisoč konj, in ki je imela sedemsto vojakov – ladija "Re d'Italia" imenovana, utonila je!"²¹

Vest o senzacionalni zmagi avstrijske mornarice se je kot blisk širila po avstrijskih deželah. Laibacher Zeitung že v soboto 21. julija piše: "20. julija ob 11 uri dopoldan se je naša mornarica spopadla z italijansko pri Visu. Bitka je trajala tri ure, iz zanesljivih virov pa vemo, da je naša vojska zmagala in poslala Italijane v beg."²²

Nekaj dni kasneje pa so se v časnikih začeli slavospevi avstrijski mornarici, njenemu vodji in mornarjem, katerih "patriotizem se še nikoli ni pokazal v svetlejši luči, kot v tej nam usiljeni vojni."²³ Po bitki je torej v avstrijskem časopisu povsem prevladalo poveljevanje moči avstrijske vojne mornarice. Tako so pisali: "Vsi pripisujejo naši mornarici svetlo prihodnost, ampak pomen zmage bo še večji glede na jakost spopada: avstrijska flota je štela le sedem oklepnih, od tega nobena posebej močna. Italijani so imeli dvanajst oklepnih. ... Skupno razmerje moči je bilo 12:7 in zmaga, kjer je bil nasprotnik toliko močnejši se ni ponovila od Nelsona!"²⁴ In še naprej: "Brodovje naše, ktere ga so Talijani prevzeto zasmelovali in celo mi sami za preslabo šteli, to brodovje pokonča tri krat tako močno talijansko brodovje in več kot 1500 talijanskih mornarjev najde pri Visu mokri grob."²⁵

Nasprotno pa so italijanski mornarji ob vrnitvi domov naleteli na razjarjeno množico, tudi zato,

ker je Persano vest o izidu bitke sporočil v dvoumni obliki in Italijani kajpak še pomislili niso na poraz, tako da je bilo razočaranje ob spoznanju resnice še toliko hujše.²⁶ Za boljšo predstavo o tem, kako je bila cela Italija prepričana o zmagi bova navedla kratke odlomke iz pisem Carla Boggia,²⁷ ki jih je pisal svoji ženi, prijateljem in mornariškemu ministru Depretisu. Torek, 17. julija 1866: "...Trdno smo prepričani, da zmagamo. Moštvo čaka nestrpno boja. Ako nam bo šlo od roke in se ta napad posreči, gremo še na druga mesta, ki so važnega pomena..."²⁸ Dne 19. julija 1866: "Predno bodete sprejeli to pismo, že morda izveste brzojavnim potom, da je naše brodovje zmagalo in osvojilo viški otok..."²⁹ Po porazu je prevladalo splošno mnenje, da je treba Persana obtožiti in odstaviti. Tudi on sam je hotel pred vojno sodišče, da bi lahko ovadil častnike, ki mu za časa bitke niso bili poslušni.³⁰ Leta 1867 so proti njemu sprožili sodni proces in očitati so mu predvsem, da se je predolgo mudil okoli otoka in s tem izdajal svoj položaj. Očitati so mu tudi, da Tegetthoffa ni napadel že pred Ancono in da po bitki ni ponovno napadel sovražnika. Senat ga je odstavil in mu naložil poravnavo sodnih stroškov.³¹

Carlo Boggio pa v pismu vojnemu ministru Depretisu brani Persana: "Persana ne sodijo prav. On zasluži vse vladno in narodovo zaupanje. Ker se zaveda svoje odgovornosti, zato je tako oprezen. ... Če bi bili drugi storili samo polovico tega, kar je storil on, bi bil Vis sedaj že v naših rokah."³² Vendar pa je bilo v italijanski javnosti vseeno zaznati izredno ogorčenje nad porazom.³³

Naj navedeva še nekaj utrinkov, ki so se pojavljali v slovenskih časnikih in zelo lepo slikajo vzdušje, ki je vladalo v slovenskih deželah po bitki. Skupna točka vsem prispevkom je izražanje italijanske manjvrednosti in nesposobno-

²⁶ Mardešić, str. 545.

²⁷ Carlo Boggio je bil rojen v Torinu, leta 1827. Bil je doktor prava in profesor na vseučilišču v Bologni. V Dalmaciji naj bi vladal kot začasni namestnik. Bil je na Re d'Italia, ki je bila potopljena.

²⁸ Alešovec..., str. 81.

²⁹ Alešovec..., str. 84.

³⁰ Persano med svojimi mornarji ni užival zaupanja. Še več. Po vsaki akciji je bil močno kritiziran. (Mardešić..., str. 545).

³¹ Povzeto po: Memorie sulla battaglia di Lissa ed il processo Persano, Giovanni Pecenco editore, Trst 1907, str. 7-197.

³² Alešovec..., str. 89.

³³ Mardešić..., str. 546.

²¹ Avstrijska vojska na Laškem leta 1866, v: Dom in svet, 1891, št. 7, str. 293-294.

²² Laibacher Zeitung, 21. 7. 1866.

²³ Laibacher Zeitung, 23. 7. 1866.

²⁴ Laibacher Zeitung, 24. 7. 1866.

²⁵ Celovski Slovenec, 11. 8. 1866.

sti.³⁴ "Po dve uri dolgem boju³⁵ se je sovražnik umaknil in Vis je bil rešen. Tako so se naši mornarji spet junaško obnašali in svetu pokazali, da je resnica, kar je Vodnik o slovenskih mornarjih pel: Ilirijan na morju že močen je bil, ko je Rimljan še le barke se tesat učil!"³⁶ V Celovškem Slovincu, 28. julija, se ravno tako zelo navdušujejo nad uspehom mornarice in pišejo: "Sijajno pa zasluženost se slavi slavna zmaga naše pomorske vojne nad takoimenovano nepremagljivo laško armado pri otoku Visu v Jadranskem morju... Lahki so se torej res predrznili napasti našo jugoslovansko zemljo in so tako svetu pokazali, da njih učenjaki na sanjarijo zastoni o Dalmaciji, Istri, Gorici. Toda tu so se dobro spekli, kar pokazali so jim v slavni zmagi naši mornarji, med katerimi je večina Jugoslovancev, kje je njih prava domovina in da naj znanprej tujo zemljo pri miru pustijo. V tem pomorskem boju se je pa tudi izpričalo, kaj da tudi majhno pa hrabro krdelo premore, ako ima skušenega in junaškega vodja, kakor je Tegetthoff. Slava vsem!"³⁷ Tudi v Ilirskem primorjanu, 5. avgusta, opevajo zmago in pojejo hvalnice dalmatinskim mornarjem: "Ta zmaga je toliko slavnejša, ker jo je prinesla velika bitva, ktero je imela Avstrija na morji; ker je bil sovražnik dvakrat močnejši od naših. Ponosno so gledali Lahki na svoje brodove, mislili in ustili so se, da samo njihova ladja "Affondatore" lahko pokonča vse naše ladje, o katerih so tako zaničljivo pisali, zvedeli so v svojo sramoto, da stare škafle tudi kaj premorejo, ako imajo umnega vodijo in junaške mornarje..."

³⁴ S tem, zakaj so pisali na tako žaljiv način, se je v svojem članku z naslovom "Lahki niti pedi naše zemlje" - Slovenski pogledi na Italijane ob napovedi vojne 23. maja 1915, ukvarjal R. Stergar, Kronika 44/1996 s. 69-73. O odnosu Slovencev do Germanov, Slovanov in Romanov je v ZČ, letnik 51, št. 1, 1997, str. 17-20, pisal Vasilij Melik.

³⁵ V nekaterih virih je zaslediti, da je bitka trajala dve, v drugih pa, da je trajala tri ure. Tegetthoff je v službenem poročilu o viškem boju, dne 23. 7. 1866, napisal: "... Tako se je končala bitka, ki je trajala od 11. ure dopoldne do 2. ure popoldne." ... (Alešovec, str. 96) 20. 7. istega leta pa je v brzojavki cesarju na Dunaj napisal: "... Po dveurni bitki smo porazili sovražnika in osvobodili Vis." ... (Alešovec, str. 68)

Verjeto je težko reči, kdaj je bilo konec bitke, saj so ladje še nekaj časa vztrajale in krožile po viškem zalivu, šele nato so italijanske ladje odplule nazaj proti Anconi, avstrijske pa v luko, kar je pomenilo nepreklicen konec bitke. Zato prihaja do različnih navedb časa trajanja bitke. Če je bilo ob 14. uri nepreklicno konec bitke, je najbolje to uro vzeti za pravo in tako je bitka trajala tri ure, kar je tudi navedeno v večini virov.

³⁶ Celovski Slovenec, 25. 8. 1866.

³⁷ Celovski Slovenec, 28. 7. 1866.

Seveda pa je bil pri vsem direndaju, ki se je godil okrog avstrijske zmage še posebej izpostavljen avstrijski, sedaj že, viceadmiral Wilhelm von Tegetthoff: "Slavnega zmagalca Tegetthoffa mislijo počastiti s tem, da iz prostovoljnih darov napravijo oklepno ladjo, ktera ima se po njem imenovati Tegetthoff. To bi v resnici bil lep i vreden spominek. ... Na Dunaju bodo neko ulico imenovali Tegetthoffova ulica."³⁸ Prav tako je Timesov dopisnik iz Bologne 1. septembra poročal, da je tudi med italijanskimi častniki narastel Tegetthoffov ugled in so spoštovali njegov pogum in "genijalnost".³⁹ Predvsem ta zadnja ocena njegovih sposobnosti se v virih zelo pogosto pojavlja. Leta 1883 so Mariborčani svojemu znamenitemu rojaku postavili tudi spomenik, ki pa je bil po prvi svetovni vojni odstranjen.⁴⁰

Tudi v tujini, predvsem v Angliji, je veljalo precejšnje zanimanje za bitko pri Visu, čeprav prvotna poročila, ki so temeljila na italijanskih virih, niso bila točna. Tako pišejo v Timesu 14. avgusta, da je po neenakosti moči med obema udeleženkama, bila to ena največjih takih bitk. Obregnili so se tudi ob italijansko laž o svoji zmagi, ki so jo širili takoj po bitki. Zapisali so tudi, da se je prebivalstvo Dalmacije že od nekdaj štelo k Avstrijcem. Dopisnik iz Trsta je za Times 20. avgusta napisal, da je Tegetthoff avstrijskemu ljudstvu odprl oči, da imajo tudi oni sposobno mornarico. Opisoval je tudi praznično vzdušje na Dunaju po bitki in spremenjen odnos ljudi do mornarjev, ki je postal zelo pozitiven. Ostali časniki pa so se osredotočali predvsem na opisovanje poteka bitke in iskali vzroke za poraz Italijanov.⁴¹

V Novicah so 29. avgusta objavili tudi članek o reakciji Angležev na poraz Italijanov: "Pomorska bitka pri otoku Visu Angležem ni zadnja briga, ta stvar jih jako zanima. Res pravo trdi Daily Telegraph, ako pravi, da za popis in kritiko te bitke se bode več tinte zmazalo, kakor se je krvi preliło. Tegetthoffa in junaških njegovih mornarjev, ki so se tako umno in pogumno obnašali, ter veliko večjo silo italijansko prekorili, ne morejo dosti dohvaliti. Da se bode stvar tako vršila, dozdevalo se jim je nemogoče, kajti sploh se je tukaj

³⁸ Ilirski primorjan, 19. 8. 1866.

³⁹ P. Handel - Mazetti, H. H. Sokol, Wilhelm von Tegetthoff - Ein grösser Österreicher, Linz 1952, (dalje: Handel - Mazetti...), str. 272-275.

⁴⁰ Delo, 19. 9. 1992, str. 31.

⁴¹ The Standard, 11. 8. 1866; Revue des deux mondes, 15. 11. 1866; idr.; Handel-Mazetti..., str. 272, 275.

mislilo, da avstrijsko brodovje se nikakor z italijanskim meriti ne more, ne po številu, ne po veljavi. Iz Italije so poprej vedno dopisovali, da avstrijsko brodovje gotovo nič drugega storiti ne bo moglo kakor to, da v kateri loki za milo in nemilo čepi. Še posebno to tudi Angleže zanima, da je avstrijsko brodovje vse iz domačega dela in tvarine in bolje kakor so italijanske oklepnice in pa tudi tvarine ameriksanske, angleške in francoske. Več angleških dopisnikov se je podalo na brodovje avstrijsko in italijansko, da ga na drobno ogledajo in pozvejo izvrstnosti prvega in nedoslednosti drugega. Zdaj, pravijo Angleži, se Avstrija že more v vrsto morski moči staviti. Jadransko morje pa ni in ne bode italijansko, temveč ilirsko, saj Iliri (Jugoslaveni) so si ga hkrabro oteli. Predrznim zahtevam italijanske vlade se pa zdaj nekateri časniki angleški, akoravno so prijatelji Italijanov, zelo posmehujejo, češ, naj bode Italija še enkrat tepena na suhem in na morju..."⁴²

Kaj torej lahko povemo za konec?

Sama bitka je dobila epilog na sodnem procesu v Firencah, od 3. do 15. aprila 1867, kjer so večji del krivde za poraz pripisali Persanu. Zanj obremenilna so bila zlasti pričevanja častnikov, medtem ko je njegova obramba obtoževala Albini in Vacca, ki sta resnično nosila dobršen del krivde, posebno Albini.⁴³ Preiskovalni postopki in kritike so v javnosti ustvarili vtis katastrofalnega poraza. Javnost je bila ogorčena, ker ni bilo odločilne zmage in zato, ker ladje niso šle v boj še drugič, saj so imeli kljub izgubam, še vedno na voljo več sil, kot jih je imel na razpolago Tegetthoff. Obsodbo za to dejanje si zasluži predvsem italijanska admiraliteta. Neuspeh italijanske flote lahko bolje ocenimo, če vzamemo v precep naslednja dejstva:

Prvič, da je bila njihova mornarica še zelo mlada (6 let) in da odnosi med častniki različnega porekla niso bili najboljši. Drugič, da je bila italijanska flota sicer močnejša od avstrijske, vendar ladje še zdaleč niso bile tisto, za kar jih je imela italijanska javnost. Artilerija je bila sicer zelo moderna, vendar ne dovolj preizkušena, predvsem pa je bila uigranost avstrijskih posadk na precej višjem nivoju. Tretjič lahko omenimo še to, da je bila odločitev za napad na Vis sprejeta zelo na hitro in brez prepotrebnih priprav, poleg tega

pa so poveljevanje zaupali Persanu, ki pa ni imel zaupanja svojih posadk. Govorilo se je celo o ostrih prepirih, do katerih je prihajalo na skupnih sestankih.

V primerjavi s tem so bile razmere v avstrijski floti povsem nekaj drugega. Tegetthoff je namreč užival polno zaupanje v celotni mornariški sestavi. Tudi taktični načrt, ki so ga pripravili Avstrijci, je bil v danih razmerah verjetno najboljša možnost, saj so s takšno postavitvijo zelo dobro nevtralizirali italijansko tehnično premoč. Po bitki je bilo slišati tudi nekaj kritik na račun Tegetthoffa, ker se ni pognal za bežečimi Italijani. Če preučimo njegovo stališče, se je on prav tako izogibal ponovnemu spopadu, pri čemer je ta odločitev razumljiva, glede na napotke, ki jih je dobival iz Gorice in z Dunaja. Moral je namreč ohraniti floto kolikor toliko celo do konca vojne in ker je svojo nalogo obrambe Visa uspešno opravil ter pognal Italijane v beg, nadaljevanje boja ni bilo potrebno.⁴⁴

Tako se je končala ena največjih bitk v Jadranskem morju, ki še danes služi vsem akademijam sveta za vzorni primer pomorske bitke.⁴⁵

V spomin avstrijskim vojakom, padlim pri Visu leta 1866, je bila v Dom in svetu leta 1891 objavljena naslednja elegija:

Potnik Špartancem povej, da mrtvi počivamo tukaj,
Ker smo poslušali vsi njihovih zakonov glas.

"Dvajset in peta pomlad ovenčala zemljo prostrano,
Kar vas zagrnil je v smrt, hrabri junaki, naš jug.
Jasno prisvetil nje zor nad častno je vašo gomilo,
Z juga dospel je med nas, vaš nam obudil - spomin.
'Potnik Špartancem povej...' Mirujte, glasovi proseči:
Kakor v preteklosti dneh, vse še pred nami živi!
Tegetthoff slavni in Vis - zgodovine sta dični imeni,
Dokler avstrijski bo zrl ôrel ponosni med svet. -
Krute pozabnosti plen vsakdanja so dela človeška:
Kar domovini storiš, bode slovelo na vek.
Vaša, junaki, srčnost najdražje ji vse je podala:
V grob vas je tiral pogum, da oprostili ste dom.
To je ljubezen zares, ljubezen do dôma, ki slednja
Majhna se žrtev ji zdi - njemu v prosveto in čast.
Vam jo pričuje pomnik kameniti na skalnem obrežju,
Nemo v kraljestvo strmeč, kjer je domovje vam zdaj." ⁴⁶

⁴⁴ *Povzeto po: Mardešić..., str. 515-547.*

⁴⁵ *M. Pahor, Slovenski mornarji Avstrije v obrambi Dalmacije in Istre 1849-1917, Pivran 1978, str. 5.*

⁴⁶ *Avstrijska vojska na Laškem leta 1866, v: Dom in svet, 1891, št. 7, str. 19.*

⁴² *Novice*, 29. 8. 1866.

⁴³ *Povzeto po: Memorie sulla battaglia di Lissa ed il processo Persano, str. 7-197.*

Zusammenfassung

Die Schlacht bei Vis

Die Berichterstattung in der slowenischen Tagespresse

Nach Ausbruch des dritten Krieges zur Vereinigung Italiens, wie er von den Italienern bezeichnet wurde, blieb die italienische Marine trotz ihrer klaren Übermacht über die österreichische Marine völlig passiv, obwohl der Kriegsplan vorsah, daß die italienische Marine in einer entscheidenden Schlacht den Gegner besiegen und die Herrschaft in der Adria übernehmen sollte. Die italienische Militärführung begann erst nach der Niederlage bei Custoza (24. Juni 1866) über die Möglichkeiten einer Einbeziehung der Kriegsmarine nachzudenken. Unter großem Druck der Öffentlichkeit und nach der Niederlage der Österreicher bei Königgrätz (3. Juli 1866) wurde unweigerlich die Idee geboren, ein größeres Gebiet an der österreichischen Küste zu erobern. Dies war die Geburtsstunde der Idee eines Angriffs auf die Insel Vis.

Die Schlacht bei Vis fand am 20. Juli 1866 nordwestlich der Insel in der Adria statt. Zwei sehr ungleiche Gegner standen einander gegenüber: die Italiener unter der Führung von Admiral Persano mit einer bestens ausgerüsteten, doch unerprobten Flotte mit nicht eingespielten Besatzungen, und die Österreicher unter der Führung des damaligen Konteradmirals Wilhelm von Tegetthoff, die in ihrem Verband alte, teilweise nur notdürftig instandgesetzte Schiffe hatten, jedoch mit einer sehr gut eingespielten Besatzung und bereits erprobter Technik. Auf dem Papier schienen die Italiener unbesiegbar zu sein (Verhältnis 12:7), doch neutralisierten die Österreicher durch eine taktische Aufstellung in Form von drei aufeinanderfolgenden Keilen die italienische technische Übermacht, nützten die Eingespieltheit ihrer Besatzungen und schlugen die Italiener vernichtend. Dabei kam ihnen auch ein italienischer Fehler zugute. Als nämlich nach dem Wechsel Admiral Persanos auf die "Affondatore" das Schiff zunächst ohne Admiralsflagge fuhr, waren die Italiener einige Zeit praktisch ohne Führung, da sie die von der

"Affondatore" kommenden Befehle anfangs nicht befolgten. Dennoch ist festzustellen, daß die Italiener trotz großer Verluste in der ersten Schlacht noch genügend Schiffe und Besatzung für ein neuerliches Gefecht hatten. Die italienische Führung entschloß sich aber zum Rückzug nach Ancona. So scheint einer der größten Vorteile der Österreicher ihre gute, aufeinander abgestimmte Führung gewesen zu sein.

Die Neuigkeit vom sensationellen Sieg der österreichischen Marine verbreitete sich wie ein Lauffeuer durch die österreichischen Länder. Erste Berichte über die Schlacht bei Vis erschienen bereits am Samstag, dem 21. Juli, in der Laibacher Zeitung. In den darauffolgenden Tagen erging sich die österreichische Presse in Lobeshymnen auf die Marine, deren Führer und die Matrosen, deren *"Patriotismus sich noch niemals in hellerem Licht gezeigt hat als in diesem unaufgezwungenen Krieg."*

Die italienischen Matrosen stießen hingegen bei ihrer Heimkehr auf eine aufgebrachte Öffentlichkeit. Persano hatte über die Schlacht bei Vis zunächst unklare Berichte geschickt und die auf einem zweideutigen Telegramm Persanos beruhenden Zeitungsberichte waren nicht zutreffend. Die Italiener dachten daher nicht im entferntesten an die Möglichkeit einer Niederlage. Um so größer war dann die Enttäuschung, als sie die Wahrheit erkennen mußten.

Auch im Ausland herrschte großes Interesse für die Schlacht bei Vis, wobei die ersten, auf italienischen Quellen beruhenden Berichte falsch waren. Nach deren Richtigstellung befaßte man sich vor allem mit der Beschreibung der Schlacht und der Suche nach Gründen für die italienische Niederlage.

Die Schlacht hatte noch ein Nachspiel - einen Gerichtsprozeß in Florenz vom 3. bis 15. April 1867, in dem Persano die Hauptschuld an der Niederlage zugeschrieben wurde. Die Ermittlungsverfahren und Kritiken schufen in der italienischen Öffentlichkeit den Eindruck einer katastrophalen Niederlage, und alle waren erbost, weil es keinen entscheidenden Sieg gegeben hatte.

So endete eine der größten Schlachten in der Adria, die noch heute an Militärakademien in der ganzen Welt als beispielhafte Seeschlacht behandelt wird.

Mateja Čoh

“V IMENU SLOVENSKEGA NARODA: KRIVI!”

“Prisegam pri časti svojega naroda, da bom zvesto služil narodu in da bom sodil zakonito in nepristransko, varujoč in braneč pridobitve narodno osvobodilne borbe.”¹ Tako so v Mariboru 28. junija 1945 v prisotnosti Alojzija Žigona, Jožeta Černeta in Jožeta Pavličiča prisegli sodniki Avgust Habermuth, dr. Emil Korbar in Miloš Senica. S tem dejanjem so formalno postali predsedniki treh senatov sodišča slovenske narodne časti (SNČ), ki so poleti 1945 poslovali v mariborskem okrožju. Nekaj dni kasneje je priseglo še 14 članov oz. sodnikov porotnikov in trije tajniki SNČ v Mariboru.² Na podlagi zapisnikov o zaprisegi, ki jih je bilo potrebno poslati na sedež SNČ v Ljubljano, so sodniki porotniki in tajniki SNČ dobili ustrezne dekrete, s katerimi je bilo potrjeno njihovo imenovanje za člane SNČ v Mariboru.³

Ustanovitev SNČ so v Sloveniji načrtovali že pred koncem vojne. Po osvoboditvi je bilo namreč mogoče pričakovati samovoljno obraču-

navanje domačinov s pripadniki okupatorske vojske in njihovimi simpatizerji. Glede na grozodejstva, ki so jih počeli Nemci med okupacijo (izseljevanje, ponemčevanje, transporti v koncentracijska taborišča in streljanje talcev), je bil strah pred takimi obračunavanji gotovo upravičen. Z omenjenim problemom se niso srečevali samo v Sloveniji, ampak povsod, kjer je okupatorjevo nasilje pustilo globoke rane in moreče spomine na pravkar minula vojna leta.

Eno od rešitev tega problema je nova oblast, tako v Sloveniji kot drugod po Jugoslaviji, na Češkoslovaškem, v Romuniji in ponekod v zahodni Evropi (Francija, Belgija, Nizozemska) videla v ustanovitvi sodišč narodne časti.⁴ Tako je že marca 1945 CK KPS sprejel sklep o ustanovitvi sodišča slovenske narodne časti.⁵ Formalno je bilo ustanovljeno z Zakonom o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narod-

¹ Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Sodišče narodne časti 1945 (naprej PAM, SNČ), šl. 18, 1249004/18/1 (Zapisnik o zaprisegi sodnikov sodišča slovenske narodne časti).

² Sodniki porotniki mariborskega SNČ so bili: Vida Kost, študentka iz Slivnice pri Mariboru, Flora Kotnik, knetka iz Podkrajja pri Guštanju, dr. Jože Lampret, duhovnik iz Maribora, Riko Legat, delavec in Slovenske Bistrice, Pavel Medrešek, hvar iz Guštanja, Anton Mileta, študent medicine iz Maribora, Ivan Muršak, kmet iz Spodnje Vohčine (Sr. Lenart), Franc Obrat, posestniški sin iz Ormoža, Ivan Ortnik, barvarski mojster iz Maribora, Anton Pegani, mizar iz Studencev pri Mariboru,

Alojz Rižner, čevljarški pomočnik iz Gornje Radgone, Vincenc Seljak, rudar iz Idrije, Marija Valentan, gospodinja iz Maribora in Franc Pogorelec, kamnosek iz Ribnice na Pohorju. Kot tajniki so prisegli Karel Krin, Dušan Orel in Marija Valnetan. (Prav tam).

³ PAM, SNČ, šl. 18, 1249004/18/1 (Vsem predsednikom senatov..., 12. julij 1945).

⁴ Vodušek Starič, Jerca: Prevzem oblasti 1944–1946 (naprej Prevzem), str. 187–188. Dr. Marjan Melič: O vlogi vojaških in narodnih sodišč ter sodišča slovenske narodne časti, Slovenski poročevalec (SP), 20. julij 1945, št. 78, str. 3.

⁵ Sodišče slovenske narodne časti, Enciklopedija Slovenije 12.

no čast (naprej Zakon), ki ga je sprejelo Predsedstvo Slovenskega narodno osvobodilnega sveta (SNOS) brez razprave 5. junija 1945 in je bil uradno objavljen štiri dni kasneje.⁶

Za Slovenijo je bilo ustanovljeno eno SNČ. Njegovi člani so bili predsednik SNČ, predsedstveni tajnik, člani – sodniki porotniki in določeno število tajnikov pravnikov, ki jih je imenovalo predsedstvo SNOS-a. 13. junija 1945 je bil s posebnim odlokom omenjenega predsedstva za predsednika SNČ imenovan sodnik Alojzij Žigon. Predsedstveni tajnik je postal Jože Černe, prav tako sodnik. SNČ je imelo sedež v Ljubljani, posamezni petčlanski senati sodišča pa so zasedali v Ljubljani,⁷ Kranju, Novem mestu, Celju,⁸ Mariboru, Ptuj in Murski Soboti. Vsak senat SNČ je bil izbran posebej, dodeljen mu je bil tajnik, ki je bil navadno pripravnik pravniškega poklica.⁹

SNČ je bilo izredno sodišče,¹⁰ pred katerim so po vsej Sloveniji sodili tistim, ki so bili obtoženi, da so med vojno s svojimi dejanji kakorkoli prizadeli slovensko narodno čast. Povedano drugače: pred to sodišče so bili "postavljeni" vsi tisti, ki so med vojno gospodarsko, politično, kulturno ali kako drugače sodelovali z okupatorjem, tisti, ki so pripomogli h kapitulaciji stare Jugoslavije, in tisti, ki so imeli kakršnekoli stike z okupatorjem. Tako je SNČ v Mariboru sodilo vsem tistim, ki so bili obtoženi, da so bili med vojno člani Kulturbunda (KB), Štajerske domovinske zveze (ŠDZ) in nacistične stranke (NSDAP); tistim, ki so povečevali nemško vojsko in njene dosežke ter sramotili partizane in NOB, se udeleževali hajk proti partizanom in nemškim oblastem ovajali zavedne Slovence; tistim, ki so sodelovali v vojaških in polvojaških nacističnih formacijah (Wehrmannschaft, Volkssturm), in nenazadnje tistim, ki so bili zaposleni v okupatorjevih gospodarskih

objektih in ki so zbirali hrano in obleko za nemške vojake (sodelovanje pri t.i. nabiralnih akcijah). Poleg navedenega je sodišče sodilo ženskam tudi zato, ker naj bi imele intimne stike z nemškimi vojaki ali se z njimi kako drugače zabavale.¹¹

Kot priča naslednjih nekaj primerov, je bilo ustanavljanje SNČ propagandno zelo dobro podprto, saj je bila javnost preko raznih člankov zasuta s pisanjem o narodni časti, narodnem izdajstvu in o tem, kakšno kazen si zaslužijo krivci. V različnih časopisih so bili objavljeni članki o odgovornosti posameznikov in pozivi ljudem, naj pomagajo pri odkrivanju narodnih izdajalcev in zločincev.

Tako je bilo junija 1945 v Slovenskem poročevalcu, glasilu OF, med drugim objavljeno, da so med drugo svetovno vojno obstajali ljudje, "ki jim ni bilo nikdar mar lastnega naroda in njegovih koristi, ljudje ki so vedno živeli samo zase in za svoje osebne interese. /.../ Ti ljudje brez vsakega ponosa, samozavesti in narodnega čuta so v tistem trenutku kot pravi hlapci in strahopetci še poslednjič pljunili na svojo nacionalno čast in se začeli udinjati okupatorju /.../ mu pomagali sejati mržnjo med jugoslovanskimi narodi, služili so njegovemu državnemu stroju in mu delali najrazličnejše druge usluge."¹²

Na ta način so "omadeževali svojo narodno čast, ki je tedaj od slehernega poštenega Slovenca zahtevala, da vse svoje sile stavi na razpolago domovini in borbi za njeno dokončno svobodo." Zato jih je bilo potrebno kaznovati, ker "na noben način naše ljudstvo ne more dovoliti, da bi se nekaznovano vključili v novo narodno in državno skupnost ter uživali enake pravice tudi oni, ki so s svojimi dejanji oškodovali in osramotili slovenski narod."¹³

Javno tožilstvo je v časopisih sporočalo, da bodo krivci pred SNČ odgovarjali "za svoja nečloveška dejanja, za napad na življenje slovenskega naroda, na človeško civilizacijo in na ideale demokracije". Tako bo pravično in zaslužen kaznovana "zločinska svojat, ki je v času naše največje preizkušnje v zgodovini izživila svoje nizke instinkte in pognala na morišča in v taborišča najboljše slovenske može in žene."¹⁴

⁶ Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije (naprej UL SNOS in NVS), 9. junij 1945, št. 7. Vodušek Starič: Prezem, str. 274.

⁷ O procesih pred SNČ v Ljubljani glej Vodušek Starič: Prezem, str. 275–278.

⁸ O procesih pred SNČ v Celju glej Mikola, Milko: Sodni procesi na Celjskem 1944–1951 (naprej Sodni procesi), str. 92–94.

⁹ UL SNOS in NVS, 9. junij 1945, št. 7. PAM, SNČ, sk. 18, 1249004/18/1, (Predsednikom senatov.).

¹⁰ Redna sodišča poleti 1945 v Sloveniji še niso delovala. Poleg med vojno ustanovljenih vojaških sodišč, ki so delovala na podlagi Uredbe o vojaških sodiščih iz maja 1944 in so sodila narodnim sovražnikom, zločincem in izdajalcem, je bilo SNČ edino sodišče, ki je delovalo v Sloveniji do septembra 1945, ko so začela z delom redna sodišča.

¹¹ PAM, SNČ, Obtožnice in Sodbe.

¹² Kaznovanje zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, SP, 7. junij 1945, št. 40, str. 4.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Krivniki slovenskega naroda pred sodiščem, Ljudska pravica (LP), 14. junij 1945, št. 44, str. 2.

O odgovornosti pa takole: "Gre za odgovornost tistih propadlih judeževskih duš, ki so se prodale okupatorju in postale kasneje njegovi najtesnejši psi – gonjači, organizatorji in podpihovalci bratomornega klanja ter povzročitelji neštetihih nesreč in zločinov. Gre za odgovornost vseh tistih, ki so se kakor koli pregrešili proti slovenski narodni časti. Njihova odgovornost je velika in krivda neizmerna. /.../ Z lažjo in podlimi igrami so skušali zapeljevati naš narod in ga pahniti v pogubo. Na njih leži odgovornost za vse tiste zapeljane Slovence, ki so padli kot Rupnikovi in Hitlerjevi vojaki. Na njih leži odgovornost za vse tiste slovenske družine, ki so jih zapeljali, da so zapustile svoje domove. Na njih leži odgovornost za vse tiste, ki se še kot Kajni klatijo po gozdovih. Naš narod pozna te judeže in njihova imena. Kakor se oni niso ustrašili nobenega sredstva v borbi proti svojemu narodu, tako se tudi naš narod ne bo prav nič obotavljal zahtevati odgovora od njih in jih trdo kaznovati."¹⁵

Ob sprejetju Zakona je bilo iz pisarne javnega tožilca sporočeno, da je njegov smisel "izključiti iz javnega življenja in vzeti narodno čast onemu, ki je žalil to kolektivno svetinjo; zapleniti v korist narodno premoženje, pridobljeno z izdajstvom; prisiliti na delo v korist narodne skupnosti one, ki so parazitsko in izdajalsko živeli na korist svojega naroda." Kazniva dejanja niso zastarala kajti "pridobitve osvobodilne borbe morajo biti očuvane za vselej in sramotno sodelovanje z okupatorjem ne more biti odpustljivo, razen v kolikor se je storilec po izvršenju kaznivega dejanja trudil, da z aktivno udeležbo v narodnoosvobodilnem gibanju doprinese vse za ustvaritev ciljev narodnoosvobodilne borbe."¹⁶ Zakon nalaga Slovincem, da sodelujejo pri moralni obnovi in zavarovanju pridobitev NOB, so še poudarili na javnem tožilstvu.

V tem smislu je torej razumljiv poziv vsem Slovincem, da pomagajo pri kaznovanju zločincev: "Sleheri Slovenec je dolžan, da sodeluje pri tem zdravem čiščenju slovenskega narodnega telesa. /.../ Sodišče slovenske narodne časti bo nastopilo v bližnjih dneh svojo strogo, toda pravično sodbo. Sam narod bo sodil one, ki so omadeževali njegovo čast." Javni tožilec je vse, ki jim je bilo karkoli znano, pozval, naj pošljejo poročila o prestopkih in zločinih pristojnemu

javnemu tožilcu: "Poročila in obvestila naj bodo strogo objektivna in naj vsebujejo tudi imena prič in navedbe o drugačnih dokazilih."¹⁷

Tako so se julija in avgusta 1945 zvrstili številni procesi tako pred SNČ kot pred vojaškim sodiščem. V pripravi postopka pred SNČ so sodelovali javno tožilstvo, ki je na podlagi prijave vodilo zaslišanja in sestavilo obtožnico, ki jo je javni tožilec ali njegov namestnik nato zagovarjal na razpravi; Narodna milica (NM) in Ozna. Slednja je zbiralala prijave, vodila zaslišanja, pripravljala predloge za obtožnico in nadzorovala nekatere kazenske ustanove, v katerih so obsojenci prestajali kazen.

Kazenski postopek pred SNČ v Mariboru

Prva razprava pred SNČ v Mariboru je bila 4. julija 1945. Že pred tem je predsednik SNČ Alojzij Žigon poslal sodnikom SNČ nekaj navodil o načinu dela in organizaciji sodišča. V navodilu z dne 28. junija 1945 je med drugim pisalo: "Delo, katero imamo opraviti, naj ima značaj udarnega dela. Završeno mora biti v najkrajšem času. – S tem ni rečeno, da se naj prenačimo, ampak da napnemo vse sile, da izkoristimo čas, ki nam je dan na razpolago v čim večji meri, tako da pride oddih šele po dovršitvi vseh slučajev, ki nam pripadejo v delo." Posebej je opozoril na pomembnost in občutljivo naravo procesov pred SNČ: "Stvar sama je take narave, da mora biti čimprej spravljena z dnevnega reda, ker silijo v to druge nič manj važne naloge kot npr. ureditev rednih sodišč in vpeljava normalnega zakonitega stanja." Zato je apeliral na sodnike, da razpisujejo razprave "na čimkrajši čas in naj se zmore dnevno čimveč dela". Morebitne ovire, ki bi nastale pri delu (npr. zbiranje dokazov), "naj se opravijo v lastni inicijativnosti". Člane senatov je opozoril, da se morajo seznaniti z vsebino Zakona, ki je bil objavljen v Uradnem listu 9. junija 1945.¹⁸

1. Prijava

Kazenski postopek pred SNČ se je začel s prijavo, ki so jo lahko podali posamezniki, Ozna ali NOO. V "Prijavi o zločinu in prestopkih zoper slovensko narodno čast" so bili zbrani osebni in rojstni podatki osumljenca, njegovo bivališče,

¹⁵ *Odgovornost*, LP, 12. junij 1945, št. 42, str. 2

¹⁶ *Sodišče narodne časti bo v bližnjih dneh pričelo z delom*, LP, 21. junij 1945, št. 50, str. 3.

¹⁷ *Prav tam.*

¹⁸ *PAM, SNČ, š. 18, 1249004/18/1 (Tovarišem sodnikom sodišča slovenske narodne časti .).*

poklic in premoženjsko stanje, družinsko stanje (samski, poročen, vdovec) in število otrok. Temu je sledila izjava enega ali več prijaviteljev o določeni osebi, ki so jo morali na koncu tudi podpisati.¹⁹ Poleg že omenjenih podatkov so pri Ozni v prijavi popisali še narodnost osumljenca in njegovo veroizpoved. Prijave za oddelek Ozne v Mariboru je podpisoval pooblaščenec oddelka Rafael Majhen, če pa so bili osumljenci priprti, je prijave podpisoval komandant določenega kazenskega zavoda. Ozna je večkrat vložila prijavo proti večjim skupinam ljudi (npr.: 16. julija je prijavila 35, 17. julija pa kar 53 osumljencev, ki so bili zaprti v Strnišču²⁰). Take prijave je javno tožilstvo navadno obravnavalo kot obtožnico.

Naj tu opozorim, da je pri prijavah, ki so jih vložili posamezniki, nujno treba upoštevati možnost, da gre za osebne interese prijavitelja in maščevanje. Omeniti tudi velja, da se prijave glede na prijavitelje vsebinsko (glede kaznivih dejanj) med seboj niso razlikovale. Ne glede na to, ali je prijavo podal posameznik, NOO²¹ ali Ozna, so bili posamezniki prijavljeni (kot že omenjeno) zato, ker so na kakršenkoli način sodelovali z okupatorjem.

Tako je bil Ivan Bezjak prijavljen, ker naj bi bil med okupacijo "vnet in zagrižen Blokfirer",²² ki naj bi Slovincem grozil z izselitvijo in bil "do zadnjega prepričan", da bo Hitler zmagal.²³ Gostilničarka Jožefa Novak naj bi bila Hitlerjeva simpatizerka; s tem, ko je poveljevala okupatorja, je žalila zavedne Slovence. V njeni gostilni so se, po izpovedih prič, prehranjevali nekateri lokalni nemški funkcionarji in Slovenci, ki so sodelovali z njimi. Kot je izjavil prijavitelj, Alojz Kac, je bila gostilna shajališče "vseh nevarnih elementov". Ob aretaciji Vide Kosi naj bi osumljenka prijavitelju izjavila: "Kurierin war die Krot".²⁴ V Oznini prijavi proti Brigiti Herman je pisalo, da je osumljenka aktivno sodelovala z okupatorjem in zato dobila rdečo izkaznico ŠDZ. Njeno "protinarodno delovanje" je potrdila Matilda Fridau, ki je bila administratorica oddelka Ozne za Maribor. Slednji je tudi predlagal, "da se zoper imenovano uvede kazensko postopa-

nje".²⁵ Iz Oznine kazenske prijave proti Maksu Laboterju je razvidno, da je bil osumljenec pred in med okupacijo "zelo švabofilsko usmerjen in je povsod zastopal nemške interese". Oblastem je prijavil nekega Mrharja, ker se je ob treh zjutraj preglasno pogovarjal slovensko z Rožo Bombek. Menil je, da se pogovarjata o vohunstvu ali sabotaži.²⁶

2. Zaslišanje

Osumljence in priče so zasliševali preiskovalci mariborskega javnega tožilstva,²⁷ preiskovalci vojaškega sodišča²⁸ in zasliševalci Ozne, ki se niso podpisovali z imenom in priimkom. Na zaslišanjih so bile vedno navzoče tudi zapisnikarke, ki so zapisovale izpovedi zaslišanih. Zaslišanja so potekala hitro. Navadno gre samo za izpoved osumljenca ali priče, brez vmesnih vprašanj. Podatki o osumljencih in pričah v zapisnikih zaslišanj se niso razlikovali od že navedenih, s to razliko, da so na zaslišanjih osumljencev le-te povprašali tudi o njihovem sodelovanju v NOV in predhodnih kaznih, priče pa o njihovem odnosu do osumljenca.²⁹

Pri Ozni je sprva sestavljala zapisnike zaslišanj, zbiralala obremenilno gradivo in izjave (večinoma) obremenilnih prič oznovska pravosodna služba in zbrano gradivo predala sodišču. Na Majhnovo pobudo oznovska zaslišanja sprva niso bila dokončna, ampak je vse obtožene še enkrat zaslišal preiskovalni sodnik. Vendar so po posredovanju Ozne za Slovenijo oznovska zaslišanja postala dokončna in so bila osnova za ovadbo, ki jo je sestavila oznovska pravosodna služba in jo predala tožilstvu. Od takrat naprej je bila Ozna vedno prisotna tudi na sodnih procesih in pri izrekanju sodb.³⁰

Načelnik Majhen je dal tudi navodila za zasliševanje, ki naj ne bi bilo nasilno. Potekalo je na podlagi partizanskih navad zasliševalcev. Zato

²⁵ PAM, SNČ, sk. 4, 52/45 (Kazenska prijava).

²⁶ PAM, SNČ, sk. 6, 74/45 (Kazenska prijava).

²⁷ Preiskovalci mariborskega javnega tožilstva, ki so zasliševali za SNČ, so bili: Janez Žabkar, Vladimir Kosi, Ivan Frank, Franc Bajt, Tine Golob, Anton Mileta, Franc Lipko, dr. Alojzij Zorko, dr. Sonja Kukovec in dr. Franjo Vrtnjak.

²⁸ Preiskovalci vojaškega sodišča so bili: Franc Bajc, Ciril Verstovšek, Otmar Cvirn, dr. Srečko Grmovšek, dr. Ludvik Treboža, dr. Vojteh Hočevar, Milan Regvat, Miroslav Rosina, dr. Miro Brečko.

²⁹ PAM, SNČ, Zapisniki o zaslišanju osumljencev in prič.

³⁰ Zavodlav, Zdenko. Iz dnevninskih zapiskov mariborskega oznovca (naprej Iz dnevninskih zapiskov), str. 35–36.

¹⁹ PAM, SNČ, Prijave.

²⁰ PAM, SNČ, sk. 8, 86/45 (Prijava), PAM, SNČ, sk. 7, 82/45 (Kazenska prijava).

²¹ Pri SNČ v Mariboru takih prijav nisem zasledila.

²² Blockfirer, t.j. vodja bloka; ena od funkcij v ŠDZ.

²³ PAM, SNČ, sk. 1, 10/45 (Prijava).

²⁴ PAM, SNČ, sk. 2, 22/45 (Prijava).

so zasliševalci uporabljali različne metode za pridobivanje priznanj: zaslišancem so zmanjšali količine hrane, jim odvzeli cigarete, svetili z lučjo v oči, jih nastanili v t.i. disciplinskih celicah. Med nedovoljene metode je Zavadlav uvrstil pretepanje in sploh fizično obračunavanje, dovoljeni udarci pa so po njegovem mnenju bili "logično dokazovanje, iskanje protislovij v večkratnem zaslišanju, uporaba dejanskih ali izmišljenih dokumentov, izjave dejanskih ali izmišljenih prič, podtikanje agentov k zapornikom v celice, soočanje s sokrivci, dejanskimi ali navideznimi, grožnje z bodočo kaznijo, obljube z izpustom iz zapora, obljube s pridobitvijo za agenta". Glavni problem je namreč bilo predvsem dokazovanje krivde. Pri tistih, ki jih je aretirala Ozna, so tako uporabljali sezname dodatnega obremenilnega materiala in osumljene soočali z zaporniki in drugimi pričami.³¹

Preiskovalci vojaškega sodišča so osumljence pred začetkom zaslišanja opozarjali, da podajo "svoj zagovor jasno in razločno" in "da se upošteva resničnost zagovora kot olajšilna okolnost pri odmeri kazni."³² Pred vojaškim sodiščem so bili zaslišani predvsem tisti, ki naj bi zagrešili težje kaznivo dejanje, t.j. zločin, veleizdajo ali so bili osumljeni, da so narodni sovražniki.

Na zaslišanju pred preiskovalcem javnega tožilstva je Franc Ternik zanikal v prijavi navedena dejstva in dejal, da se ni udeležil napada na orožniško postajo v Marenbergu. Nadalje je zanikal, da bi med okupacijo grdo ravnal s Slovenci. Povedal je, da njegovi otroci govorijo slovensko, da se ni prilizoval nemškemu postajnemu načelniku in da je dobil rdečo izkaznico ŠDZ maja 1944, ne da bi se zanj "najmanjše potegoval". Več prič je povedalo drugače, namreč, da je bil Ternik "zagrižen nemškutar", Ožbalt Velak pa je izjavil, da je bil Ternik "vnet za Nemce".³³

Ana Črepinko je pred zasliševalcem vojaškega sodišča, Ludvikom Trebočom, zanikala, da bi bila članica KB. Rdečo izkaznico ŠDZ je, kot je sama povedala, dobila septembra 1943, Slovence pa da ni zmerjala s psomko "Windische Hunde". Nekemu Heclu, ki je stanoval v isti hiši kot osumljena, naj bi zato, ker ji je vzel drvarnico, nekoč dejala, "da je prasica". Osumljena je tudi zatrje-

vala, da se ni udeleževala nemških prireditev in da je v hiši, kjer je stanovala, samo ona govorila slovensko.³⁴

3. Obtožnica

Obtožnica je bila proti večini osumljencev napisana na podlagi 2. člena Zakona, ki je določal, da veljajo za zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast vsa namerno izvršena dejanja, ki niso veleizdaja oz. ki jih ni moč označiti kot pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, vendar so škodovala ali bi utegnila škodovati ugledu in časti slovenskega naroda in njegovi odpornosti. Po Zakonu se je dejanje ocenjevalo kot zločin ali prestopok po naslednjih kriterijih: "po stopnji krivdne odgovornosti, po teži škodovanja narodne časti, po teži posledic, ki jih je dejanje imelo in po nevarnosti obtoženca".³⁵

Obtožnice je pri SNČ vložil javni tožilec za mariborsko okrožje. Napisane so bile na podlagi zbranih prijav in zaslišanj osumljencev in prič. Pri t.i. ozninilih "predlogih za pokaznitev" (prijave) je potrebno opozoriti na to, da je javno tožilstvo ta predlog navadno samo prepisalo in ga postavilo za obtožnico. Vsebina ozninilih predlogov in vsebina obtožnic, napisanih na podlagi teh predlogov, sta navadno enaki. V obtožnici so bili najprej navedeni eden ali (navadno) več obtoženih. Sledil je kratek opis kaznivih dejanj. Vsaka obtožnica je bila na koncu tudi utemeljena. Naj opozorim, da so bile obtožnice za enaka kazniva dejanja enako utemeljene ne glede na število obtoženih, težo kaznivega dejanja in ne glede na to, ali je šlo za obtožnico javnega tožilstva ali Ozne. Zanimivo je predvsem izrazoslovje teh utemeljitev, saj je bilo le-to primerno duhu takratnega časa in skladno z že omenjeno propagandno akcijo, ki je tekla ob ustanovitvi SNČ in med njegovim delovanjem.

Tako je v večini obtožnic, ki so obtožene bremenile članstva v KB ali ŠDZ, pisalo, da je bil KB "politično nacistična organizacija, ki je pripravljala okupacijo Slovenije, zbirala in sestavljala seznam zavednih ljudi in izgon v taborišče. V to organizacijo so bili sprejeti le zanesljivi in zaupanja vredni ljudje, prežeti nacističnega duha. KB je deloval do okupacije Jugoslavije in sprejeti so bili v to organizacijo le prostovoljci."³⁶ Spet

³¹ Zavadlav: *Iz dnevninskih zapiskov*, str. 39–41.

³² PAM, SNČ, sk. 16, 171/45 (Zapisnik o zaslišanju osumljenca).

³³ PAM, SNČ, sk. 2, 28/45 (Zapisnik o zaslišanju osumljenca).

³⁴ PAM, SNČ, sk. 14, 129/45 (Zapisnik o zaslišanju osumljenca).

³⁵ Ul SNOS in NVS, 9. junij 1945, št. 7.

³⁶ PAM, SNČ, sk. 2, 30–35/45 (Obtožnica).

drugi so vstopili v KB "iz prepričanja, hoteč pomagati pri izvrševanju ciljev te organizacije in pripravljati pot okupatorju".³⁷ S tem, ko so posamezniki postali člani KB, so pozabili, da so Slovenci, "pljunili so na svojo narodno čast in na čast naroda, iz katerega izhajajo in s katerim so živeli. Bili so povečini naduti nemčurji, zagriženci, ki jih je bilo sram, da izhajajo iz mučenega in teptanega naroda. Niso pomagali in hoteli pomagati temu narodu v najtežjih časih, ki jih je preživljal, vztrajali so pri svoji opredelitvi ter se niso hoteli zadrževati niti pasivno, če že niso čutili v sebi borbenosti, ne, odkrito so stopili na stran okupatorja, še predno je ta naš narod zaslužnil in so tudi potem, ko je bil naš narod že zaslužjen, okupatorju zvesti in vdani pomagači. Niso imeli ponosa, niso imeli časti. Bili so hlapci, sebičneži, strahopetci, spozabili so se celo tako daleč, da so zasovražili narod, iz katerega izhajajo in med katerim so živeli, ter so iz notranjega prepričanja sodelovali z okupatorjem, mu delali razne usluge in služili njegovemu državnemu ustroju." Zato so prav gotovo morali biti kaznovani.³⁸ Nekateri osumljenci so pristopili h KB samo zato, "ker niso več čutili s slovenskim narodom, ker so se narodu, iz katerega izhajajo, odtujili, ker niso imeli značaja, ker so bili poturice". Takrat, ko je slovenski narod najbolj trpel, so osumljenci menili, da je potrebno z vso vne- mo sodelovati z okupatorjem in služiti njegovemu državnemu ustroju. "Osumljenci so prodane duše, zakrivili so mnogo in težko so oškodovali narodno čast."³⁹

O nekaterih obtoženih je pisalo, da "v skladu s podatki poizvedbe popolnoma priznavajo svojo krivdo. Imenovani so se torej v času sovražne okupacije kot Slovenci, saj vsi priznavajo, da so Slovenci, obnašali tako, kot se nobeden Slovenec, ki je količkaj gledal na svojo čast in na čast svojega naroda ne bi."⁴⁰ Spet drugi "niso imeli nobene hrbtenice, značaja, da so se za judeževe groše prodali in vdinjali Nemcem",⁴¹ ali pa so zaradi svoje "suženjske miselnosti, sebičnosti in strahopetnosti in tudi radi sovraštva do slovenskega naroda sodelovali z okupatorjem, mu vda- no in zvesto služili ter delali razne usluge".⁴²

4. Razprava

Po tem, ko je javno tožilstvo pri SNČ vložilo obtožnico, je sodnik razpisal glavno razpravo. SNČ je moralo o vsaki razpravi pisati razpravni zapisnik. Na posebnem obrazcu so bili najprej navedeni predsednik senata, štirje člani in tajnik senata, nato pa še javni tožilec (oz. njegov namestnik) in eden ali več obtožencev. Na obrazcu razpravnega zapisnika je bil predviden tudi zagovornik obtožencev, vendar ga pri razpravah pred SNČ v Mariboru ni imel noben obtoženec. Vsi so se zagovarjali sami. Glede na število obtožencev lahko sklepamo, da so bile razprave kratke in da so imeli zelo malo časa za zagovor.

Na razpravi je najprej javni tožilec prebral obtožnico. Nato je predsednik senata pozval posamezne obtožence k zagovoru. Le-ti so se navadno zagovarjali tako kot na zaslišanju. Nato je javni tožilec predložil dokaze (prijave, zaslišanje osumljenca in prič) in na podlagi obtožnice predlagal kazen. Obtoženci so vedno prosili za "milo kazen". Po kratkem in tajnem posvetu senata je predsednik senata izrekel sodbo in na podlagi ustreznega člena Zakona obtožence v večini primerov obsodil.⁴³

Na prvi razpravi pred SNČ v Mariboru, 4. julija, je senatu predsedoval Avgust Habermuth. Obtožnico je branil javni tožilec za mariborsko okrožje, Jože Pavličič, ki je v tej vlogi nastopil samo na prvi razpravi. Na večini razprav je kot njegov namestnik nastopal dr. Bojan Petrič.⁴⁴ Mariborsko SNČ je sicer zasedalo v treh senatih. Poleg Habermutha sta senatom predsedovala še Miloš Senica in dr. Emil Korbar. Tisti, ki so jim sodili senati v Mariboru, so bili do razprave zaprti predvsem v taborišču na Teznem in v zaporih Ozne, tako da je moral predsednik senata pred vsako razpravo obvestiti ustrezne institucije o tem, kateri zaporniki morajo biti privedeni na razpravo.⁴⁵

Kljub temu se je nekajkrat zgodilo, da na razpravo ni bil priveden pravi obtoženec. Tako je mariborski senat SNČ 11. julija 1945 izdal potrdilo, da je bil Ivan Zamuda izpuščen na svobodo, "ker se je pred sodiščem ugotovilo, da je bil aretiran in priveden k razpravi pomotoma in se je

³⁷ PAM, SNČ, šk. 3, 43/45 (Obtožnica).

³⁸ PAM, SNČ, šk. 5, 66/45 (Obtožnica).

³⁹ PAM, SNČ, šk. 4, 52/45 (Obtožnica).

⁴⁰ PAM, SNČ, šk. 2, 30-35/45 (Obtožnica).

⁴¹ PAM, SNČ, šk. 3, 45/45 (Obtožnica).

⁴² PAM, SNČ, šk. 3, 41/45 (Obtožnica).

⁴³ PAM, SNČ, Razpravni zapisniki.

⁴⁴ Obtožnice tožilstva pa so poleg obeh omenjenih zagovarjali še Vladimir Punčuh, dr. Sonja Kukovec, dr. Gojmir Jelenc, dr. Franjo Vrtnjak in Tine Golob.

⁴⁵ PAM, SNČ, Razpravni zapisniki razprav v Mariboru.

zaporno povelje glasilo na drugo osebo istega imena."⁴⁶ Zanimiv je bil tudi primer Barbare Ul, ki je bila klicana na razpravo 6. avgusta 1945, vendar je bil privedena "neka druga istega imena in priimka, a s povsem drugimi podatki".⁴⁷

Razprave so potekale v kazinski dvorani mariborskega Narodnega gledališča.⁴⁸ Bile so javne, torej so se jih ljudje lahko udeležili. Potek razprav so lahko spremljali tudi na Slomškovem trgu, saj so bili tam postavljeni zvočniki. Kot je bilo zapisano v Vestniku mariborskega okrožja, je razprave 5. julija poslušala množica ljudi, ki "z zadoščenjem komentira potek razprav in odobrava obsodbe, ki so jih deležni vsi izdajalci in sovražni elementi, ki so sodelovali z okupatorjem in poptevali svojo osebno in narodno čast."⁴⁹

Senati SNČ so nekajkrat poslovali tudi izven Maribora, in sicer v Guštanju, Strnišču, Marenbergu in v Murski Soboti.⁵⁰ Posebnost delovanja SNČ v Strnišču je, da so bile obtožnice največkrat prepisane Oznini "predlogi za pokaznitev" in da je bilo kar nekaj obtožencev obsojenih zato, ker so med vojno sodelovali s četniki.⁵¹

Druga posebnost je poslovanje senata SNČ v Marenbergu. Vse osumljene, brez izjeme, je obtožnica bremenila, da so bili člani KB. Izmed 133-ih obtoženih jih je sodišče 8 oprostilo zato, ker so sami trdili, da niso bili člani KB in ker jim sodišče članstva v tej organizaciji dejansko ni moglo dokazati. Tako jih je moralo zaradi pomanjkanja dokazov oprostiti. Razen Ernesta Perglava, ki je bil obsojen na izgubo narodne časti za dve leti in zaplembo nepremičnin v Bistriškem jarku, so bili vsi ostali obsojeni samo na izgubo narodne časti (od 1 do 4 let).⁵² Kot je bilo zapisano v utemeljitvi sodb, je bil vzrok za te nizke kazni v tem, da je sodišče upoštevalo v nacionalnem pogledu "izredno žalostne prilike v marenberškem okraju, kjer je bila propaganda izredno močna in to zlasti pri ljudeh /.../, ki so

skoro brez izjeme gospodarsko šibkejši ljudje in popolnoma odvisni od mogotcev, ki so bili zagrizeni hitlerjanci". Ob upoštevanju teh okoliščin, kot tudi družinskih razmer posameznih obtožencev, je sodišče le-tim izreklo "izredno nizke kazni, ki jih smatra glede na izjemne prilike obtožencev za primerne".⁵³

Senati SNČ v Mariboru so izrekli vse po zakonu predvidene kazni (izguba narodne časti, prisilno delo in zaplemba premoženja). Več obtožnic so zavrnil, predvsem po 4. avgustu 1945, saj so navedena kazniva dejanja obtoženih spadala pod amnestijo, ki jo je dan prej objavilo predsedstvo SNOS-a. Več obtožencev je bilo oproščenih, največ (23) na razpravi v Strnišču 10. avgusta 1945.⁵⁴ Razloge za takšne odločitve je sodišče navedlo v utemeljitvi sodb.

Kot zanimivost naj navedem, da sta bila oproščena tudi Ervin Ussar in Borut Šali, in sicer zaradi mladostnosti. Ussar je bil obtožen, da je 1944 na ulici pretepel nekega dečka in ga ozmerjal z izrazom "vindišarski pes", kakor je ozmerjal še mnoge druge, ki so govorili slovensko. Sodišče ga je spoznalo za krivega, vendar "spričo njegove mladostnosti, slabotnosti in popolnoma zanemarjene vzgoje" sodišče ni izreklo nobene kazni, ampak ga je izročilo krajevnim oblastem zaradi nadzora in vzgoje. "Ussar Ervin je primer otroka s popolnoma zanemarjeno vzgojo. Živel je ves čas po raznih kmetijah na Zg. Štajerskem popolnoma zanemarjen in brez pravega nadzorstva. Svoje dejanje odkrito priznava."⁵⁵

Šali je bil član organizacije Hitler Jugend, prostovoljno je pristopil k Volksturm in bil "zagrizen hitlerijanec". Če so njegovi sošolci govorili slovensko, jih je tožil svojim profesorjem. Sodišče mu je krivdo sicer dokazalo. Ker pa je bil obtoženi rojen 25. septembra 1929 in po ugotovitvi sodišča mlajši mladoletnik, mu ni bila izrečena nobena kazen. "Bolj ko on za svoje dejanje, je odgovorna mati za napačno vzgojo po smrti obtoženčevega očeta."⁵⁶

V nekaj primerih se je sodišče izreklo za nepristojno in obtožence predalo vojaškemu sodišču, obtoženko Franciško Štaudinger⁵⁷ pa izseljeniški komisiji. 5. člen Zakona je namreč določal,

⁴⁶ PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/1.

⁴⁷ PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/2.

⁴⁸ PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/2.

⁴⁹ Razprave sodišča narodne časti, Vestnik mariborskega okrožja (Vestnik), 5. julij 1945, št. 19, str. 1.

⁵⁰ Razprave pred senatom SNČ v Guštanju so bile od 10. do 12. julija, od 1. do 3. avgusta, 11. in 20. avgusta; v Strnišču je SNČ sodilo od 24. julija do 10. avgusta ter od 16. do 18. avgusta, v Marenbergu so razprave potekale 9. in 10. avgusta, v Murski Soboti pa 24. avgusta.

⁵¹ PAM, SNČ, prim. šk. 11, 117/45; šk. 13, 128/45; šk. 14, 130/45, 132/45 (Sodbe).

⁵² PAM, SNČ, šk. 16, 183/45; šk. 17, 184/45 in 185/45 (Sodba).

⁵³ PAM, SNČ, šk. 16, 183/45 (Sodba).

⁵⁴ PAM, SNČ, šk. 14, 137/45 (Sodba).

⁵⁵ PAM, SNČ, šk. 6, 74/45 (Sodba).

⁵⁶ PAM, SNČ, šk. 13, 127/45 (Sodba).

⁵⁷ PAM, SNČ, šk. 15, 158/45 (Sodba).

da se v primeru, ko gre za težje kaznivo dejanje, za katero SNČ ugotovi, da zanj ni pristojno, izreče za nepristojno in zadevo preda pristojnemu sodišču.⁵⁸ Tako je SNČ nekatere obtožence predalo vojaškemu sodišču: v primeru Ane Cizer, Irme Pihler in Ane Pihler je sodišče spoznalo, da so obtoženke Nemke in zato "ne morejo biti nosilke slovenske narodne časti".⁵⁹ SNČ je izročilo vojaškemu sodišču tudi Emo Jeraš, za katero je v obtožnici pisalo, da je slovenske narodnosti, vendar je sama izjavljala, da je Nemka. Sodišče je na razpravi ugotovilo, da obtoženka ne zna slovensko in se izreklo za nepristojno.⁶⁰ Jožef Jakomini je bil kočevski Nemec, obtožen za sodelovanje v okupatorjevih polvojaških organizacijah, vendar vprašanja "Kočevjarjev, ki so se prostovoljno izselili, bodisi da so Slovenci ali Nemci, ne more reševati sodišče slovenske narodne časti, ampak edino le vojaško sodišče."⁶¹ Hermina Zimmerl je trdila, da je Slovenka. Zaslišane priče so izjavile ravno nasprotno. Sodišče je menilo, da njeno delovanje in vzgoja otrok kažejo na to, "da je za Slovenko ni mogoče več smatrati". Poleg tega je bil njen mož Nemec. "To sodišče smatra, da sme soditi le članom slovenskega naroda, kar pa obtoženka ni več, to pa iz vidika, da brani slovensko narodno čast, ki je obtoženka kot Nemka niti ne more imeti."⁶²

Poleg tistih, ki so bili na sodišču spoznani za Nemce ali so se sami tako opredelili, je SNČ predalo vojaškemu sodišču tudi tiste, katerih kazniva dejanja so imela "za posledico preganjanje, internacijo in selitev".⁶³

Po končani razpravi in pravnomočnosti sodbe je sodišče obsojence pošiljalo v bivšo mariborsko kaznilnico za Dravo (pod upravo sodišč) ali pa v taborišče v Bresternici. Od takrat naprej obsojenci niso bili več v pristojnosti Ozne.⁶⁴

5. Sodba

SNČ je izrekalo sodbo "v imenu slovenskega naroda". Pri sojenju je uporabljalo splošne kazenske predpise in postopke rednih sodišč, če ti niso nasprotovali Zakonu. Sodba je bila takoj

pravnomočna.⁶⁵ Sodbe so morale biti napisane v enem izvorniku, ki ga je sodišče poslalo v Ljubljano, in v petih overjenih prepisih.⁶⁶

Na začetku vsake sodbe so bili navedeni predsednik senata, njegovi člani in tajnik, javni tožilec in obtoženci. Sodišče je na podlagi obtožnice, ki jo je podalo javno tožilstvo, razpravljalo o obtožencih, ugotovilo, česa so krivi in jih glede na to, ali so zagrešili prestop, ali zločin, obsodilo na kazni, ki jih je predpisoval Zakon. Vsaka sodba je bila, tako kot obtožnica, ustrezno utemeljena, podpisala pa sta jo predsednik in tajnik senata. Utemeljitev sodb so bile navadno prepisane utemeljitve obtožnic. Ponekod, predvsem pri utemeljevanju okoliščin, ki so privedle do kaznivega dejanja, so bile nekoliko dodelane in razširjene.

Sodišče je pri obsojenem Francu Franku upoštevalo, da nima desne roke in mu je zato izreklo samo kazen izgube narodne časti za eno leto brez prisilnega dela ali zaplembe imovine. Olajševalna okoliščina za Ladislavo Fučkar je bil šestnajstmesečni otrok, za Ivana Gupfleitnerja pa trije nezakonski otroci, ki so bili v času njegovega vstopa v KB še majhni. "Pri Jusu Martinu, ki je napravil vtis bolj nepoboljšljivega nemčurja pa je z ozirom na to, da je itak ločen in ne živi pri družini, odmerilo radi otrok izgubo narodne časti na 2 leti, dalo mu je pa 1 leto lahkega prisilnega dela." Gašper Karničnik je pred koncem vojne pričel podpirati NOB. Njegova obsodba je utemeljena tako: "Če je v času, ko je NOV bila že blizu njegovega doma in se je tudi slepcu vidno bližal konec nacistične oblasti, podprl NOV, s tem svoje narodne časti ni opral".⁶⁷ Rozi Kocjančič je sodišče kot olajševalne okoliščine štel njeno priznanje, telesno in duševno zaostalost, obtežilno pa je bilo dejstvo, da je bila obsojenka članica KB že pred vojno.⁶⁸

Obtoženci, ki so bili člani KB in so želeli omiliti kazen in krivdo, so se zagovarjali z nevednostjo in slabim gmotnim stanjem. SNČ je štel članstvo v KB za kaznivo dejanje (načelno je zastopalo stališče, da je vstop Slovencev v KB narodno izdajstvo) "ne glede na motiv včlanjenja, kajti vsakemu Slovencu je moralo biti jasno, kakšni so cilji in delovanje te organizacije." Motiv

⁵⁸ *Ul SNOS in NVS*, 9. junij 1945, št. 7.

⁵⁹ *PAM, SNČ, šk. 15, 168/45 in 163/45 (Sodba, Obtožnica)*

⁶⁰ *PAM, SNČ, šk. 5, 66/45 (Sodba, Obtožnica)*.

⁶¹ *PAM, SNČ, šk. 12, 122/45 (Sodba, Obtožnica)*.

⁶² *PAM, SNČ, šk. 5, 64/45 (Sodba)*

⁶³ *PAM, SNČ, šk. 10, 104/45 (Sodba)*.

⁶⁴ *Zavodlav. Iz dnevninskih zapiskov*, str. 35 – 36.

⁶⁵ *Ul SNOS in NVS*, 9. junij 1945, št. 7.

⁶⁶ *PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/1 (Vsem predsednikom senatov ..., 19. julij 1945)*.

⁶⁷ *PAM, SNČ, šk. 1, 1/45 (Sodba)*.

⁶⁸ *PAM, SNČ, šk. 1, 12/45 (sodba)*.

vstopa v KB je sodišče upoštevalo samo pri izbiri in odmeri kazni.⁶⁹ Vincencu Glatzu je tako sodišče priznalo kot olajševalno okoliščino dejstvo, da je vstopil v KB že 1931, ko še ni bilo moč predvideti "poznejšega zločinskega delovanja" KB in dejstvo, da je bil 1939 izključen iz KB.⁷⁰

V eni od utemeljitev je zapisano, da obtoženci "priznavajo, da so vršili pod okupatorjem funkcije oz. dejanja, ki jim očita obtožnica. Vsi obtoženci se zagovarjajo, da so te funkcije oz. dejanja vršili iz strahu pred posledicami, če bi sodelovanje z okupatorjem odklonili. Ta zagovor njihove krivde /.../ ne izključuje. Pravilna reakcija in strah pred okupatorjem, tudi če bi bil strah utemeljen, namreč ni smela biti taka, kakor so jo pokazali obtoženci, da so se podali okupatorjevemu pritisku in z njim sodelovali ter mu hlapčevsko služili. Kakšen bi moral biti pravilni odgovor na grožnje okupatorja, na grožnje domačih hlapcev, je pokazala ogromna večina naroda vseh slojev, ki je raje sprejela na sebe častno trpljenje in težko osvobodilno borbo, kakor pa narodne časti nevredno hlapčevanje. Večina obtožencev skuša opravičiti ali vsaj omiliti svojo krivdo s tem, da navaja, da Nemcem ni izdala nobenega domačina. Tak zagovor je jalov," je še pisalo.⁷¹

Franc Kalunder se je zagovarjal, da ne ve, kdo so partizani. "S tem je pač sam izrekel kako daleč se je postavil od narodne skupnosti", je sodišče komentiralo njegovo nevednost. Za Marto Wagner v utemeljitvi piše, da "je šolski primer, ki je pozabila na svojo narodno čast. To sledi iz njenega nastopa pred sodiščem samega, ko se je pokazala zakrknjena in sovražna /.../ Svojo tujo miselnost je pokazala s tem, da je bežala iz domačega kraja pred narodnimi osvoboditelji, svojega edinega otroka dala krstiti na čisto nemško ime in poročila Slovenca, ki se je ves vdinjal okupatorju in celo služil v nemški vojski."⁷²

V obrazložitvi ene od sodb je pisalo, da predstavljalo štiri obsojene ženske "tip onih deklet, ki so v času okupacije pozabile na svojo narodno čast in se takoj spustile z okupatorjevimi vojaki v prijateljske odnose /.../ in z njimi prijateljsko občevale. Skoro brez izjeme priznavajo, da so z nacisti popivale in plesale ali se sprehajale. Opravičila za tako, slovenskega dekleta, nevredno ponašanje niti same ne najdejo." Tri so

se zagovarjale s tem, da so bile premlade in se niso zavedale svojih dejanj. Sodišče je tak zagovor sprejelo obtežilno, "ker kaže na pokvarjenost, tako v moralnem kakor v nacionalnem oziru. Vse so, kakor izrecno priznavajo, vedele za grozodejstva nacistov nad našim poštenim ljudstvom. Kljub temu so se takrat družile s temi zločinci in to javno in v obliki, da se je zgražala vsa okolica."⁷³

Marija Pikalo je bila obsojena zato, ker je sprejemala nemške vojake v svoje stanovanje. "Na vprašanje zakaj je to storila, je odvrnila, da je ljubezen mednarodna. Napravila je vtis zagrižene nepoboljšljivke in se ji je zato odmerilo tudi lahko prisilno delo za dve leti," je med drugim pisalo v utemeljitvi.⁷⁴ Obtožene Martina Sternjaka, Rozo Medila in Franca Bartuneka pa je sodišče oprostilo, ker "niso pri zdravi pameti".⁷⁵

6. Kazni

SNČ je lahko izreklo naslednje kazni: izgubo narodne časti, lahko ali težko prisilno delo in popolno ali delno zaplembo premoženja v korist države. Po 4. členu je bila redna kazen izguba narodne časti, ki sta ji bili po potrebi dodani ena ali druga ali obe ostali kazni. Izguba narodne časti je pomenila "izključitev od javnega udejstvovanja, izgubo pravice do javnih služb, poklicev in dostojanstev, izgubo vseh državljanških in političnih pravic". Kazen izgube narodne časti je bila lahko začasna ali trajna.⁷⁶

Kazen prisilnega dela je lahko sodišče izreklo največ za dobo deset let. Kazen težkega prisilnega dela in popolne zaplembe premoženja je smelo sodišče izreči, kadar je kaznivo dejanje ocenilo kot zločin. Pri izrekanju kazni je moralo upoštevati vse obtežilne in olajševalne okoliščine, pri zaplembi premoženja pa preveriti, ali je imel obtoženec nepreskrbljeno družino. Če je obtoženec po storjenem dejanju prispeval k "ostvaritvi namenov narodno osvobodilnega boja, sodišče to upošteva pri izrekanju kazni in ga sme v izrednih primerih tudi oprostiti vsake kazni".⁷⁷

12. julija 1945 je Žigon predsednikom senatov SNČ poslal okrožnico, v kateri jih je opozoril, naj ne izrekajo pogojnih obsodb.⁷⁸ Starejšim in

⁶⁹ PAM, SNČ, sk. 6, 74/45 (Sodba).

⁷⁰ PAM, SNČ, sk. 8, 86/45 (Sodba).

⁷¹ PAM, SNČ, sk. 1, 1/45 (Sodba).

⁷² PAM, SNČ, sk. 1, 1/45 (Sodba).

⁷³ PAM, SNČ, sk. 2, 17/45 (Sodba).

⁷⁴ PAM, SNČ, sk. 10, 105/45 (Sodba).

⁷⁵ PAM, SNČ, sk. 16, 181/45 (Sodba).

⁷⁶ Ul SNOS in NVS, 9. junij 1945, št. 7.

⁷⁷ Prav tam.

bolnim osebam sodišče ni izrekalo kazni prisilnega dela, "ker bi bila taka kazen iluzorna".⁷⁹

Sodišče je torej pri odmeri kazni upoštevalo ugotovljena dejstva, gospodarski in družinski položaj obtožencev in njihovo starost. Pri nekaterih obtožencih je sodišče tudi upoštevalo, "da so jih dogodki izpametovali in da bodo lahko še dobri člani slovenskega naroda ter prispevali vsaj k obnovi, če so že ovirali osvobodilno borbo".⁸⁰

Glede kazni zaplembe premoženja je javni tožilec Slovenije 5. julija 1945 izdal okrožnico, v kateri je sporočal, da mora oblastvo, pri katerem je potekal postopek, za katerega je bila predvidena kazen zaplembe premoženja, zbrati vse podatke o premoženju osumljene ali obtožene osebe. Sodišče je odločalo o tem, ali gre za popolno ali delno zaplembo (v primeru slednje tudi določi, kaj obsojencu ostane). Obsojence so morali sodniki opozoriti na to, da je lahko zaplenjeno tudi premoženje, ki bi bilo odkrito naknadno.⁸¹

Če je bil obtoženec obsojen za zaplembo premoženja v korist države, je moralo sodišče o tem obvestiti okrajno narodno sodišče (ki je izvedlo zaplembeni postopek), če ga ni bilo, pa delegata ministrstva za pravosodje pri okrajnem sodišču obsojenčevega stalnega bivališča, okrajni NOO ali okrajni odbor OF obsojenčevega stalnega bivališča in komisijo za upravo narodne imovine v Ljubljani.⁸²

V okrožnici z dne 19. julija so bila navodila o izvajanju kazni in navodila glede obveščanja o izidu razprave. Če obtoženec ni bil obsojen na kazen prisilnega dela, če niso obstajali razlogi za pridržanje v zaporih in če javni tožilec ni nasprotoval izpustitvi, je moral predsednik senata po razpravi obvestiti komandanta zaporov o izpustitvi obtoženca. Če je bil obtoženec obsojen na izgubo narodne časti, je moral predsednik senata o tem obvestiti krajevni oz. mestni NOO, če tega ni bilo, pa mestni oz. krajevni odbor OF obsojenčevega stalnega bivališča in njegove zaposlitve. Poudarjeno je bilo, da je to obvestilo

pomembno "radi pravilnega vodstva volilnih imenikov." Po odloku predsedstva SNOS o razpisu volitev v krajevne in okrajne NOO je bila namreč volilna pravica vezana na stalno bivališče volilca oz. na bivanje zaradi zaposlitve.⁸³

Sodišče je moralo vsak drugi ali tretji dan poslati SNČ v Ljubljano seznam vseh obsojenih na kazen prisilnega dela v dveh izvodih. En izvod je obdržalo ljubljansko SNČ, drugega pa je poslalo Ministrstvu za notranje zadeve, ki je skrbelo za izvršitev. Seznami so morali biti izdelani posebej za lahko in posebej za težko prisilno delo.⁸⁴

Javni tožilec DFJ, dr. Jože Vilfan, je 30. avgusta podal naslednjo obrazložitev glede prisilnega dela. Če je bila izrečena kazen lahkega prisilnega dela za dobo do dveh let, se je štela kot kazen prisilnega dela brez odvzema svobode in je trajala dve leti. V primeru, da je bila izrečena kazen lahkega prisilnega dela v trajanju od dveh do petih let, je to pomenilo, da gre za kazen odvzema svobode brez prisilnega dela v trajanju od dveh do petih let. Če pa je bila izrečena kazen prisilnega dela v trajanju več kot pet let, je to pomenilo kazen odvzema svobode s prisilnim delom za več kot pet let.⁸⁵

Na podlagi omenjene obrazložitve je Ministrstvo za notranje zadeve pri NVS izdalo začasno navodilo o izvrševanju kazni prisilnega dela brez odvzema prostosti, po kateri je morala oseba, ki je bila obsojena na kazen prisilnega dela brez odvzema prostosti, opravljati predvsem fizična dela brez nagrade in možnosti izbire. Pri dodelitvi dela je bilo potrebno upoštevati njene telesne in duševne zmožnosti, kot tudi usposobljenost za določena dela. Obsojenec, ki je prestopal tako kazen in ni imel lastnih sredstev, je prejemal od podjetja ali ustanove, kjer je prestopal kazen, potrebno oskrbo. Obsojenci so kazen prisilnega dela brez odvzema prostosti praviloma prestopali pri javnem (državnem, okrožnem, okrajnem) podjetju ali ustanovi v tistem okraju, kjer so imeli stalno prebivališče. Izjemoma so obsojenca zaposlovali pri zasebnih podjetnikih, ki jih je oškodoval okupator in njegovi pomagači. Sodišče, ki je izreklo kazen, je po pravnomočnosti sodbe napotilo obsojenca na njegovo stalno prebivališče in s prepisom sodbe obvestilo

⁷⁸ PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/1 (Vsem predsednikom senatov, 12. julij 1945).

⁷⁹ PAM, SNČ, šk. 12, 121/45 (Sodba).

⁸⁰ PAM, SNČ, šk. 1, 1/45 (sodba).

⁸¹ PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/1.

⁸² PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/1 (Vsem predsednikom senatov, 19. julij 1945).

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/1 (Vsem predsednikom senatov, 24. julij 1945).

⁸⁵ PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/1 (Javnim tužiocima federalnih jedinica, 30. avgust 1945).

odsek za notranje zadeve pri okrajnem NOO, v katerem je prebival obsojenec. Okrajni NOO (omenjeni odsek) je nato odredil izvršitev kazni in o končani kazni obvestil sodišče. Krajevni NOO so morali biti pooblaščenici za izvrševanje takih kazni. Izvrševanje kazni prisilnega dela brez odvzema prostosti je nadzorovala NM.⁸⁶

7. Kazenski zavodi

Obsojeni pred SNČ v Mariboru so kazni prestajali v taboriščih Bresternica, Tezno (tovarna letal), Studenci in v Strnišču pri Ptuj. Pooblaščenstvo Ozne za mariborsko okrožje je imelo za svoje potrebe na razpolago sodne zapore in policijske zapore v Slovenski ulici v Mariboru.⁸⁷

S Pravilnikom o ureditvi kazenskih taborišč (februar 1945) je bilo določeno, da se taborišča postavijo izven naseljenih območij: "Najbolj primerni prostori bi bili večji gradovi ali vojaške barake, ki se nahajajo v bližini železnic in v bližini krajev, kjer se bo delovna sila izkoriščala." Varoval jih je Knoj.⁸⁸

V sodnih preiskovalnih zaporih ali v policijskih zaporih so po zaslišanju zapornikov odločili, kaj z njimi. Izpustili so jih malo, predvsem tiste, ki so bili privedeni samo na podlagi ustne obtožbe. Večino zapornikov so poslali v taborišče v Strnišče ali v Hrastovec. Ti zaporniki so bili največkrat člani KB, ŠDZ, NSDAP. Zapornik, ki mu je bila krivda dokazana ali jo je sam priznal, je bil poslan pred sodišče. Imel pa je še eno možnost: "če obveščevalno obdeluje okolico, s katero lahko zapornik kontaktira, ga potem, ko podpiše posebno izjavo, pridobimo za našega agenta". Vsak tak primer je moral odobriti pooblaščenec Ozne.⁸⁹

Največje taborišče v Strnišču je bilo bivše nemško delovno taborišče in je spadalo pod načelstvo Ozne za Slovenijo. V to taborišče so Nemci vozili Štajerce, ki niso bili predvideni za nemške državljane. Taborišče je bilo delovnega značaja, saj so taboriščniki začeli graditi tovarno. Okrog taborišča je bila mrežna ograja z ustrezno osvetlitvijo, stražarnice, vhodna vrata so

bila zavarovana. V taborišču samem so bili upravni prostori, baraka za osebje, jedilnice, kuhinje, skladišča, barake za taboriščnike s stranišči in umivalnicami, osrednje dvorišče, vmes pa so bile urejene poti. V nujnih primerih je bilo primerno za več tisoč ljudi. Ob osvoboditvi je nemška uprava taborišča razpadla, taboriščniki so odšli domov. Taborišče so najprej uporabili za ustaše, ki so jih kmalu poslali na Hrvaško, za kočevske Nemce in za Štajerce, ki so sodelovali z okupatorjem in so čakali na sodišča ali na izgon.⁹⁰ Kmalu je postalo premajhno, zato je pooblaščenstvo Ozne za mariborsko okrožje uredilo novo taborišče v Hrastovcu.⁹¹

Taboriščni režim naj bi bil uradno enak režimu v kaznilnicah in preiskovalnih zaporih. Prepovedana so bila maščevalna dejanja, vendar v resnici ni bilo tako. Tako zasliševalci (oznovci) kot tudi stražarji (knojevci), se niso obnašali, kot jim je bilo ukazano. Smrtnost taboriščnikov je bila velika zaradi vedno večje gneče, slabe prehrane in oskrbe nasploh, slabe so bile tudi higienske razmere. Mrtve so pokopavali v gozdu za taboriščem.⁹²

Zavadlavova izkušnja v tem taborišču je bila naslednja: "Pogledam v kuhinjo in jedilnico, kjer nekateri prav v gneči jedo neko vodeno smrdečo brozgo iz različnih porcij. Je namreč čas kosila. Iz barak s taboriščniki neznansko smrdi, zato rajši ne stopim vanje. Videti so strašno natlačene, ob vseh je nekaj žensk in otrok. Vsi skupaj so videti zelo prestrašeni, še bolj, ko me zagledajo v oznovski uniformi. Sprehodim se med barakami, ko zaslišim petje "Hej, brigade, hitite!" Kako to - v taborišču? Zagledam kolono taboriščnikov, ki v peterostopih prihaja po poti od barak proti jedilnici. Taboriščniki pojejo, zraven pa gre nekaj knojevskih stražarjev. Med stražarji je tudi zloglasni maščevalni knojevec, ki so mu še mladoletnemu Nemcu zažgali hišo s starši in brati vred. V rokah ima kol in tepe po glavi tiste, ki nočejo peti." Bili so kočevski Nemci.⁹³ Zavadlav tudi opisuje, kako so oznovci streljali taboriščnike.⁹⁴

Taborišči v Strnišču in Hrastovcu sta bili ukonjeni jeseni 1945.⁹⁵

⁸⁶ PAM, SNČ, sk. 18. 1249004/18/1 (Začasno navodilo za izvrševanje kazni prisilnega dela brez odvzema prostosti)

⁸⁷ Zbornik "Nemci" na Slovenskem 1941-1955 (ur. Dušan Nečak), str. 142.

⁸⁸ Vodnišek Starič: Prerazem, str. 194, 269.

⁸⁹ Zavadlav: Iz dnevnih zapisov, str. 35

⁹⁰ Prav tam, str. 67-68.

⁹¹ Zbornik "Nemci" na Slovenskem 1941-1955, str. 142.

⁹² Zavadlav: Iz dnevnih zapisov, str. 68.

⁹³ Prav tam, str. 68-69.

⁹⁴ Prav tam, str. 92-93

⁹⁵ Prav tam, str. 99.

Vestnik mariborskega okrožja je 25. avgusta poročal o obisku novinarjev v taborišču v Bresternici, v katerem so med vojno živeli ujeti Rusi in Angleži. V dveh taboriščnih kompleksih je bilo v času obiska novinarjev okoli 500 kaznjencev. Po vojni so bile popravljene barake, urejene poti, napeljana elektrika, kaznjenci so obdelovali zelenjavni vrt, ustanovili lastne delavnice (mehanična, čevljarska, krojaška, jermenarska, mizarska), v katerih so delali za potrebe taborišča in vojnega področja. Imeli so lastno kuhinjo in pekarno in svojega taboriščnega zdravnika, ki ni bil "uradni, legalizirani morilec milijonov sestradanih, oslabelih, za delo nesposobnih in bolnih internirancev. Ne, z resnično demokratičnim duhom prežeti zdravnik v novi Jugoslaviji se zaveda svojega človečanskega poslanstva in vidi v bolnem kaznjencu edino le pomoči potrebnega človeka."⁹⁶

Kaznjence so razporejali na delo glede na njihove zdravstvene in telesne sposobnosti. Za bolnike sta bili v taborišču dve sobi (ena za ženske in ena za moške). Zdravi kaznjenci so delali v taborišču in izven njega, na bližnjih kmetijah in državnih posestvih. Gradili so most, ceste in elektrarno. Tisti, ki so opravljali težja dela, so dobili dodatne obroke hrane, kar je časnik komentiral takole: "Kot primer demokratičnosti naj povejmo, da dobiva uprava in stražarji prav tak kruh kakor kaznjenci". Svojci so lahko kaznjencem poslali tedensko en paket potrebščin.⁹⁷

Za mir in red v sobah so skrbeli sobni starešine, ki jih izvolili kaznjenci med seboj. Za njihovo politično, kulturno in vzgojno delovanje je moral skrbeti politikomisar taborišča. Politične ure so potekale enkrat tedensko, kaznjenci pa so jim sledili "z velikim, vedno še naraščajočim zanimanjem".⁹⁸

Kaznjenci so izdelali stenski časopis, v katerem so bile pesmi in članki. Med kaznjenci je bilo nekaj risarjev, glasbenikov, deloval je pevski zbor, imeli so celo amatersko gledališče. 26. avgusta je bil v taboriščni dvorani miting kaznjencev, na katerem je uprava taborišča razglasila imena amnestirancev. Menda so bili nekateri kaznjenci nad razmerami v taborišču tako navdušeni, da so posamezniki "tudi po amnestiji hoteli še dalje ostati v taborišču".⁹⁹

Zaradi slabih razmer v omenjenih zavodih je Ministrstvo za notranje zadeve posredovalo NM navodila za upravljanje taborišč in za organiziranje delavnic. Od julija 1945, še posebej pa po avgustovski amnestiji, so v kazenskem postopanju začeli spoštovati predpise, upoštevati razlike med kaznivimi dejanji in razločevati zapornike.¹⁰⁰

Ostalo poslovanje

Poleg sojenja kaznivih dejanj je moralo SNČ opravljati administrativne posle: vodilo je vpisnik osumljenih in obsojenih, izvrševalo razna navodila, ki jih je dobivalo iz Ljubljane, pisalo poročila o svojem delovanju, skrbelo za izvršitev kazni, reševalo nastale probleme in usklajevalo svoje delo z vsemi, ki so bili na kakršenkoli način povezani z delovanjem sodišča.

Tako je bilo 5. julija poslano prvo poročilo o delovanju SNČ v Mariboru. V njem je med drugim zapisano: "Pripominjamo, da zasedamo v dveh senatih, izmenoma vsaki dan in sproti opravljamo slučaje, ki nam jih predloži javno tožilstvo okrožja Maribor. Po izjavi tov. javnega tožilca bo prišlo pred to sodišče slovenske narodne časti več tisoč obtožencev." Zaradi pomanjkanja osebja na javnem tožilstvu, je potekala preiskava počasi in je bila večkrat pomanjkljiva. V poročilu je tudi pisalo, da se Miloš Senica, ki je bil imenovan za predsednika enega od senatov, še ni javil na delo. Zato je sodišče ljubljansko centralo prosilo, naj posreduje "da se nemudoma javi, ker je dela ogromno".¹⁰¹

V poročilu 9. julija je med drugim pisalo, da se je SNČ na sestanku dan prej odločilo, da bo javni tožilec pošiljal spise omenjenemu sodišču v večji količini in da bodo urejeni po krajih oziroma vrstah kaznivih dejanj. To naj bi omogočalo lažje delo. Zaslediti je mogoče pritožbo, da se nekateri člani sodišča, ki so bili določeni za to delo, še niso javili, drugi pa se udeležujejo razprav neredno, tako da v senatih delajo vedno isti ljudje. Pred predsednikom Habermuthom je 7. julija 1945 kot sodnik prisegel Miloš Senica.¹⁰²

Iz poročila o delovanju mariborskega SNČ 15. julija lahko ugotovimo, da je imel SNČ vpisnik takrat 53 zaporednih števil, imenik pa 201 ob-

⁹⁶ Kazensko taborišče ni več mučnica, ampak vzgajališče, *Vestnik*, 25. avgust 1945, št. 41, str. 1.

⁹⁷ *Prav tam*, str. 1-2

⁹⁸ *Prav tam*.

⁹⁹ *Prav tam*, str. 2

¹⁰⁰ Vodusek Starič *Prevzem*, str. 271.

¹⁰¹ PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/1 (Poročilo, 5. julij 1945).

¹⁰² PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/1 (Poročilo, 9. julij 1945)

toženca. Sodišče zaostankov ni imelo, v Ljubljano pa je poslalo naslednjo prošnjo: "Nujno bi rabili vsaj še enega tajnika, ker poslujemo v treh senatih, tajnika sta pa dva in kljub udarniškem delu ni mogoče sproti opraviti vseh tajniških poslov."¹⁰³

Sprva so morali sodniki dnevno poročati o številu razprav in razpisanih primerov. Z okrožnico 19. julija je bilo določeno, da to ni več potrebno. Pač pa so morali senati SNČ vsako nedeljo pošiljati tedensko poročilo, ki je bilo izdelano na podlagi SNČ vpisnika. Poročilo je moralo vsebovati število tekočih števil v vpisniku, število obtožencev, število izrečenih sodb, koliko vseh obtožencev je bilo oproščenih in koliko jih je bilo oproščenih glede na posamezne kazni, koliko oseb je bilo kaznovanih na izgubo narodne časti, lahkega ali težkega prisilnega dela in koliko na delno ali popolno zaplembo premoženja. Zapisati so morali tudi, v koliko primerih je bilo SNČ nepristojno in koliko primerov je ostalo nerešenih. Rok za oddajo prvega takega poročila je bil 22. julij.¹⁰⁴

V poročilu 19. julija je mariborski senat sporočal, da se Ivan Muršak, ki je kot član sodišča prisegel v Mariboru, ne udeležuje razprav v Mariboru, ampak na Ptuj. Janko Ribič in Franc Fidelj, ki sta bila prav tako imenovana za člana SNČ v Mariboru, se do takrat še nista javila. Članov sodišča ni primanjkovalo, ponovno pa so opozorili, da bi nujno potrebovali še enega tajnika. Dnevno so obravnavali 30 - 40 primerov, posebnih primerov ni bilo, tudi zaostankov ne.¹⁰⁵

V poročilu 27. julija piše, da je bila sodba izrečena proti 548 obtožencem, proti 30 obtožencem je bila razprava preložena, ker nanjo iz različnih razlogov niso prišli. Glede teh je bilo odločeno, da jim bo sodišče sodilo v odsotnosti, če bo ugotovilo, da so na begu. Do takrat je sodišče obsodilo 475 obtožencev, 65 jih je oprostilo, v osmih primerih pa se je izreklo za nepristojno.¹⁰⁶

Glede na okrožnico 31. avgusta 1945 je mariborsko SNČ poslalo SNČ v Ljubljani končno po-

ročilo. Obtoženih je bilo skupaj 1992 ljudi, od teh po 3. členu Zakona 1368. Ravno toliko jih je bilo obsojenih na izgubo narodne časti, in sicer za trajno 10,¹⁰⁷ začasno je narodno čast izgubilo 1358 ljudi. Na kazen lahkega prisilnega dela je bilo obsojenih 308 ljudi, na kazen težkega pa 97 (skupaj 405). Premoženje je bilo zaplenjeno 125 obsojencem, od tega popolnoma 79, 46 pa delno. Oproščenih je bilo 220 oseb. Sodišče se je izreklo za nepristojno po 5. členu omenjenega Zakona v 65 primerih. Obravnavalo je tudi tri mladoletnike. Iz poročila je še razvidno, da pred mariborskim SNČ ni bil obsojen noben odvetnik.¹⁰⁸

Amnestija in ukinitve sodišča

SNČ je bilo ukinjeno 24. avgusta s posebnim zakonom predsedstva SNOS. Isti dan je omenjeno predsedstvo sprejelo tudi Ukaz o pomilostitvi oseb, obsojenih po Zakonu, ki je začel veljati že naslednji dan z objavo v Uradnem listu. Na podlagi omenjenega ukaza se je vsem, ki so bili kaznovani s težkim ali lahkim prisilnim delom, ta kazen odpustila. Tistim, ki so bili obsojeni na kazen izgube narodne časti, so se pravne posledice te kazni omejile na izgubo političnih in državljanskih pravic. Kazen zaplembe premoženja je ostala v veljavi.¹⁰⁹

Na podlagi 1. in 2. člena Ukaza o pomilostitvi je bilo pomiloščenih 688 ljudi; od tega 571 obsojenec in 87 obtožencev, ki še niso bili sojeni. Za tiste, ki so bili obsojeni na prisilno delo je bil izdan nalog, da se izpustijo na svobodo. Pomiloščeni niso bili tisti, ki so bili obsojeni zaradi članstva v KB in NSDAP. Na podlagi že omenjenega dopisa javnega tožilca DFJ (30. avgust) je bil naknadno izdan nalog, da se od tistih, ki so bili obsojeni zaradi članstva v KB in NSDAP izpustijo na svobodo tisti, ki so bili obsojeni na kazen lahkega prisilnega dela do dveh let. 133 oseb, ki je bilo obsojenih na kazen prisilnega dela in jim je bila odvzeta svoboda, je bilo izpuščenih na svobodo na podlagi pomilostitvenega ukaza predsedstva SNOS, 178 obsojencev pa naknadno glede na omenjeni dopis javnega tožilca DFJ.¹¹⁰

¹⁰³ PAM, SNČ, sk. 18, 1249004/18/1 (Poročilo, 15. julij 1945)

¹⁰⁴ PAM, SNČ, sk. 18, 1249004/18/1 (Vsem predsednikom senatorov..., 19. julij 1945)

¹⁰⁵ PAM, SNČ, sk. 18, 1249004/18/1 (Poročilo, 19. julij 1945).

¹⁰⁶ PAM, SNČ, sk. 18, 1249004/18/1 (Poročilo, 27. julij 1945)

¹⁰⁷ Glede na razpravne zapisnike in sodbe je bilo pred SNČ v Mariboru obsojenih 11 ljudi na izgubo narodne časti za trajno (M.Č.).

¹⁰⁸ PAM, SNČ, sk. 18, 1249004/18/1 (Končno poročilo, 20. september 1945).

¹⁰⁹ Ul SNOS in NVS, 25. avgust 1945, št. 29; Mikola Sodni procesi, str. 98.

¹¹⁰ PAM, SNČ, sk. 18, 1249004/18/1 (Končno poročilo, 20. september 1945).

Javni tožilec je že po prvi avgustovski (3. avgust) amnestiji 7. avgusta SNČ obvestil, da sme izdajati odločbe o amnestiji in pomilostitvi samo tisto sodišče, ki je vodilo postopek na prvi stopnji. Le-to je poslalo sodbo pravosodnemu ministrstvu, slednje pa predsedstvu Avnoj-a.¹¹¹ Prošnje za pomilostitev je reševalo SNČ, dokler je delovalo, nato pa okrožno sodišče v Mariboru, ki je prevzelo spise ukinjenega SNČ. Prošnjam za pomilostitev so bili priložene karakteristike, ki jih je izdajalo Ministrstvo za notranje zadeve (za tiste, ki so bili na prisilnem delu v kazenskih zavodih) kot tudi odbori OF oz. NOO. Nemalokrat so bile prošnje priložene izjave prič, ki so pričale v prid obsojenega. V imenu obsojenih so večkrat vlagali različne prošnje njihovi svojci, predvsem starši in zakonski partnerji. O teh prošnjah je nato razpravljalo predsedstvo SNOS-a, ki je lahko prošnji ugodilo popolnoma, kar pomeni, da je prosilca pomilostilo in mu črtalo kazen, samo delno, t.j., da je obsojencu znižalo odmerjeno kazen ali pa je njegovo prošnjo zavrnilo.

Nekateri obsojenci so prosili tudi za sodno rehabilitacijo. Če je pristojno sodišče prošnji ugodilo, je bila v kazenski evidenci izbrisana sodba SNČ. S tem so ti prosilci veljali za neobsojene. Napisanih je bilo tudi več prošenj za obnovo postopka, na okrožno sodišče pa so bile naslovljene tudi prošnje za izbris in znižanje kazni.

Ukaz o pomilostitvi je bil tudi osnova za izpustitev obsojencev, ki jo je moralo urediti SNČ. Preklicati je moralo vse razprave in čim prej izdelati poročilo o delovanju. Vsi nerešeni spisi in sodbe, ki so pred SNČ prispeli 25. in 26. avgusta, so morali biti poslani na javno tožilstvo.¹¹²

Procesi, ki so spadali pred sodišče narodne časti so se po njegovi ukinitvi nadaljevali pred rednimi sodišči.

Tako je sodišče slovenske narodne časti v Mariboru v 1368 primerih razsodilo: "V imenu slovenskega naroda: krivi!". Glede na krut nacistični okupacijski sistem menim, da SNČ ni samo odpravljalo posledic okupacije (še posebej, ker so Nemcem sodili pred vojaškimi sodišči), ampak je precejšnjemu številu ljudi, ki so bili med vojno prizadeti s strani okupatorja in njegovih domačih pomagačev, "odprlo možnosti", da se

maščujejo tistim, ki so se med vojno kompromitirali s svojim sodelovanjem z okupatorjem.

Zusammenfassung

"Im Namen des slowenischen Volkes:
Schuldig!"

Einige Slowenen arbeiteten während des Zweiten Weltkriegs aus verschiedenen Gründen im politischen, wirtschaftlichen, kulturellen und propagandistischen Bereich mit den Besatzern zusammen und übernahmen verschiedene Funktionen in deren Verwaltung und in (para)militärischen Einheiten.

Dies geschah in einer für Slowenien sehr schwierigen Zeit, als - wie es in der Präambel des Gesetzes über die Bestrafung von Verbrechen und Vergehen gegen die slowenische nationale Ehre (erlassen vom Slowenischen Volksbefreiungsrat am 5.6.1945) hieß - Slowenien okkupiert war und Slowenen im Kampf mit dem Feind den Tod fanden.

Zur Bestrafung dieser Personen wurde das sogenannte Gericht der nationalen Ehre gegründet. Für die Aufnahme eines Verfahrens war die Anzeige einer Privatperson, der Organisation zum Schutz des Volkes oder der örtlichen Volksbefreiungsausschüsse nötig. Auf Grundlage der Anzeigen verhörten Ermittler der Staatsanwaltschaft, der Organisation zum Schutz des Volkes und der Militärgerichte die Verdächtigten und die Zeugen. In den Verhören mußten die Verdächtigten auf die in den Anzeigen angeführten Anschuldigungen antworten. Meist gaben sie nichts zu, was nicht durch materielle Beweise oder zuverlässige Zeugen bewiesen werden konnte. Leicht überprüfbare Tatsachen, wie zum Beispiel die Mitgliedschaft in politischen Organisationen der Besatzer (wie dem Kulturbund oder dem Steirischen Heimatbund) gaben die Verdächtigten gewöhnlich sofort zu.

Auf Grundlage der Anzeigen sowie der Verhöre der Zeugen und der Verdächtigten erstellten der Staatsanwalt oder die Organisation zum Schutz des Volkes eine Anklageschrift, die dem Senat des Gerichts der nationalen Ehre übermittelt wurde. Dieses versuchte in einem Gerichtsverfahren festzustellen, ob die Beschuldigungen wahr waren. Wenn das Gericht den Angeklagten für schuldig befand, wurde er zum Verlust der nationalen Ehre verurteilt. Je nach Schwere der Straftat (Vergehen oder Verbrechen) konnte das Gericht den Verurteilten auch mit Zwangsarbeit oder Beschlagnahme seines Vermögens be-

¹¹¹ PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/1.

¹¹² PAM, SNČ, šk. 18, 1249004/18/1.

strafen. Bei der Strafbemessung berücksichtigte das Gericht den psychischen und physischen Zustand der Angeklagten (zum Beispiel Krankheit, Alter), ihre familiären und materiellen Verhältnisse sowie die Umstände, unter denen die Straftat begangen worden war. In keinem der im Beitrag untersuchten Fälle hatten die Angeklagten bei der Verhandlung einen Rechtsbeistand. Die zu Zwangsarbeit Verurteilten leisteten ihre Strafen mit verschiedenen öffentlichen Arbeiten oder in Lagern (Studenci, Tezno, Bresterica, Strnišče) ab. Das Gericht war verpflichtet, über die verhängten Strafen die zuständigen Amtsorgane (Volksbefreiungsausschüsse oder Ausschüsse der Befreiungsfront) am ständigen Wohnsitz des Verurteilten zu informieren.

Vor dem Gericht der nationalen Ehre wurden Personen verurteilt, die verschiedene gewerbliche Tätigkeiten ausgeübt hatten oder im Gastgewerbe oder Handel tätig waren. Andere wiederum waren in der Landwirtschaft, der Forstwirtschaft, bei der Bahn, der Post oder als Arbeiter in Fabriken beschäftigt. Unter den Verurteilten fand die Verfasserin des Beitrags keine Intel-

lektuellen oder Besitzer von Industriebetrieben, Banken und anderen wichtigen Institutionen.

Das Gericht der nationalen Ehre in Maribor urteilte nur über Personen slowenischer Nationalität. Deutschen sowie jenen, die sich selbst als Deutsche bezeichneten (auch wenn sie slowenischer Nationalität waren) wurde vor Militärgerichten der Prozeß gemacht. Das Gericht der nationalen Ehre erklärte sich in diesen Fällen als nicht zuständig, meist mit der Begründung, daß das Gericht der slowenischen nationalen Ehre nur für Beschuldigte slowenischer Nationalität zuständig sei.

Aus dem Schlußbericht, den das Marburger Gericht der nationalen Ehre nach Laibach schickte, ist ersichtlich, daß insgesamt 1992 Personen angeklagt wurden (davon 1368 nach Paragraph 3 des Gesetzes). Zehn Verurteilte wurden zum dauerhaften Verlust der nationalen Ehre verurteilt, 405 Personen zur Zwangsarbeit. 125 Verurteilten wurde ihr Vermögen aberkannt. 220 Personen wurden freigesprochen. Schließlich erklärte sich das Gericht in 65 Fällen gemäß Paragraph 5 des betreffenden Gesetzes als nicht zuständig.

Karmen Berlot

KULTURA PITJA VINA

Če današnja pravila o degustaciji vina predpisujejo vrsto kozarca in njegovo mesto (prva faza degustacije pač predstavlja vizualno analizo vina), so kozarci skozi zgodovino - po obliki in materialih - sledili predvsem modi. V 16. stoletju se iz beneških delavnic začne širiti moda kozarcev iz belega stekla. Stoletje kasneje v Angliji odkrijejo postopek za pridobitev kristalnih kozarcev, ki pa še vedno sledijo modi bizarnih oblik. Šele v 20. stoletju se izdelava kozarcev osredotoči na gladko površino, ki omogoča tudi vizualno analizo.

Če sledimo priporočilom knjig o lepem vedenju, je ogledovanje vina pri mizi nedopustno, saj to počno le vinski kupci. Kozarec ne sme biti do vrha nalit, prime pa se ga od spodaj s palcem, kazalcem in sredincem desne roke. "Piti moraš počasi, ne smeš vsega kozarca izpiti, ne z ustnicami robu preveč prijeti, ker sicer se ustnice poznajo na kozarcu, kar ni lepo, posebno če se prej nisi s servijeto obrisal; medtem ko piješ, ne smeš gledati okoli in se ne globoko oddahneti, ko si kozarec izpraznil. Ne požiraj pijače, da se ti ne zaleti! Če jame kdo s teboj govoriti ali te kaj vpraša, medtem ko piješ, kozarec odloži."¹

Priporočila vabijo dame k zmernosti, vino naj le malo pokušajo in ne pijejo. Vsekakor napredek, če pomislimo na toga pravila, katerim so se morale pokoravati mlade gospodične, da so potrejevale romantični mit krhke in sentimentalne deklice. Markiza Colombi² v svoji knjigi o primernem obnašanju iz leta 1877 navaja, da je podoba gospodične, ki malo je in še manj pije, popolnoma izven mode in je le posledica ideje "*précieuses ridicules*". Matere, ki so svoje hčerke spodbujale k takšnemu obnašanju, so preveč očitno ponujale poročno pogodbo - poglejte mojo deklico(!), malo je, nič ne pije! Poročite jo vendar, saj njeno vzdrževanje nič ne stane!

Markiza zaključi idejo s pozdravom novemu času, ki se je otrese sentimentalnosti. Mladenke poziva k naravnemu obnašanju, naj pokažejo svoj zdrav in mladostniški apetit, vendar odnosa do pijače, žal, ne omeni.

¹ Urbanus, *Knjiga o lepem vedenju*, Ljubljana, 1910, str. 113-114.

² Marchesa Colombi, *La gente per bene - leggi di convenienza sociale*, Torino, 1877

Prvo in najpomembnejše pravilo o pitju govori o tem, da ne gospodar ne kdo drug od gostov ne sme nikogar siliti k pijači, kar pa naj bi bilo med Slovenci še vedno v navadi. "Če ne maraš več piti, pa ti izkuša kdo nalivati, se brani tako, da z roko nalahko odkloniš, kozarec nekoliko odmakneš in rečeš - Hvala! Če ti pa kljub temu nalije, ne pij. Postaviti na kozarec roko ali pa pokriti ga s karto ali servijeto, ni dostojno. (...) Gospodar, ki zameri, če gost ne pije, je neolikan."³

Kar zadeva siljenje gostov k pitju, sem naletela na očitno razliko v primerjavi s knjigami o lepem vedenju, ki so izšle v Italiji. V štirih⁴ pregledanih italijanskih bontonih iz 19. stoletja tega problema sploh ne izpostavljajo. To me je presenetilo, saj Italija predstavlja pomembno vinorodno deželo, in če pomislimo na tradicijo antičnih Rimljanov in srednjeveške kulture, bi lahko pričakovali nasprotno. Med vrsticami lahko razberemo, da je meščanstvo druge polovice 19. stoletja na prostoru današnje Italije takšne primere obnašanja obravnavalo kot skrajno nedopustne in takorekoč nemogoče v visoki družbi; menili so torej, da jih ni potrebno niti omenjati, kaj šele opozarjati na neprimernost takšnega obnašanja. V knjigi *Il nuovo galateo* iz leta 1880 so sicer omenjeni običaji v drugih kulturah, tudi običaji pitja skozi čas, kjer so takšne situacije celo tipične, vendar sem omembo razumela le kot posmeh barbarstvu in neciviliziranosti, ali pa kvečjemu kot opozorilo, da ne bi bilo presenečenj ob stiku s tujim okoljem.

Kdaj in kakšna vrsta vina se pije

Pri mizi se ob juhi vina ne sme piti, navaja Urbanus, medtem ko Valenčič ob juhi dopušča belo lahko vino. Rdeče vino ne sme biti mrzlo, šampanjec pa se mora servirati v ledu. Pri "dineju" (kosilo = dîner) se ob entreju, ki ga sestavlja mrzle, pikantne jedi (npr. ostrige, jajca s kaviarjem, gobe, pikantne omake, slaniki, fine klobase, italijanske klobase itd.) postreže z *madeiro*, *portnim vinom*, *marsalo* ali *pontacom*.

Pri drugih jedeh se pije rdeče vino, dober cviček, *sromeljčan*, *bordeaux*, k ribi se postreže z

³ Urbanus, n.d., str. 113, 116.

⁴ Nanašam se le na tiste, ki omenjajo tematiko, povezano s kulturo pitja vina: Marchesa Colombi, *La gente per bene - leggi di convenienza sociale*, Torino, 1877; Gioja Melchiorre, *Il nuovo galateo*, Milano, 1880; Nevers Emilia, *Galateo della borghesia*, Torino, 1884; Vertua Gentile Anna, *Come devo comportarmi*, Milano, 1897.

belim vinom (*štajersko, vipavsko, goriško briško in porenska vina*), od pečenke dalje pa se pije *sekt ali šampanjec*. Pri siru se pije *portno vino*, ob desertu pa *muškato ali tokajsko vino*. Pri manjših obrokih in v domačem okolju zadostuje rdeče in belo namizno vino.

Primer jedilnika za glavni obed:⁵

JEDI	PIJAČE
Juha, 2/3 krožnika	Belo, jako lahko vino
Gorka ali mrzla riba ali pečene ostrige z limono	Belo vino, malo močnejše kot prvo
Prva pečenka iz govejega mesa, pečena ali pražena, ali ključanci; z 2 omakama (1 gorka, 1 mrzla)	Rdeče vino, lahko (namizno)
Morski veliki raki ali jančnje cvrto meso z eno prikuho	Raki: belo vino; jančjevina: lahko črno vino, močnejše kot prejšnje
Poglavitna pečenka (fazani, kapuni, gosi, purani...) s solato in praženo sadje	Najboljše vino iz soda, belo ali črno
Šparglji v omaki, ali artičoke ali karfijol in kuhana jajca s polivko	Belo bolj sladko kakor močno vino, belo ali črno iz soda
Torta ali cesarski piškoti ali škofji kruh ali druge sladkarije	Sladka bela ali črna vina, več let starana iz steklenic (šampanjec)
Torta ledena bela ali ledena čokolada, trda, umetno narejena v lepih podobah	Sladka vina
Vročje spenjeno mleko ali čaj ali kava	Voda

Kako se napravi miza

Tematiko bi začela z opozorilom iz knjige *Galateo della borghesia*, kjer avtorica simpatično opozori na pomembnost estetike – oko si želi zadoščenja in potešitve – zato je izrednega pomena, kako je pripravljena miza in kako se pri mizi streže!

Pri skrbno pripravljeni mizi so umetno brušeni kozarci nepogrešljivi. "Kozarci se postavijo na levo stran kuverta in slede drug drugemu proti desni ali v ravni črti drug za drugim ali v loku ali pa v obliki trikota. Koliko se jih postavi na mizo, to je odvisno od vsakokratne mode, navadno štiri: eden za rdeče namizno, eden za belo namizno, eden za madeiro, eden pa za šampanjec oziroma sekt. Kozarca za rdeče in belo namizno vino stojita navadno v sredini drug poleg drugega, kozarec za sekt med njima proti sredi mize, kozarec za madeiro pa med njima proti gostu."⁶ Poleg naštetih kozarcev se postavi še kozarec za desertno vino – seveda če se z njim postreže –,

nepogrešljiva pa sta kozarec in steklenica za vodo. Zaradi prevelikega števila kozarcev na mizi knjiga o lepem vedenju priporoča, da se na mizo postavi le kozarca za namizno vino, drugi pa se postavljajo sproti. Že v kozarcu natočeno se k mizi prinese madeiro in portno vino. V steklenici s steklenim zamaškom se postavi le namizno vino, ki si ga gost sam nataka, druga vina toči postrežnik sproti. *Galateo della borghesia* celo opozarja, da steklenic ni potrebno snažiti, češ da bodo žlahtna ustekleničena vina v zaprašeni in s pajčevino pokriti steklenici še bolj opozorila na svojo izjemnost. Situacijo bi si lahko razlagali tudi z mislijo, da je na takšen način gostitelj hotel opozoriti na to, da so cenjeni gosti resnično izjemni, saj jim ponuja vino, ki ga je dolgo časa hranil v najbolj temačnem delu svoje vinske kleti in le čakal na ustrezni trenutek, da bo za mizo sedela njega vredna družčina. Nekateri avtorji obžalujejo, da uporaba podstavkov za kozarce in steklenice ni več primerna, saj se tako prt zaradi pack prepogosto spremeni v pravcati zemljevid. Toči se pa z desne strani in damam natakajo gospodje, "(...) in sicer jih vprašajo: - Ali Vam smem natočiti belo ali rdeče vino? - S tem se navadno tudi začne konverzacija s sosedo. Preden natočiš dami, natoči sebi par kapljic v kozarec. (...) Ko je gospod natočil dami, natoči še sebi, dvigne kozarec, se svoji sosedi nalahno prikloni in pije. Dama pa vrne tako, da medtem ko nese kozarec k ustom, gospoda pogleda."⁷

Kar se tiče kozarcev za vino, svoji radovednosti nikakor nisem mogla ustreči. Gradiva o tem, kljub aktivnemu iskanju, iz objektivnih razlogov nisem našla, omembe v bontonih pa mi zastavljajo nova podvprašanja. Pridobljeno idejo bi lahko strnila v misel, da izjemno vino zahteva kozarec, ki se loči od ostalih in s to diferenciacijo opozarja na svojo izjemnost. Takšno ravnanje lahko upravičimo tudi iz čisto praktičnih razlogov (torej naj ne bi bil le posledica mode), saj se lahko izognemo zadregi nepoznavalca vin, ki mu je s takšnim načinom postrežbe podana tudi informacija, da ima pred seboj nekaj posebnega, izjemnega.

⁵ Jožef Valenčič, *Vzgoja in omika ali izvir sreče*, Ljubljana, 1899, str. 222.

⁶ Urbanus, n.d., str. 211-212.

⁷ Ibidem, str. 216.

Nazdravljanje

Melchiorre Gioja se zanimivo spogleduje z idejo, da se za nazdravljanji skriva tendenca pretiranega popivanja. Meni, da je takšno nagnjenje sila nespodobno, njegovo odkrito priznanje pa neprimerno v uglajeni družbi. Prav zato nazdravljanje ponuja dobro kamuflažo in pogosto zlagano kulturo pitja, ki se skriva za zdravljico sosedu pri mizi, pomembnim gostom, odsotnim prijateljem in pomembnežem... Takšno prakso so Angleži in Francozi poimenovali toaster. Drugi avtorji pa spet menijo, da nazdravljanje skriva religiozne korenine - npr. antični običaj pitja z nazdravljanjem bogovom; pokristjanjeni Franki so pili v čast mrtvim do prepovedi Karla Velikega in še bi lahko naštevali.

Urbanus posveti nazdravljanju obširni sestavek. S kozarcem se trka le, pravi, če to počno tudi drugi; navadno ob koncu napitnice. "Navada je, da gre vsak najprej trčiti h gospodnji in gospodarju ali pa k najodličnejši osebi v družbi ali pa k slavljencu (...); ko pa se od te poti vračaš, pa trkaš s tistimi, ki pridejo tebi naproti, ali pa greš ti k njim. Navadno trkaš le s tistimi, ki so ti najbolj znani; pri uradni pojedinih pa je treba iti kar po vrsti. Ker je ta navada sila neprijetna, delajo pametni ljudje tako, da vstanejo, ostanejo na svojem mestu in pritrkujejo le z najbližjimi sosedmi, bolj oddaljenim se pa le napija, ne da bi se trčilo."⁸ Bonton posebej poudarja, da je nedostojno močno trkati s kozarci, odsvetuje pa tudi, da bi ob trkanju pogledali človeka v oči, "(...)saj so ta običaj uvedli ljudje, ki pri tem iščejo še kaj drugega (...)"⁹; oči se tudi ne sme povešati, vedne naj bo naravno in prijazno.

Ob nazdravljanju bonton sledi načelu, da se pri mizi ne spodobi veliko govoriti: "Kar se tiče napitnic in govorov pri mizi se - vsaj pri nas - veliko več govori in napija, kakor je potreba. Nič ni bolj mučno kakor poslušati frazave napitnice, ki nič ne povedo, ali pa celo dolge malomiselne govore, katerih se vsak naveliča, še preden so se prav začeli. (...) zato pri mizi ne govori in ne napija, če ni ravno nujno potrebno. (...) če pa si primoran govoriti napitnico, govori 1. kratko, 2. jasno, 3. preprosto! (...) ne obravnavaj globokih problemov, ker te bodo imeli za domišljavega in utegneš postati smešen, (...) nikomur ne dajaj naukov in ne se delat premodrega. Če ti kdo na-

pije, mu moraš seveda odgovoriti. Dame na napitnice ne odgovarjajo. Ne začni napitnice prezagodaj! Odpočetka je vsakemu dobra pečenka ljubša kakor slab govor (...). Najboljši čas je, kadar je takozvana osrednja jed (pečenka) pri kraju, oziroma pred desertom. Kadar želiš napraviti slavnostno napitnico (toast), se vzdigni in potrkaj z nožem na kozarec. Med napitnico morajo gostje položiti jedilno orodje iz rok, ne smejo jesti, ne piti, ampak govornika pazljivo poslušati, (...) ne smeš delati medklicev, ne smeš sosedu namežikovati in se smehljati."¹⁰

Ob primerjavi italijanskih in slovenskih knjig o lepem vedenju v povezavi z nazdravljanjem nisem opazila bistvene razlike. Govori morajo biti kratki in primerni, vsekakor pa italijanski bonton s konca 19. stoletja opozarja na zaton mode trkanja s kozarci.

Iz sledečega poglavja lahko ugotovimo, da se je kultura pitja razlikovala od današnje. Sledila je rigoroznim načelom obnašanja (vsaj pri višjih slojih), ki niso dopuščala prevelike sproščenosti. Sredi 18. st. kvalitetna vina stopijo v ospredje, prične se "reklamiranje" posameznih vrst. Vino postaja čedalje bolj razkošje in višji družbeni sloji ga zaobjamejo v rigorozno etiketo kulture pitja vina.

Kar se tiče možnosti pohvale vina, Urbanus ne omenja ničesar, Valenčičeva knjiga *Vzgoja in omika ali izvir sreče* pa navaja, da je primerno pohvaliti izvrstno vino ali jed le v primeru, ko gostitelj želi izvedeti mnenje gostov.

Popolno nasprotje takemu obnašanju pa pokaže literatura, ki se ukvarja s proizvodnjo in konzerviranjem vina. Tam je postopek degustacije sila natančno popisana in v marsičem podoben pravilom današnjih degustacij, v zvezi s pridevniki pa celo bogatejši.

Nekultura pitja vina

Ob nekulturi pri pitju vina bi se naslonila na Slomškove nagovore in misli. Trto je sicer ljubil kot božji sad, vino pa kot božji dar. V svojih pesmih pogosto opisuje trto in vino, omenila bil le njegovo *Veseli hribček* (1833):

En hribček bom kupil,
bom trte sadil,
prijatle povabil,
še sam ga bom pil...

⁸ *Ibidem*, str. 217.

⁹ *Ibidem*, str. 115.

¹⁰ *Ibidem*, str. 218-220.

Znan pa je bil po tem, da je svoje ovčice svaril pred slabim vedenjem, zlasti pred pijančevanjem. Eden od njegovih govorov v čitalnici, v katero je redno zahajal ob nedeljah, je vseboval tudi naslednje besede:

"(...) Kar je preveč, zdravo ni! (...) Pijanost, kojoj lahko vidimo in čujemo - na ulicah, cestah, božjih potih. Da Slovencem trta raste, rodi in deco z grozdom, može pa z vinom razveseli, je prav. Da pa vince pijejo toliko in tako, da ne vedo, kam domu, to je grdo."¹¹

Iz *Krščanskega devištva* je med devetimi hujšimi sovražnicami deviškega stanu kot peta omenjena "razvujdana dobra volja brez pametnega zadržanja. Taberne ali krčme so deklicam sploh nevarna. V vini je nečistost (...)"¹²

V eni od svojih pridig govori: "(...) ena grozovita zver se je med nami izplodila, njen pogled je naša omotica, njena sapa je strup; sedem glav ima, med temi sedmimi posebno štiri po nas zevajo", no, teh sedem glav predstavlja sedem grehov, vendar Slomšek ugotavlja: "(...) Med vsemi glavnimi grehi po mojih ovčicah posebno sega pijančevanje ino požrešnost. (...) Ljubeznivo vino je velika božja dobrota: ono žalostne oveseli, ono bolnike pokrepča, ono daje moč starim ljudem, ako se trezno pije, brez mere ga piti je strup. (...) nehaj ga uživati, kader tebi treba več ni, zakaj takrat začneš grešiti, ino ako ti čez potrebo piješ, ako le iz kratko časa liješ, liješ, dokler tebe več noge ne nosijo (...) takrat cele vrste grehov zadolžiš." Pijanec "(...) trati božje dare ino je dobrotljivemu Bogu nehvaležen; on zapravlja svoje zdravje, (...) on zapije svojo pamet, (...) on svoje domače pozabi ino prilizovalce štima, kateri ga hvalijo, dokler kaj ima, kadar nima več, ga pustijo in se mu smejejo. (...) Gorje fari, kjer se veliko vina popije, tamkaj je dosti prešestnikov, deviških deklet ino fantov pa malo, tamkaj prešerna nečistost uka, zasramovana čistost pa joka. (...) Mladičji vi, fantje ino dekleta! Varite se, da vas vino ne prime! Koliko fantov je per vinu svojo nedolžnost zgubilo, kolko deklet svoje devištvo zapilo, (...) grdoba je sicer pjano moštvo, al' ženstvo pijano še dvakrat grši."¹³

Da priljubljenost vinca pri Slovencih ni iz trte zvita, nam pričajo številne omembe. Če je Slom-

šek poskušal svoje ovčice spraviti na božja pota, se je mnogo vrlih Slovencev raje prepustilo tej omamni razvadi. Krčme, priljubljena zbirališča, so glede na srenjo, ki se je v njej zbirala, dobivala zanimive nazive: "literarna krčma" - ljubljanski Kolovrat ali "narodni hlev" - pri Permetu v Ljubljani.¹⁴

Kakorkoli obrnemo, je bila vinska kapljica redna spremljevalka tako literarnih navdihov in stvaritev kot narodnopolitičnih dogodkov. Anton Šepetavec nadvse slikovito popisuje povezanost slovenske politike in alkohola: "Volilna tekma je namreč slejkoprej vedno potekala po metodi "mokrega prepričevanja" in zato lahko mirne duše zapišemo, da na Slovenskem ni bilo volitev - ne občinskih ne deželno - ali državnozborskih - , ki bi potekale brez rujne kapljice."¹⁵

Da je politika vzporedno stopala z "veliko željo" navaja tudi Marburger Zeitung iz leta 1874, ko poroča, "da v Celju občinski odbor ne more izglasovati niti najnujnejših zadev, ker je stalno nesklepčen. Dopisnik pojasnjuje, da zato, ker ga odborniki že od ranega jutra žulijo po mestnih gostilnah."¹⁶

Takšni kulturi pitja je logično sledila gonja k treznosti s strani posameznikov do raznih protialkoholnih družb. Mednarodnemu protialkoholnemu kongresu na Dunaju, ki se ga je udeležilo tudi nekaj slovenskih predstavnikov, je hitro sledil prvi slovenski protialkoholni shod v Ljubljani - leta 1902 - kjer ugotovijo, da se med Slovenci vedno več pije in izpostavijo nujnost protiukrepov. V naslednjih letih si sledijo različni shodi in konference in leta 1905 naše kraje obogati mesečnik *Piščalka*, ki ga izdaja društvo Abstinenca.

Društvo Sv. Vojske pa se na platnicah svoje knjižice takole predstavi:

"Namen društva je: boriti se zoper pijančevanje in reševati pijančevanju vdane. Končni cilj protialkoholnega dela je vsesplošna treznost. Najizdatnejše sredstvo proti temu je popolna abstinenca. Prvo stopnjo članov predstavljajo abstinentje, ki ne pijejo nobenih opojnih pijač, drugo stopnjo v članov pa zasedajo zmerniki, ki so prijatelji in podporniki abstinentov in ki ne

¹¹ Janez Poljanec, Franc Hrastelj, *Knjiga o Slomšku, Celje, 1962, str. 80*

¹² *Ibidem, str. 101*

¹³ *Ibidem, str. 91-95.*

¹⁴ Anton Šepetavec, *Pijem torej sem Slovenec, Zgodovina za vse, št. 1, 1995, str. 30.*

¹⁵ *Ibidem, str. 31.*

¹⁶ *Ibidem, str. 32.*

pijejo nobenega žganja, druge pijače pa vselej zmerno. Član društva je lahko vsak, moški ali ženska, ki je dopolnil 14. leto starosti."

Sam začetek knjižice je zaznamovan z besedami tedanjega nemškega cesarja, ki pravi: "V prihodnjih velikih vojnah bodo tisti zmagovali, kateri bodo manj - pili"¹⁷, sledijo različne protialkoholne misli raznih znanih zgodovinskih osebnosti. Omenjena je tudi statistika italijanskega zdravnika Lombrosa, iz katere navajam le podatek: "(...) kdor se pred dvajsetim letom vda vinu in pivu, sme pričakovati povprečno le še 22 let življenja, kdor ne, pa 44."

Sledijo ugotovitve o škodljivosti alkohola za telesni in duševni razvoj človeka, o dedni podvrženosti alkohola ("vsaka kaplja alkohola pri očetu - oz. materi - pomeni kapljico neumnosti pri sinu"¹⁸) in o poskusih, od katerih navajam primer Dr. Fricka, praktičnega zdravnika v Zürichu: "Z dečki med 10. in 15. letom starosti so delali leta poskušnje in jih natančno opazovali. Nekaj mesecev so jim dajali vino, in sicer starejšim opoldne in zvečer kupice, mlajšim 1/3, potem zopet nekaj časa nič."¹⁹ Pokazali so se naslednji škodljivi učinki alkohola: "(...) dokler so dobivali vino, so bili dečki bolj zaspani, leni, nerazpoloženi za delo, spanje je bilo bolj nemirno kakor takrat, ko niso dobivali vina. Razloček so opazili dečki sami in so nekateri naravnost prosili, da se jim ne daje več vino. Ravno tako se je opazilo, da

je pešal spomin, ki pa se je zopet izboljšal, ko se je prenehalo z vinom."²⁰

Dejstvo ostaja, da ne Jupitrove strele, ne Marsov meč, ne Venerini poljubi niso pustili za seboj toliko žrtev kot Bakhus s svojimi kupicami. Slovenci pri tem seveda ne predstavljajo izjeme, zato puščam vprašanje uspešnosti različnih protialkoholnih kampanj, ki da naj prevetrijó naše kraje, odprto. Borba proti alkoholizmu je prizadela tudi vinsko kapljico, saj je izpostavljala le negativne učinke alkohola, ne pa tudi žlahtnosti arome, terapevtskih učinkov in užitkov ob zmernem pitju, kar vse kultura pitja vina sicer upošteva in zahteva. Ermenegildo Scala²¹ izpostavlja absurdnost enofobije in gonjo različnih društev zmernikov in abstinentov. Rešitev zlorabe pitja vina vidi ravno v osveščanju ljudi in seznanjanju z enološko kulturo. Predlaga nastanek prostorov za degustacijo kvalitetnih vin po zmerni ceni, kjer bi ljubitelje vinske kapljice poučili o pravem odnosu do te stare pijače. Že dve leti po izidu Scalove knjige, torej 1926., naletimo na obvestilo obiskovalcem vinskega sejma in razstave z natančnimi navodili o pravilnem odnosu do vina.

Toliko o tej strani vinske medalje, ali drugače rečeno: vino in človek sta lahko prijatelja, lahko pa sta tudi sovražnika. Vino rodi smeh, veselje, a tudi žalost in bolečino, saj je pijača že od nekdaj imela tudi vlogo opoja in bega.

¹⁷ *Sv. Vojska, Alkohol in mladina, zbirka protialkoholnih spisov, Maribor, 1914, zv. 1., str. 1.*

¹⁸ *Ibidem, str. 7.*

¹⁹ *Ibidem, str. 6.*

²⁰ *Ibidem, str. 7.*

²¹ *Ermenegildo Scala, Storia della vite e del vino, Torino, 1924.*

STUDEN IN DIBIE – DOM IN SVET

Pascal Dibie, *Etnologija spalnice*. Založba /**cf.*, Rdeča zbirka, Ljubljana 1999, 349 strani.

Začnimo v svetu. V začetku so bile votline in praljudje. In v začetku so spali na prostem in šele kasneje odkrili votline in ogenj in...

Z vzponom civilizacije ter prvimi bližnje- in srednjevzhodnimi mesti se je tudi kakovost počitka in spanja dramatično dvignila – od naravne potrebe do načina življenja in družbene determinante (povej mi, kako spiš in povem ti, kdo si). Dibie nam v tem poglavju postreže s pravo pahljačo primerov od Egipta, stare in nove zaveze, antične Grčije in Rima, podrobneje pa se (razumljivo) pomudi pri prikazih merovinške in karolinške Evrope, kjer obdela "pojezdo" (dolžnost preživljanja in gostenja vladarja med popotovanjem po deželi), pravico prve noči, gnečo v zgodnesrednjeveških spalnicah in posteljno razigranost. Po veliki kugi 1348/50 je v spalnico začela "vdirati" oprema (raznovrstne skrinje, nočna omarica (za zapiranje kahel), stoli z luknjo), vsakemu spalcu pa so hoteli zagotoviti vsaj svojo posteljo. Družba je hlepela po udobju in nasladi, za pomiritev lastne kosmate vesti pa prebirala življenja svetnikov, v katerih so moške in ženske zanikali lastno telo s trpinčenjem na trdih, bodečih ležiščih. Resnici na ljubo so neprijetni sostanovalci (komarji, uši in bolhe) pogosto poskrbeli za obnavljanje pasijonskih prizorov posteljne torture, ki so je bili deležni tudi povsem običajni smrtniki brez svetniških ambicij. Omeniti velja še spalnično gledališče, v katerem so nastopali številni vladarji, ki niti med leganjem in vstajanjem niso ubežali prežečemu dvornemu občinstvu.

Naslednja prelomnica je nastopila v 18. stoletju. Spalnice so odprli valu svežega zraka, jih rešili temnih kotov in niš ter prvič natančno poimenovali ("spalnica" – soba z določenim namenom). Osrednja soba je imela več stranskih prostorov – predsobo, budoar in sobo za oblačila. Med materiali za izdelavo postelj se pojavi železo. Toliko o spanju bogatih – nižje na lestvici se v tem obdobju začenja ločevanje spalnic za ljudi od tistih za živino, dolgotrajen proces, ki je bil dokončan (?) šele dvesto let kasneje. Za udobno spanje potrebujemo še posteljnino (tudi njej – zlasti lanu Dibie nameni kar nekaj prostora), za

pravočasno bujenje pa učinkovit stroj – budilko in že smo nared, da se vržemo v posteljo in zadrnhamo.

Nak. Prelistajmo prej še Dibiejeve opise spanja "divjakov" v južni Ameriki, spoznajmo kuvalo (navidezno porodništvo mož) ali pa si posteljimo v murijskem ghotulu ("hiši mladih") v Indiji, kjer nam bo družbo delal tropič navihanih punčar, ki ne bodo hude, če bi se pred spanjem radi še malček pocrkjali.

Svoje kukanje v spalnice nadaljujmo na Kitajskem, pogrejmo svoje kosti na kangu (zidani peči) in poslušajmo zgodbe o povijanju ženskih stopal, prevzemanju barbarskega pohištva (stola) ter težavah moderne Kitajske, ki brzda demografsko eksplozijo s skoraj nepredstavljamim kukanjem pod odejo državljanom. Ti še vedno mesece dolgo čakajo na pohištvo (na nakaznice), da o stanovanjski stiski sploh ne govorim.

Za konec se umaknimo na Japonsko, kjer lahko počijemo na tatamijih in si pred spanjem v svinjsko mrzlih hišah privoščimo vročo kopel.

Tako, končali smo. Smo že doma, kjer nas Andrej Studen najprej seznanja s pregledom bibliografije del o spanju in spalnicah, nato pa nas popelje na raziskovanje slovenskih spalnic v 19. in 20. stoletju. Spanec tudi na Slovenskem ni bil enak za vse – o tem se prepričamo s prebiranjem opisov spalnic višjega in nižjega sloja. Po-deželska Slovenija je še v prejšnjem stoletju pogosto spala natlačena v en sam prostor, pogosto skupaj z živadjo in v družbi mrčesa. Posli ter domača odraščajoča mladež so prebijali noči v hlevu ali na seniku. V mestih je vladala nepopisna stanovanjska stiska, ki so jo še povečevali novi in novi prišleki z dežele. Stiska je porajala čudne in izvirne način sobivanja – Studen navaja primere dijaških gospodinj, delitev stanovanj med najemnike ter pod-, podpod- in podpodpodnajemnike, opiše bivanje in spanje rokodelcev (mojstrov, pomočnikov in vajencev), rokodelk ljubezni ter gradnjo barakarskih naselij, ki je Ljubljano (skupaj z brezdomci, prenočujočimi v kanalih) verjetno »uradno« zaznamovala kot pravicato mesto.

Poslastica za vse, ki so si zastavljali nemogoča vprašanja o spanju in "spanju" v zgodovini, osvežitev za tiste, ki v zgodovinopisju pogrešajo radovednost, postavljanje vprašanj in opise lastnih doživetij ter predstav. Vse to zmorejo etnolo-

gi in neortodoksni Kliini svečeniki, ki lahko v navezi sproducirajo tudi dela, ki nas kljub temu, da govore o spalnicah in spanju, ne morejo zazibati v sen.

Aleksander Žižek

O POŠTENIH PEKIH, GOLJUFIVIH MESARJIH IN ŠE ČEM

Aleksander Žižek, Rokodelci mojega mesta. Drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželno knežje oblasti, Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, Študije 4, Celje 2000, 207 strani.

Kot pove že naslov, je predmet avtorjeve razprave obrtništvo, barva platnic (modra) pa daje slutiti, za rokodelce katerega mesta gre. Delo sodi v niz sodobnih historiografskih prispevkov, ki se pri raziskovanju preteklosti zavedajo, da zgodovina niso zgolj "epohalni" dogodki, ampak namenjajo vedno več pozornosti tudi zgodovini vsakdanjega življenja. Avtor se zaveda, da so raziskovalci sicer morali najprej določiti glavne smeri družbenega (gospodarskega, političnega, upravnega) razvoja, sedaj pa je prišel čas tudi za mikrozgodovinske raziskave. Gre za raziskave, omejene na manjše prostorske enote, pri čemer se celjske cehovske bratovščine izkažejo kot nalašč v ta namen.

Uvodna poglavja prinašajo krajši oris nastanka in razvoja cehov na Štajerskem, vse do obdobja, ko začne v njihove svoboščine posegati država. Čeprav cehi v tem času v okvirih evropske zgodovine delujejo že nekoliko anahronistično, avtor ugotavlja, da je bila zgodovina cehov "še vse obravnavano obdobje v celjskem primeru tudi zgodovina mesta". Že od svojega nastanka so bili cehi strokovna združenja, ki so imela močan vpliv na različnih področjih. Poleg gospodarske in politične so imela tudi versko in karitativno funkcijo, ponekod pa so jim pripadale celo določene kompetence nižjega sodstva. Postopoma začno njihove pristojnosti ožiti mestni sveti in nazadnje deželno knežji državni aparat. Državo so namreč nove potrebe vedno bolj silile, da je posegala v gospodarstvo, kar se je odražalo predvsem v številnih novih obrtnih redih. Stari obliki ceha dokončno odklenka z obrtnim redom iz leta 1859, ko se korenito spremeni dotedanji položaj ceha. Nastanejo t.i. "mo-

derna obrtniška združenja", ki sicer še ohranijo socialno noto, v prvi vrsti pa postanejo strokovno-povezovalne interesne združbe.

V cehih so seveda že od začetkov veljala določena pravila, pot do mojstrstva in samostojne obrti pa se je vedno začela na najnižjem klinu, čemur je v obrtništvu ustrezal položaj vajenca. Pravila za sprejem in odpuščanje vajencev so bila sprva precej nedorečena, zato so jih skušali popraviti z novimi obrtnimi redi, ki so precej natančno določali potek izobraževalnega procesa. V njih je bilo denimo definirano vse od svečane sprejema, štirinajst dnevnega poskusnega dela, do jamstva dveh spoštovanih meščanov, ki sta zagotavljala, da učenec mojstru ne bo pobegnil pred iztekom učne dobe. Vajeništvo je namreč močno poseglo tudi v mojstrovo zasebno življenje. Svojemu varovancu je bil namreč dolžan nuditi streho nad glavo in prehrano.

Učna doba naj bi sicer oblikovala celotno mladeničevo osebnost, tako da so zanj z začetkom 19. stoletja vpeljali tudi nedeljsko ponavljalno šolo in izpit iz katekizma. Uk je vajenec običajno zaključil po treh letih z vpisom v vajeniško knjigo, čemur je sledila izstavitve vajeniškega pisma in obvezna pogostitev članov ceha. Podrobnosti so se od ceha do ceha razlikovale, spremenjale pa so se z novimi obrtnimi redi.

Naslednja stopnja izobraževanja je bilo pomočništvo. Pomočniki so predstavljali glavno usposobljene delovne sile, avtor pa je njihov položaj zelo umestno primerjal s položajem novodobne študentarije. Pomočniki so bili namreč med posamezniki, ki so se lahko svobodno potikali po svetu in si na ta način širili obzorja. Običajno je bilo namreč obvezno, da si na svoji poti do mojstrstva pomočnik nabere čimveč izkušenj v različnih krajih. Cehi so bili potujočim pomočnikom dolžni zagotoviti tako delo kot streho nad glavo. Svoj status so pomočniki dokazovali z ustaljeno pogovorno formulo in pozdravom, kasneje pa je bil z obrtnim redom določen poseben obrazec, kamor so vpisovali svoja priporočila in zaznamke cehi, pri katerih je pomočnik pred tem delal. Kar zadeva obvezno potovanje, so določeno izjemo predstavljali sinovi mojstrov, za katere je namesto običajnega potovanja zadoščala zgolj nekakšna "priglasitev" očetovih stanovskih kolegov.

Ko je pomočnik uspešno prestal omenjene obveznosti, ga je običajno čakalo še kakšno leto

“stažiranja”, nato pa je lahko končno opravljal mojstrsko skušnjo. Kot pri pomočništvu, so tudi tukaj na uspešno poklicno pot lahko precej vplivale dobre sorodstvene vezi. Sploh je bila običajna t.i. “dinastična pot”, kjer je sina do mojstrstva pripeljal kar njegov oče, ali pa je zanj (sploh, ko se je sin usmerjal v kakšno drugo obrt) poskrbel kakšen drug sorodnik. Do obrtne pravice je bilo moč priti tudi s poroko ali z nakupom obrtne pravice.

Obrtni redi so poleg dolžnosti in pravic določali tudi sankcije za njihovo neupoštevanje. Kazni so bile najpogostejše denarne, njihovi členi pa so ščitili tako mojstre kot vajence in pomočnike. Pomočnike je za hujše prekrške (npr. nepokornost) lahko doletela tudi zaporna ali celo smrtna kazen. Sicer pa je bil v primeru težjih kršitev predviden začasen suspenz ali celo trajen odvzem obrtne pravice.

Prvi izmed celjskih cehov, ki ga avtor obravnava, je pekovski. Gre za ceh, ki ga sicer še v začetku 18. stoletja ni krasila kdove kakšna složnost njegovih članov. Navkljub dejstvu, da so pekovi ravno v tem času močno hodile v zelje številne “stare babnice, gostači in kmetje, ki se te obrti niso nikoli učili”, ni ceh zaradi številnih sil različnih interesov dolgo časa ukrenil nič. Na papirju je obstajalo sicer več medsebojnih dogovorov, ki naj bi ščitili peke pred nelojalno konkurenco, vendar se je po mestu še naprej veselo prodajal kruh raznih šušmarjev. Resnici na ljubo tudi peki niso bili čisto brez grehov. Avtor namreč ugotavlja, da se je pekovi vedno znova “dogajalo”, da je bil njihov kruh lažji od predpisane, stalnica pa je bilo tudi njihovo tarnanje nad prenizkimi cenami. Stvar je včasih prišla celo tako daleč, da je nekatere goljufive peke doletela “čast” vožnje po drči, druge pa naj bi disciplinirala “majhna železna hišca, v katero so zapekali peke, ki so pre majhne hlebe pekli.”

Posebno poglavje predstavi tudi nekaj najpomembnejših določil, ki so regulirala delovanje celjskega pekovskega ceha. Z določili so trkala predvsem na njihovo krščansko vest, saj so zelo poudarjala karitativne dolžnosti ceha, obsežen pa je tudi del, ki obravnava moralno članov ceha. Pomembne so bile tudi finance, sploh od konca 18. stoletja naprej, ko so se za poslovanje cehov vse bolj začele zanimati tudi mestne in državne oblasti.

Poglavje o mesarjih se za čas 18. stoletja naslanja predvsem na dve potrditvi cehovskih pravil,

ki ju hrani Zgodovinski arhiv Celje. Kot je običajno, so v njem urejena vprašanja s področja verskih in socialnih zadev ter moralna vprašanja, ki zadevajo mesarje. Kar zadeva finance, je zanimivo, da je imel ceh ločeni pomočniško in skupno blagajno, pri čemer avtor sklepa, da je bila prva namenjena izključno kritju stroškov potujočih in obolelih pomočnikov. Ohranjene so tudi cehovske knjige, vendar med njimi žal ni nobene pomočniške. Na osnovi razpoložljivih virov je avtor sestavil tudi sezname vseh nosilcev obrtne pravice, in navedel lokacije nekaterih mesnic.

Poglavje precej popestrijo drobci iz vsakdana mesarjev. Podobno kot peki so se tudi mesarji pogosto pritoževali nad prenizkimi cenami, na drugi strani pa so kupci pogosto tarnali zaradi slabe kakovosti in “zmot” pri tehtanju. Naveden je denimo primer naključnega preverjanja tehtnic, ki sta ga izvedla celjska četrtna mojstra. Ugotovila sta, da so bile tehtnice “popravljenе” od 3,5 do 28 dag, seveda v škodo kupca.

V Celju je obstajal tudi barvarski ceh, katerega delovanje osvetljuje prepis barvarskih svoboščin. Še pomembnejši dokument je knjiga četrtne skladnice barvarjev. Cehovska pravila so precej podobna pravilom drugih cehov. Natančna so pri verskih dolžnostih članov ceha, precej pa so nastrojena proti šušmarstvu. V nasprotju z večino cehovskih pravil razsvetljenega absolutizma, je barvarski še vedno vseboval določene diskriminatorne člene. Prepovedoval je namreč je manje nezakonskih otrok v vajeniški uk. Drugače pa avtor ugotavlja, da je glede na zabeležke v knjigi, ceh, kar zadeva disciplino, spadal med zglednejše, saj je v cehovsko knjigo zapisan en samcat prekršek zoper poklicno moralo.

Poglavju o barvarjih sledita dve krajši poglavji o tkalcih in klobučarjih. Tkalski ceh je bil med najšibkejšimi, saj je večina okoliških kmetov svoje potrebe zadovoljevala z lastnim platnom, večina meščanov pa je tkanine za svoje potrebe dobivala iz tujine. Tkalska obrt je bila eno prvih področij, ki jih je država liberalizirala. Kmete je celo spodbujala k lastni preji lanu, volne in bombaža. Cehovska pravila so tako, denimo, že v 18. stoletju določala, da je šušmarjem treba omogočiti legalizacijo njihove dejavnosti.

Precej skopi so tudi podatki o klobučarjih. To je bila tudi sicer obrt majhnih razsežnosti. Ohranjena so njihova cehovska pravila, kjer je posebnost predvsem določilo o prepovedi kockanja.

To naj bi namreč "*slabilo enotnost ceha in povzročalo pretepe*". Postopki napredovanja po hierarhični lestvici v tej obrti so bili podobni tistim drugih cehov, le da so pri pomočnikih, ki so želeli napredovati v mojstrski naziv, precej favorizirali t.i. dinastični način, saj so bili sinovi mojstrov oproščeni enoletnega poskusnega dela.

Naslednje poglavje je nekaj obsežnejše, obravnava pa usnjarstvo, "*eno nar imenitniših obertnijstev našiga cesarstva*", kot so zapisale Bleiweisove Novice sredi 19. stoletja. Kljub pomenu in precejšnji številčnosti usnjarjev in irharjev pa so viri o njihovem delovanju precej skopi. Predvsem o evidentiranju članstva in delovanju ceha je pravih zgodovinskih virov malo, zato se je avtor moral opreti na razne kronike in splošnejše "zgodovine". Malo podrobneje so predstavljena cehovska pravila, zanimiva pa so predvsem v delu, ki članom ceha prepoveduje ubijanje ali slabo ravnanje s psi, mačkami in "podobno živino". Ohranjena je sicer samo ena cehovska knjiga, vendar je ravno v njej avtor našel zanimiv primer pogovornih obrazcev, s katerimi so preverjali usnjarske pomočnike ob nastopu dela. Le-ti so pred uvedbo učnih pisem in podobnih dokazil svoje sposobnosti dokazovali predvsem s svojim jezikom.

V mestu so obstajale tudi nekatere sorodne obrti, kot jermenarstvo, rokavičarstvo, sedlarsstvo in krznarstvo. Z usnjem je seveda povezano tudi čevljarstvo, vendar avtor ugotavlja, da se je za tem, sicer številčnim cehom, na žalost izgubila vsaka pisna sled.

Sledijo poglavja o cehih, v katerih je bilo združenih več različnih obrti. Gre večinoma za sorodne obrti, ki so bile zastopane ponekod z eno samo delavnico, tako, da so bile povezave pod isto streho povsem običajne. Tak primer so različne kovaške panoge (podkovski kovači, žeb-ljarji, nožarji...) in kolarji. Zanimiva posebnost njihovih cehovskih pravil je v tem, da so doseganje pomočništva sinovom mojstrov omogočali že "v zibki", ceh pa se je tudi zavezal, da bo sina izučil tudi v primeru, da njegov oče prej umre.

Podobno kot v kovaškem, so bili v enem cehu združeni tudi mizarji, ključavničarji, ostrogarji, veleurarji in puškarji. Ceh je obsegal zelo veliko območje, sploh, ko so mu priključili še nekatere obrtnike Slovenj Gradca in Brežic. Ne glede na velik teritorialni obseg pa so viri za ta ceh dokaj skopi.

Obrt, ki je bila kar številčno zastopana, je bilo tudi lončarstvo. Njihova prva cehovska pravila so bila potrjena že v začetku 17. stoletja, avtor pa je izbral nekaj zanimivih določil. Tako so omenjena določila močno preganjala igranje za denar, nekaj posebnega pa je člen, ki zadeva pijančevanje. Določal je namreč, da je moral član ceha plačati kazen, če se ga je tako napil, da je moral "*popito vino spet nespodobno izbruhati*".

Predstavitev podobe o celjskih obrteh zaokrožuje gradbeniški ceh, v katerega so bili združeni zidarji, tesarji in kamnoseki. Med njihovimi cehovskimi pravili predstavljajo svojevrstno posebnost določila, ki so veljala za cehovske sestanke. Tako je moral, denimo, najmlajši prisotni mojster pred pričetkom sestanka poskrbeti, da so člani "*oddali svoje orožje (bodala, nože, kladiva(!) in meče)*". Druga pravila so precej podobna tistim drugih cehov, poglavju pa je avtor dodal nekaj epizod o težavah, ki so jih imeli meščani s predstavniki gradbenih obrti.

S poglavjem o gradbeništvu je podoba obrtništva v Celju v času med 17. in 19. stoletjem nekako zaokrožena. Pričujoči zapis prinaša sicer le kratek vsebinski pregled tega minuciozno napisanega dela, velja pa omeniti tudi njegovo dobro zunanjo podobo. Hvalevredno se zdi dejstvo, da študija skorajda v celoti temelji na zgodovinskih virih, v katerih je ogromno različnih, do sedaj še neobdelanih podatkov (letne bilance, gibanje cen, zaposlovanje...). Avtor je večino teh podatkov v svoji študiji zajel in jih tudi pregledno predstavil v obliki grafov, razpredelnic in diagramov, s čimer delo dodatno pridobi na teži. Knjigi so dodani tudi nekateri gradbeni načrti celjskih obrtnih delavnic, tako da lahko rečemo, da je slika o razmerah v celjskem obrtništvu skorajda popolna.

Simon Zupan

UDK 502.74"18":061(497.4)"18"
061(497.4)"18":502.74

ČEČ Dragica, študentka zgodovine, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

PRUSKI KRALJ FRIDERIK II. VELIKI IN NJEGOVI VRABCI
O zgodovini varstva živali

ZGODOVINA ZA VSE, 7/2000, št. 1, str. 5-18

V 19. stoletju je tudi na slovensko ozemlje pljusnil val meščanskih idej o varstvu živali, ki so se razvijale v nemško govorečih področjih. Gibanje se je, tudi zaradi podpore države, pri naših meščanih in med moralnimi učitelji hitro prijelo in leta 1845 je bilo v Gorici ustanovljeno prvo društvo. Odraz te začetne navdušenosti je J. Bleiweisova »Milosrčnost do živali«. Prva društva so skrbno bedela nad izvajanjem »živalskih« zakonov. Posebne pozornosti so bile deležne domače živali, najbolj pri srcu pa so bile »gospodarstvu koristne« ptice. Te so morale tudi ob najhujši zimi brez suknje okoli skakati.

UDK 821.163.6"1780/1814"

GOLEC Boris, dr. zgodovine, Cesta 24. junija 35, SLO-1000 Ljubljana

"LE TEGA JE URŽOH JOŽEF CESAR TA, BOG DEJ, DA BI BIU SKOREJ EN DRUGI ..."

(Ne)znano slovensko pesništvo od smrti Marije Terezije do dunajskega kongresa med panegirikom in družbeno-politično kritiko

ZGODOVINA ZA VSE, 7/2000, št. 1, str. 19-46

V prispevku je predstavljenih šest pesniških besedil, napisanih v slovenskem jeziku v času od smrti Marije Terezije (1780) do prvega Napoleonovega padca (1814). Gre za oblikovno in kvalitativno raznolike anonimne verzifikacije, ki zajemajo razmeroma širok spekter od vladarskega panegirika do ostre kritike družbe ter vladarjeve politike in osebe. Pesnitve so delo "konservativnega" dela duhovščine in deloma morda neduhovnikov, zaradi svoje za objavo večinoma neprimerne vsebine pa so se štiri od njih širile zgolj v rokopisih. Doslej sta bili od teh objavljeni le dve, pri čemer je ena od njiju pamflet zoper razsvetljenstvo in janzenizem, v katerem se prvič omenja slovenski izraz "razsvetljen".

UDK 343.1/.2(497.4)"18/19"

STARIHA Gorazd, mag., Zgodovinski arhiv Ljubljana, Savska cesta 8, SLO-1000 Kranj

TRIJE TOLOVAJI

Tri zgodbe o ljudeh, ki so kradli pa so jih prijeli, o sojenju ter o pravnem redu

ZGODOVINA ZA VSE, 7/2000, št. 1, str. 47-58

Trije policijski in sodni zapisniki iz druge polovice 18. st. in iz prve polovice 19. st. nam predstavijo del življenja dninarjev, beračev in tatov. Poleg tega pa nam pričajo o pravnem redu, ki je vedno bolj ukinjal samovoljo posameznih gospod, kot tudi samovoljo državnih uradnikov.

UDC 502.74"18":061(497.4)"18"
061(497.4)"18".502.74

ČEČ Dragica, History Student, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

THE KING OF PRUSSIA FREDERICK II THE GREAT AND HIS SPARROWS
On the History of Animal Protection

HISTORY FOR EVERYONE, 7/2000, No. 1, pp. 5-18

The wave of bourgeois ideas on animal protection, which originated in the German speaking lands, reached the territory of Slovenia in the 19th century. Partly owing to the support given it by the state authorities, the movement quickly took roots amongst the Slovene middle class and the teachers who upheld its morals. The first society for the protection of animals on Slovene territory was established in Gorica in 1845 and the publication »Compassion For Animals« by J. Bleiweis also reflected the general enthusiasm for this cause. The first societies for the protection of animals vigilantly ensured that the so-called "animal laws" were also put into practice. Particular attention was paid to the treatment of domestic animals and especially birds deemed »useful to the economy«, which moved the more sensitive members of these societies to pity, as these creatures had to jump around without the protection of coats - even in the severest of winters.

UDC 821.163.6"1780/1814"

GOLEC Boris, Ph. D. of History, Cesta 24. junija 35, SLO-1000 Ljubljana

"THE EMPEROR JOSEPH IS BLAME FOR IT, AND MAY GOD GRANT THAT ANOTHER WILL SOON TAKE HIS PLACE..."

(Un)known Slovene Poetry Between Panegyric and Socio-Political Criticism in the Period from the Death of Maria Theresa to the Vienna Congress

HISTORY FOR EVERYONE, 7/2000, No. 1, pp. 19-46

The article presents six poetic texts, written in the Slovene language in the period from the death of Maria Theresa (1780) to the first fall of Napoleon (1814). The texts, all of which are anonymous versifications, are very different in style and quality, and cover quite a wide range of themes - from a panegyric on the ruler to a severe criticism of the society of the times, the policies implemented by the emperor, and even his personality. The poems were written by the "conservative" part of the clergy and perhaps in part also by members of the laity. Due to their predominantly "improper" content, four of them were never published and were disseminated only in handwritten form. Up until now, only two of these poems were published, one of these two being a pamphlet against Enlightenment and Jansenism. In it, the Slovene word for "enlightened" is mentioned for the first time.

UDC 343.1/.2(497.4)"18/19

STARIHA Gorazd, M.A., Historical Archives of Ljubljana, Savska cesta 8, SLO-4000 Kranj

THE THREE OUTLAWS

Three Stories About the People Who Robbed and Were Caught, About the Trials Against Them and the Judiciary System

HISTORY FOR EVERYONE, 7/2000, No. 1, pp. 47-58

A specific aspect of the life of journeymen, beggars and robbers is presented with the help of three the minutes of three police and judicial proceedings dating back to the late 18th century and early 19th century. The stories of the fate of the three individuals in question also depict how the legal system at the time was in the process of gradually abolishing the high-handedness of individual landed property owners as well as of the state officials

UDK 355.46(497.5)"1866"
94(497.5)"1866"

BARAGA Irena, JERŠIN TOMASSINI Kristijan, študenta geografije in zgodovine, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

BITKA PRI VISU 1866
Odmevi v slovenskem časopisju

ZGODOVINA ZA VSE, 7/2000, št. 1, str. 59-65

S pomočjo člankov v dnevnem časopisju sva želela predstaviti odmeve v javnosti, ki so se pojavili v različnih časnikih po bitki pri Visu leta 1866, pri tem sva se osredotočila predvsem na slovensko dnevno časopisje. Največ sva si pomagala z Laibacher Zeitung, Celovškim Slovencem in Ilirskim Primorjanom, ter članki v reviji Dom in Svet. Posebno pozornost sva namenila pregledu dogajanja med samo bitko, ter odmevom na poraz v italijanski javnosti in epilogu sodnega procesa proti Persanu v Firencah. V zaključku sva se ustavila še ob Mardešičevi analizi vzrokov za poraz Italijanov, s čimer sva zaokrožila pregled Viške bitke in njenih odmevov v dnevnem časopisju.

UDK 343.322(497.4 Maribor)"1945"
94(497.4 Maribor)"1945"

ČOH Mateja, mlada raziskovalka, Oddelek za zgodovino Pedagoške fakultete v Mariboru, Koroška cesta 160, SLO-2000 Maribor

"V IMENU SLOVENSKEGA NARODA: KRIVI!"

ZGODOVINA ZA VSE, 7/2000, št. 1, str. 66-80

Avtorica v razpravi obravnava delovanje sodišča narodne časti v Mariboru poleti leta 1945. Na procesih so obsodili okrog 2000 Slovencev, ki so med drugo svetovno vojno iz različnih vzrokov sodelovali z okupatorjem.

UDC 355.46(497.5)"1866"
94(497.5)"1866"

BARAGA Irena, JERŠIN TOMASSINI Kristijan, History and Geography Students, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

THE BATTLE AT THE ISLAND OF VIS IN 1866
Responses in the Slovene Papers

HISTORY FOR EVERYONE, 7/2000, No. 1, pp. 59-65

Based on the daily newspaper articles printed at the time, the authors present an overview of the public responses which appeared in various papers after the battle at Vis in 1866. The authors focused mainly on the Slovene dailies, for example the *Laibacher Zeitung*, Klagenfurt's *Slovenec* and the Illyrian *Primorjan*, as well as the articles in the *Dom in Svet* magazine. Particular attention was paid to the survey of events during the battle, the responses caused amongst the Italian public by the defeat, and the outcome of the trial against Persan in Florence. At the end of the article, the authors also examine Mardešič's analysis of the causes of the Italian defeat, rounding off their overview of the battle at Vis and the responses it elicited in the daily newspapers concisely and neatly.

UDC 343.322(497.4 Maribor)"1945"
94(497.4 Maribor)"1945"

ČOH Mateja, Junior Researcher, History Department at the Pedagogical Faculty of Maribor, Koroška cesta 160, SLO-2000 Maribor

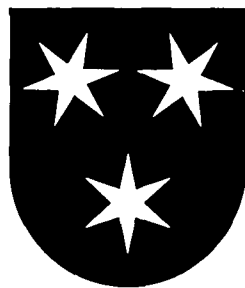
"IN THE NAME OF THE SLOVENE PEOPLE: GUILTY AS CHARGED!"

HISTORY FOR EVERYONE, 7/2000, No. 1, pp. 66-80

In her article the author deals with the operations and procedures of the Court of National Honour in Maribor in the summer of 1945. About 2,000 Slovenes who, for various reasons, had cooperated with the occupying forces during the Second World War were found guilty at these trials.

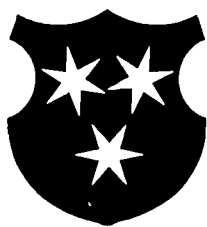

PREDSTAVITEV NA SPLETNI STRANI
JE OMOGOČILA

Mestna občina Celje
Zavod za informatiko

www.zgd.celje.si

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje,
tel. 03 42 86 410, www.zgd.celje.si

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Igor Grdina, Tone Kregar, Marija Počivavšek, Andrej Studen,
Anton Šepetavc, Aleksander Žižek

Urednik: Andrej Studen

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Branko Goropevšek

Sliki na naslovnici in hrbtni strani hrani Pokrajinski muzej Celje

Fotografija: Viktor Berk

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

DRAGICA ČEČ
BORIS GOLEC
GORAZD STARIHA
IRENA BARAGA
KRISTIJAN JERŠIN - TOMASSINI
MATEJA ČOH

CENA: 1.500 SIT